Моєму братові Френкові Уеллсу, що подав ідею цього роману.

Але хто живе в цих світах, якщо вони заселені?

Ми чи вони — Володарі Світу?..

Та й хіба все створено тільки для людини?

Кеплер

(цитовано в Бертоновій1 "Анатомії меланхолії")

КНИГА ПЕРША

ПРИБУТТЯ МАРСІЯН

І. НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

В останні роки дев'ятнадцятого століття ніхто не повірив би, що за всіма людськими справами зосереджено й пильно стежать істоти більше розвинені, аніж людина, хоча й такі самі смертні, як і вона; що в той час, коли люди заклопотані своїми справами, їх досліджують і вивчають, може, так само уважно, як людина досліджує під мікроскопом хвилинне життя нижчих організмів, що плодяться й кишать у краплині води. З безмежною пихою снували люди туди й сюди по всій земній кулі, поглинуті своїми мізерними турботами, певні своєї влади над матерією. Мабуть, так поводяться під мікроскопом й інфузорії. Ніхто й гадки не мав, що старіші космічні світи криють у собі загрозу людському існуванню; сама думка про можливість життя на інших планетах здавалася неймовірною.

Цікаво нагадати деякі поширені в той час погляди. Щонайбільше, думали земляни, на Марсі живуть люди, які поступаються перед нами своїм розвитком і завжди раді прийняти нас у свої гостинні обійми як жаданих просвітників. А в цей час істоти, які своїм розвитком стоять вище нас настільки, наскільки ми стоїмо вище від допотопних тварин, істоти з великим холодним жорстоким розумом, дивилися заздрісними очима на Землю, повільно й впевнено плекаючи свої ворожі супроти нас плани. На світанку двадцятого сторіччя наші ілюзії були розбиті.

Планета Марс — навряд чи потрібно про це нагадувати читачеві — обертається навколо Сонця в середньому на відстані 140 000 000 миль, дістаючи від нього вполовину менше тепла й світла, ніж дістає Земля. Якщо вірити гіпотезі про туманність, то Марс — старіший за нашу планету, і життя на його поверхні мусило початися задовго до того, як затвердла Земля. А що маса його всемеро менша земної, то й охолонути він повинен був швидше до температури, за якої могло зародитися життя. На Марсі є повітря, вода й усе потрібне для розвитку органічної матерії.

Та людина така марнославна й так засліплена власною пихою, що ніхто з письменників аж до кінця дев'ятнадцятого століття не висловив гадки про те, що цю планету можуть населяти істоти, які за своїм розвитком набагато перевищують землян. Так само нікому й на думку не спадало, що коли Марс старший за Землю, вчетверо менший поверхнею, знаходиться від Сонця на більшій відстані, то й життя на ньому, почавшись значно раніше, тепер набагато ближче до кінця.

Неминуче охолодження, яке має колись спіткати й нашу планету, безперечно, давно вже почалося в нашого сусіда. І хай фізичні властивості Марса — ще й досі велика для нас таємниця, одначе ми знаємо, що в його екваторіальній зоні

тільки опівдні температура дещо наближається до температури, яка буває на Землі найхолоднішої зими. Його атмосфера набагато більше розріджена, аніж земна; його океани, постійно висихаючи, уже вкривають лише третину поверхні; а що там чергування пір року, як на нашу мірку, значно уповільнене, то на полюсах нагромаджується величезна кількість льоду, який, танучи, періодично затоплює помірні зони. Остання стадія виснаження планети — так неймовірно далека ще для нас — для марсіян стала проблемою сьогоднішнього дня. Під тиском доконечної потреби розум їхній запрацював більш напружено, воля зміцнилася, серця сповнились холодної рішучості. І, дивлячись у космічні простори, озброєні приладами й знаннями, про які ми ледве можемо й мріяти, марсіяни побачили недалеко, за якихось там 35 000 000 миль у напрямі до сонця, ранішню зірку надії — нашу затишну планету з її зеленою рослинністю, сріблястими водами, з її туманною атмосферою,— що красномовно свідчить про плодючість,— планету з широкими просторами залюднених материків, які поблискують крізь пасма хмарин, із вузькими морями, по яких плаває сила-силенна суден.

Ми, люди,— істоти, які населяють Землю,— мусимо здаватись їм такими ж примітивними і чужими створіннями, якими видаються нам мавпи й лемури. Розум людський спізнав, що життя — це невпинна боротьба за існування; спізнали це, певно, і марсіяни. їх планета давно вже охолоджується, а на Землі усе ще вирує життя, але то життя якихось низькоорганізованих істот. Завоювати новий, ближчий до Сонця світ — це був єдиний порятунок від загибелі, яка з кожним поколінням усе ближче насувалася на марсіян.

Перше ніж занадто суворо засуджувати їх, нагадаймо собі, як безжально, як немилосердно ми самі винищували не лише таку живність, як бізони чи додо, а й близькі нам раси людей. Адже ж тасманійців, хоч це були й люди, за п'ятдесят років геть

усіх вигубили європейські іммігранти. Тож хіба ми самі такі апостоли милосердя, щоб обурюватися марсіянами, які чинять те ж саме?

Певно, марсіяни щонайточніше розрахували свій політ — їхні математичні знання, очевидно, сягнули далеко вперед порівняно з нашими — і майже досконало до нього підготувалися. Якби нам дозволяли наші прилади, ми б помітили посилення небезпеки задовго до кінця дев'ятнадцятого століття. Такі вчені, як Скіапареллі,2 стежили за червоною планетою (дивно, між іншим, що протягом багатьох століть Марс вважали зорею війни), та вони не могли пояснити періодично повторюваних спалахів, що їх так ретельно наносили на карти. А весь цей час марсіяни, мабуть, наполегливо готувалися.

Під час протистояння 1894 року на освітленім боці планети було видно яскраве сяйво, яке помітила спершу Лікська обсерваторія, а потім Перротен у Ніцці та інші астрономи. Англійський читач довідався про це із журналу "Нейчер" за друге серпня. Я схиляюсь до думки, що це явище означало відливання в глибоких надрах планети тієї величезної гармати, з якої марсіяни стріляли в Землю. Якісь дивовижні явища, нерозгадані й досі, спостережено було поблизу того сяйва і під час двох подальших протистоянь.

Перший грім ударив над нами шість років тому. Коли Марс підійшов до протистояння, Лавел із Яви телеграфував астрономам про величезний вибух розжареного газу на тій планеті. Це сталося десь опівночі дванадцятого серпня, і спектроскоп, до якого він удався тоді, показав надзвичайно велику кількість газів (головним чином водню), що, палаючи, з нечуваною швидкістю линули в напрямку до Землі. Цей вогненний потік невдовзі зник із поля його зору. Лавел порівнював його з величезним спалахом, що вирвався з

планети, "як вихоплюється вогонь із гармати". Таке порівняння виявилось надзвичайно влучним.

Проте наступного дня газети не дали про цю подію жодного повідомлення, коли не рахувати маленької нотатки в "Дейлі телеграф", і світ так нічого й не знав про одну з найбільших небезпек, які будь-коли загрожували людству. Певно, і я не знав би нічого про той вибух, якби не зустрівся в Отершоу з відомим астрономом Оджилві. Він був дуже занепокоєний звісткою Лавела і запропонував мені провести разом із ним ніч за спостереженням червоної планети. Незважаючи на все, що довелося згодом пережити, я добре пам'ятаю ту ніч: чорне безгоміння обсерваторії, заслонений в кутку ліхтар, від якого падає на підлогу бліде світло, розмірене цокання годинникового механізму, видовжений отвір у стелі, звідки видно всіяну зоряним пилом безодню неба. Біля приладу майже незримо рухався Оджилві. В телескоп видно було кружальце цієї синьої безодні, в якій плескатий диск планети з ледь помітними смугами здавався крихітною цяточкою. Вона була маленька, трохи більша за мачинку, й іскрилася ніжним сріблястим сяйвом. Здавалося, що вона дрижить, а насправді це вібрував телескоп під впливом годинникового механізму, який тримав у полі зору планету.

Коли я спостерігав її, мені здавалося, ніби вона то більшає, наближаючись, то меншає, віддаляючись,— але це вводило мене в оману стомлене око. Сорок мільйонів миль було між нами й тією зіркою,— сорок мільйонів миль порожнечі. Неможливо уявити собі увесь безмір тієї простороні, в якій плаває пил матеріального Всесвіту! Пам'ятаю, поблизу планети було видно три світляні крапки, три безмежно далекі телескопічні зірочки, а довкола них — невимовна темрява безмірної порожнечі. Ви знаєте; який вигляд має та безодня у морозну зоряну ніч? А в телескопі вона здається ще глибшою. І ось там, зовсім невидиме через велику віддаль і крихітну

величину, швидко й неухильно прямуючи до Землі крізь незбагненно великий простір, щохвилини наближаючись на тисячі миль, мчало те, що було запущене до нас, те, що мало принести на Землю війну, страждання й смерть. Стежачи тоді за Марсом, я й гадки не мав про все це; і ніхто на цілій Землі не міг і подумати про це несхибно запущене ядро.

Тієї ночі знову спостережено було вибух на далекій планеті. Я бачив його на власні очі. Саме коли хронометр позначив північ, на планеті блиснув червонавий спалах, і помітно стало невеликий виступ на її поверхні. Я сказав про це Оджилві, й він одразу ж підійшов до телескопа. Ніч була душна, і мене мучила спрага. Незграбно ступаючи в темряві, я навпомацки рушив до столика, на якому стояв сифон, коли це Оджилві аж скрикнув, побачивши, що розжарений газовий потік летить просто на нас.

Цієї ночі марсіяни запустили на Землю нове незриме ядро. Воно вилетіло після першого рівно через двадцять чотири години з точністю до секунди. Пам'ятаю, сидів я на столі, в темряві; перед очима в мене розпливалися зелені й червоні кола. Мені хотілося курити, і я шукав огню, й гадки не маючи, що цей спалах насправді означав і до яких наслідків він призведе. Оджилві стежив за Марсом до першої години ночі. По тому засвітили ми ліхтаря і пішли до нього. Внизу темрява оповила Отершоу й Чертсі, де мирно спали сотні мешканців.

Довго сиділи ми вдвох, і Оджилві висловлював різні припущення щодо умов життя на Марсі та розводився про те, ніби його жителі подають нам якісь сигнали. Він гадав, що на планету або рясно посипалися метеорити, або там посилилась вулканічна діяльність. Оджилві доводив мені, яка мала ймовірність, щоб еволюція організмів на двох, хай і сусідніх, планетах відбувалася в одному напрямі.

— Один шанс проти мільйона за те, що Марс — заселений,— сказав він.

Сотні спостерігачів бачили полум'я і цієї ночі, і наступної, і так десять ночей підряд, і щоразу саме опівночі. Чому вибухи припинилися по десятій ночі — ніхто не брався пояснити. Може, гази від тих вибухів завдавали марсіянам якоїсь шкоди. Густі хмари диму чи пилу, що їх помітно було в найпотужніший земний телескоп, набравши вигляду невеликих сірих хвилястих плям, миготіли в ясній атмосфері планети й затінювали її знайомі обриси.

Нарешті навіть газети зацікавилися цими явищами. Стали повсюдно з'являтися популярні статейки про вибухи вулканів на Марсі. Пам'ятаю, гумористичний журнал "Панч" досить удало скористався з цього в одній політичній карикатурі. І ніхто й не підозрював, що тим часом ядра, запущені марсіянами на Землю, летячи крізь світові простори зі швидкістю кількох миль за секунду, наближалися щодень і щогодини. Тепер мені вдивовижу те, що люди перед лицем загибелі могли віддаватися своїм нікчемним справам. Пригадую, як несказанно тішився Маркгем, діставши нову фотографію Марса для ілюстрованого журналу, який він тоді редагував. Люди цього, уже пізнішого часу, заледве уявляють собі рясноту й винахідливість журналів дев'ятнадцятого століття. Щодо мене, то я саме тієї пори ревно вчився їздити на велосипеді і забивав собі голову журналами, які обмірковували проблеми моралі у зв'язку з поступом цивілізації.

Одного вечора (перше запущене ядро було тоді за 10 000 000 миль від нас) вийшов я з дружиною на прогулянку. Було зоряно; я пояснював їй зодіакові знаки і показав на Марс, на маленьку осяйну цяточку, куди тепер було спрямовано таку силу телескопів. Вечір був теплий. Юрби людей, що вийшли погуляти із Чертсі та Айлворта, з піснями й музикою проходили

повз нас, розтікаючись по домівках. У горішніх вікнах будинків світилося, люди лягали спати. Від залізничної станції чувся гуркіт маневрових поїздів; відстань пом'якшувала його, і він звучав майже мелодійно. Дружина звернула мою увагу на червоні, зелені й жовті сигнальні вогні, що світилися на стовпах на тлі синього неба. Все виглядало так мирно, спокійно.

II. ЛЕТЮЧА ЗІРКА

По тому настала ніч першої летючої зірки, її помітили вдосвіта, коли вона над Вінчестером летіла на схід, креслячи високо в небі вогненну лінію. Сотні людей, дивлячись на неї, вважали, що то звичайна собі летюча зірка. За твердженням Елбіна, вона залишала по собі зеленаву смугу, яка світилася кілька секунд. Денінг, наш великий спеціаліст із метеоритів, запевняв, що її було видно вже з висоти дев'яноста або ста миль. Йому здалося, начебто вона впала на землю десь за сотню миль від нього.

На цей час я був удома і працював у своїм кабінеті. Але я нічого не помітив, дарма що моє французьке вікно виходило на Отершоу і штору його було піднято (бо я любив тоді дивитися на нічне небо). Одначе цей метеорит, найнезвичайніший за всі, які будь-коли падали із світових просторів на землю, упав саме тоді, коли я сидів у кабінеті, і якби я тільки у слушну мить глянув на небо, то міг би його помітити. Дехто з тих, які бачили його лет, запевняли, що він рухався зі свистом, але сам я не чув цього. Чимало жителів Беркшира, Серрею та Мідлсекса бачили, як він падав, і були певні, що це новий метеорит. Проте, здається, нікого з них не зацікавило подивитися на нього.

Тільки сердешний Оджилві, який стежив за метеоритом і був певен, що він упав десь на вигоні між Горселом, Отершоу й Вокінгом, схопився спозаранку і пішов на розшуки. Коли розвиднілося, він нарешті таки знайшов те тіло неподалік

піщаного кар'єру. Він побачив велику вирву, що утворилася від падіння цього тіла, і навкруги між вересом височіли купи гравію та піску, видні ще за півтори милі. Зі східного боку вирви верес загорівся, і голубий димок від нього підіймався проти світанкового неба.

Падаючи, небесне тіло майже повністю зарилося в пісок і лежало між трісками розбитої ним сосни. Та його частина, яка виглядала з піску, була подібна до велетенського осмаленого циліндра, зовні вкритого грубим лускатим шаром нагару сіро-брунатної барви. Циліндр мав ярдів із тридцять у перерізі. Оджилві підійшов до цього громаддя, вражений його розмірами, а надто формою, бо звичайно метеорити більш-менш кулясті. Циліндр так розжарився, пролітаючи крізь атмосферу, що до нього й тепер не можна було підступити. Невиразний шум усередині циліндра Оджилві пояснював собі нерівномірним охолодженням його поверхні. Тоді він і гадки не мав, що циліндр може бути порожнистий.

Оджилві стояв на краю цієї свіжої ями, приголомшений чудернацькою формою й кольором неземного тіла, і починав поволі здогадуватись, яке справжнє його призначення. Ранок був напрочуд тихий, сонце вже трохи припікало, освітивши сосновий ліс поблизу Вейбриджа. Оджилві казав, що того ранку не чутно було ні пташиного співу, ані подиху вітру, тільки з укритого нагаром циліндра доносились якісь звуки. Оджилві був сам-один на вигоні.

Раптом він із подивом побачив, що шар сірого нагару, яким був покритий метеорит, став зверху обсипатися. Цей нагар падав на пісок так, наче це сніжинки або краплини дощу. Раптом відвалився і впав додолу цілий шмат. Душа Оджилві втекла у п'яти.

Хвилинку поміркувавши над тим, що б це могло означати, він, незважаючи на розпечене повітря, зійшов у яму і наблизився до самого тіла, щоб краще його розгледіти. Він і досі думав, що нагар осипався від охолодження метеорита, хоча дивно було, чому це лише по верхній частині циліндра. Раптом Оджилві побачив, що кругла вершина циліндра обертається. Це обертання було повільне, і він помітив його тільки по чорній плямі, яка п'ять хвилин тому була перед ним, а зараз опинилася з протилежного боку. І все-таки він не міг збагнути, в чому річ, аж доки не почув приглушений скрегіт і не побачив, що та чорна цятка знову просунулася вперед майже на дюйм. Тільки тоді він збагнув, що це таке. Циліндр був штучний, порожнистий, з покришкою! Це хтось ізсередини відкручує покришку!

— Боже-світе! — вигукнув Оджилві.— То ж там усередині людина! Там люди! Вони ледве не спеклися! Вони хочуть вилізти звідтіль!

Вмить він пов'язав цей циліндр із спалахом на Марсі.

Думка про те, що в циліндрі закрито живих істот, так його налякала, що він навіть забув про жароту і підійшов зовсім упритул, щоб допомогти відкручувати покришку. На щастя, гаряче повітря, що ним пашів циліндр, вчасно зупинило його, і він не торкнувся руками до розжареного металу. Хвилинку він постояв, не знаючи, що робити, а потім видряпався з ями і щодуху кинувся до Вокінга. Було тоді десь близько шостої години. Дорогою Оджилві зустрів якогось візника і хотів розповісти йому, що трапилося, та розповідав він так недоладно і вигляд мав такий дикий — капелюха він загубив у ямі,— що той чолов'яга мовчки поїхав собі далі. Так само плутаючи слова, звернувся він і до служника, що відмикав двері шинку біля Горсельського мосту. Той подумав, що це втік якийсь божевільний, і хотів затягти його до шинку. Це трохи

охолодило астронома, і він, угледівши Гендерсона, лондонського журналіста, який саме порпався у своєму садку, гукнув до нього через паркан, силкуючись говорити зрозуміліше:

— Гендерсоне,— почав він,— чи бачили ви минулої ночі летючу зірку?

— А що таке? — запитав Гендерсон.

— Вона на горсельському вигоні.

— Господи Боже! — вигукнув журналіст.— Упав метеорит! Оце так подія!

— Але то щось більше, ніж метеорит. То циліндр, штучний циліндр. Там усередині щось є.

Гендерсон випростався, тримаючи в руці лопату.

— Як ви сказали? — перепитав він, бо трохи недочував.

Тоді Оджилві розповів усе, що бачив. Хвилину Гендерсон роздумував. Потім кинув лопату, взяв піджака й вийшов на шлях. Вони обидва кинулись мерщій на вигін. Циліндр лежав на тому ж місці, але звуки стихли, і між покришкою та корпусом циліндра з'явилася блискуча смужка. Повітря зі свистом чи то проходило всередину, чи, може, виривалося назовні.

Вони прислухалися, постукали палицею по нагару, але, не діставши ніякої відповіді, подумали, що людина чи кілька людей, закритих усередині, знепритомніли або й померли.

Звісно, самі вони нічим не могли їм зарадити. Гукнувши прибульцям кілька підбадьорливих слів, вони майнули до міста по допомогу. Страшенно збуджені, розхристані й обсипані піском, вони бігли по маленькій вуличці, залитій яскравим сонцем, саме о тій порі, коли крамарі відчиняли віконниці, а прості городяни відчиняли у спальнях вікна. Гендерсон кинувся на залізничну станцію, щоб якнайшвидше передати телеграфом новини до Лондона. Газетні статті вже підготували населення до цих незвичайних новин.

Близько восьмої години юрби хлопчаків та всякого люду вже мчали до вигону, бажаючи подивитися на "мертвих марсіян". Так починали розгортатися події. Вперше я почув про це від хлопця-газетяра без чверті дев'ять, коли вийшов купити "Дейлі кронікл". Звісна річ, я був надзвичайно вражений і, не гаючи марно часу, пішов через Отершоуський міст до піщаного кар'єру.

III. НА ГОРСЕЛЬСЬКОМУ ВИГОНІ

Біля великої вирви, в якій лежав циліндр, зібралося чоловік із двадцятеро. Я вже казав, який вигляд мало те велетенське тіло, що врилося в землю. Навколо, ніби від якогось вибуху, було обсмалено дерн і гравій. Мабуть, великий удар спричинив вибух вогню. Гендерсона і Оджилві там не було. Очевидно, вони вирішили, що зараз нічого не вдієш біля циліндра, і пішли до Гендерсона снідати.

Четверо чи п'ятеро хлоп'ят сиділи над ямою; вони метляли ногами й розважалися, кидаючи камінці в циліндр, доки я не нагримав на них. Тоді вони стали гратися у квача, туди-сюди шмигаючи поміж дорослими.

На цьому збіговиську були два велосипедисти, садівник-поденник, якого я вряди-годи наймав, дівча з дитиною на руках, різник Грег із своїм малим, кілька просто роззяв та ще хлопці, що бували на побігеньках у гравців у гольф або тинялися біля станції.

Розмовляли мало. Тоді англійський простолюд не дуже розумівся на астрономії. Більшість людей спокійно поглядала на рівну, мов стіл, покришку циліндра. Вона була в такому самому положенні, як її залишили Оджилві й Гендерсон. Мені здається, що глядачі розчарувалися, побачивши не обгорілі трупи, а цю непорушну брилу. Одні відходили геть, натомість підходили інші. Я спустився до ями, і мені здалося, ніби під ногами злегка двигтить земля. Покришка не рухалась.

Тільки підійшовши зовсім близько, я помітив усю химерність циліндра. З першого погляду він здавався не дивнішим за перекинутий вагон чи повалене величезне дерево. А навіть — і менш дивним.

Він був схожий на іржаву газову цистерну, напівукопану в землю. Тільки маючи певні знання, можна було помітити, що сірий нагар — то не просто окис, що жовтаво-білий метал, блискучий на оголеній різьбі, мав якийсь незвичний відтінок. Слово "неземний" більшій частині глядачів не говорило нічого.

Тепер я впевнився, що ця штуковина впала з Марса, але вважав за неймовірне, щоб усередині в ній була якась жива істота. Я здогадувався, що покришка відкручувалась автоматично. Незважаючи на думки Оджилві, я вірив, що на Марсі живуть люди. І чого тільки не малювала мені фантазія! А може, в циліндрі є якийсь рукопис? І чи зможемо ми його витлумачити? Може, ми там знайдемо якісь монети або зразки марсіянських речей? Але ж циліндр, коли тільки задля цього,— занадто великий! Мені дуже кортіло заглянути, що воно там

усередині. Близько одинадцятої, так і не дочекавшись нічого надзвичайного, я повернувся додому в Мейбері. Та я вже не міг знову взятися за свої абстрактні дослідження.

Пополудні вигін мав зовсім інший вигляд.

Ранні випуски вечірніх газет приголомшили весь Лондон своїми сенсаційними заголовками: "Послання з Марса", "Небувалі події у Вокінзі" і так далі.

До того ж телеграма, що Оджилві послав Астрономічному товариству, наробила великого переполоху по всіх британських обсерваторіях.

На шляху біля піщаного кар'єру стояло з півдесятка екіпажів зі станції Вокінг, фаетон із Чобгема і навіть якась пишна карета. Тут же лежала ціла купа велосипедів. А багато людей прийшло пішки із Вокінга та Чертсі, незважаючи на велику спеку. Отже, зібрався таки великий натовп, серед якого було навіть кілька ошатно вбраних дам.

День був жаркий, ані хмаринки в небі, ані подуву вітру, і лише під кількома соснами, що росли поблизу,— клаптики тіні. Верес уже погас, але рівнина, скільки оком сягнути в напрямі Отершоу, геть уся почорніла, і над нею прямовисно здіймалися в небо пасма диму. Заповзятливий чобгемський бакалійник випровадив сюди свого сина, навантаживши йому ручний візок свіжими яблуками та імбирним пивом.

Підступивши на край вирви, я побачив у ній групку людей, чоловік шість, серед яких були Гендерсон, Оджилві, високий білявий джентльмен,— це був, як я згодом довідався, Стент, королівський астроном,— та декілька робітників з лопатами й кайлами в руках. Стент давав робітникам якісь вказівки. Голос

у нього був дзвінкий і рішучий. Він стояв на покришці циліндра, яка, мабуть, уже охолонула. Лице його паленіло, з чола котився піт; здавалося, він був чимось роздратований.

Більшу половину циліндра було вже відкопано, тільки нижня його частина залишалася в землі. Оджилві, побачивши мене в натовпі, підкликав ближче й попросив сходити до лорда Гілтона, якому належала ця ділянка землі.

— Юрба дедалі зростає,— скаржився він,— і заважає працювати, особливо хлопчаки. Тому потрібно поставити легеньку огорожу, одтиснувши цей натовп подалі від ями. Оджилві сказав мені, що зсередини циліндра чути якийсь шум, але робітники не можуть відкрутити покришку, бо нема за що взятися. Стінки циліндра, певне, занадто грубі, може, тому й чути такий невиразний шум.

Я був радий виконати його прохання, сподіваючись у такий спосіб потрапити до числа привілейованих глядачів. Лорда Гілтона я не застав, але довідався, що він прибуде поїздом із Ватерлоо в шість годин. Було тільки чверть на шосту, тому я повернувся додому випити склянку чаю, а тоді пішов до станції назустріч лордові.

IV. ЦИЛІНДР ВІДГВИНЧУЄТЬСЯ

Сонце вже заходило, коли я повернувся на вигін. Із Вокінга прибували люди групами, а назад поверталися тільки одиниці. Юрба навколо ями невпинно росла, темніючи на цитриново-жовтому тлі неба. Тут уже було, мабуть, кількасот чоловік. Гомін дужчав, люди штовхалися над самою вирвою.

Тривожні думки не давали мені спокою. Наближаючись, я почув Стентів голос:

— Назад! Посуньтеся назад!

Повз мене прошмигнув якийсь хлопчина.

— Воно відгвинчується,— гукнув він на ходу,— усе крутиться й крутиться. Це мені не подобається. Я забираюся звідсіля.

Я підійшов до юрби. На краю ями тислися сотні людей, штовхаючи одне одного,— не поступалися своїм завзяттям навіть кілька статечних дам.

— Він упав у яму! — закричав хтось.

— Назад, назад,— почулися голоси.

Юрба трошки відступила, і я протиснувся вперед. Всі були дуже збуджені. Із ями долинув якийсь дивний невиразний шум.

— Благаю вас, зупиніть тих недоумків! — гукав Оджилві.— Адже ж ми не знаємо, що в цій проклятій штуковині!

Я бачив, як один молодик,— здається, вокінзький крамарчук,— стояв на циліндрі, силкуючись вибратися з ями, куди його зіпхнула юрба.

Покришка циліндра ізсередини відгвинчувалась. Вже було видно зо два фути блискучої різьби. Хтось ненавмисне штовхнув мене, і я мало не вдарився об ту нарізку. Я оглянувся, та в цю мить покришка зовсім відгвинтилась і з дзвоном упала на гравій. Впершися ліктем у заднього сусіда, я знову глянув на циліндр. На перший погляд круглий отвір здавався зовсім чорним. Призахідне сонце сліпило мені очі.

Всі, мабуть, сподівалися, що звідти з'явиться людина, може, й не зовсім така, як ми, земні люди, та все-таки подібна до нас. Принаймні я думав саме так. Придивившись, я помітив щось сіре, хвилясте, повзуче; блиснули два кружала, наче очі. Потім щось ніби сіра гадюка, завтовшки з палицю, стало викільцьовуватись із циліндра і, похитуючись у повітрі, схилятися в мій бік. Спершу — одне, а там і друге.

Я похолов. За спиною в мене пронизливо заверещала якась жінка. Напівобернувшись назад і не спускаючи пильного погляду з циліндра, в якому вже з'явилося й друге щупальце, я став відступати подалі від ями. Я бачив, як здивування на людських обличчях змінилося жахом. Зчинився лемент. Всі кинулися врозтіч. Крамарчук намагався видряпатись із ями. Тепер я стояв один і дивився, як люди, що стояли по той бік вирви, тікали геть, разом із ними й Стент. Я перевів погляд на циліндр, і нездоланний жах охопив мене. Наче скам'янівши, я все стояв і дивився.

Величезна сіра куляста маса, завбільшки, певно, з ведмедя, натужливо й повільно вилазила з циліндра. Вибравшись на світло, вона заблищала, як мокра шкіра. Двоє великих темних очей вдивлялися в мене. Ця куляста істота мала й обличчя, коли можна назвати його обличчям. Під очима був рот, безгубі краї його тремтіли й корчились, пускаючи слину. Воно важко дихало і конвульсійно здригалося. Одним щупальцем воно трималося за верх циліндра, а другим розмахувало в повітрі.

Хто не бачив живого марсіянина, навряд чи зможе уявити собі цю страхітливу потвору, її дивовижний рот нагадував літеру "V", верхня губа була клинувата, лоба не було так само, як і підборіддя; безупинне тремтіння рота, цілий клубок щупальців, наче в Горгони, шумливе дихання в незвичній атмосфері, очевидна безпорадність, скутість рухів під дією земного тяжіння й особливо великі пильні очі — все це було огидне до нудоти.

Потвора мала брунатну, слизьку, як у гриба, маслянисту шкіру; незграбні, повільні її рухи викликали почуття невимовного жаху. Навіть з першої зустрічі, з першого погляду мене охопили огида й відраза.

Раптом страховище зникло. Воно перевалилося через пруг циліндра і впало в яму, гепнувшись, неначе великий шкіряний лантух. Я почув своєрідний приглушений крик, і слідом за першою істотою в темному отворі з'явилася друга.

Моє заціпеніння, яке викликав жах, спало. Я повернувся й щодуху кинувся до дерев,— ярдів, мабуть, за сотню від ями. Я біг якось боком і раз у раз спотикався, бо не міг відірвати погляду від того видовища.

Там, серед молодих сосон і кущів дроку, я зупинився, важко дихаючи, і став чекати, що воно буде. Вигін, довкола якого росли сосни, був усіяний людьми, що так само, як і я, напівскуті страхом, дивилися на цих істот чи, вірніше, на купи гравію біля ями, в якій вони лежали. Аж раптом — мене знову пройняв жах — я побачив, як щось кругле й темне смикається над самим краєм ями. Це була голова крамарчука, що звалився в яму. Та голова на тлі багряного заходу здавалася чорною. Ось він підніс плече й коліно вгору, але знову зсунувся на дно, тільки голова виднілася. Тоді зовсім зник, і до мене ніби долинув його кволий крик. Я мало не кинувся бігти йому на допомогу, але страх не дав мені рушити з місця.

Все зникло в глибокій ямі за купами розкиданого піску. Кожен, хто проходив із Чобгема або Вокінга, був би здивований таким видовищем,— велика людська юрба безладно розсипалась по канавах, сховалася за кущі, ворота й огорожі й, зрідка перекидаючись між собою словами,— та й то більше короткими збудженими вигуками,— пильно дивилась на купи піску. Барильце імбирного пива чорніло на тлі багряного неба,

біля піщаного кар'єру стояли покинуті екіпажі, коні їли овес з підвішених торб і копитами били землю.

V. ТЕПЛОВИЙ ПРОМІНЬ

Вигляд марсіян, що виповзали з циліндра, в якому вони прибули на Землю із своєї планети, неначе якимись чарами прикував мене до місця. Я стояв по коліна у вересі й дивився на купи піску. В мені змагалися страх і цікавість.

Я не наважувався підійти до ями, дарма що мені дуже кортіло зазирнути туди. Тому, не спускаючи ока з піщаного насипу, за яким крилися прибульці на Землю, я став віддалік обходити вирву, шукаючи кращого місця для спостереження. Одного разу з'явилися в сяйві призахідного сонця якісь три чорні кінцівки, подібні до щупалець восьминога, але тут же й сховалися. Згодом піднявся якийсь суглобистий стрижень з диском нагорі, що, похитуючись, повільно повертався кругом. Що це вони там роблять?

Глядачі розпалися на дві групи: одна, менша, стояла з боку Вокінга, друга, більша,— з боку Чобгема. Мабуть, вони вагалися, як і я. Кілька чоловік стояли поблизу мене. Я підійшов до одного з них,— це був мій сусіда, але я не знав, як його звуть,— і привітався. Та для зайвих розмов у нього не було часу.

— Які огидні потвори,— тільки й вертілося у нього на язиці. — Господи Боже, які огидні потвори! — повторював він знову й знову.

— Бачили ви людину в ямі? — запитав я, але він нічого не відповів. Ми стояли мовчки, певніше почуваючи себе один біля одного. Згодом, щоб краще було видно, я виліз на якийсь

горбочок, мабуть, із ярд заввишки, а коли оглянувся, то побачив, що мій сусіда уже подався в напрямі Вокінга.

Сонце зайшло, на землю лягали сутінки, а довкола все було тихо. Юрба з боку Вокінга, здавалося, побільшала, і до мене сягав її приглушений гомін. Гурт людей з боку Чобгема поволі розійшовся. З ями не чути було ніякого руху.

Ця тиша підбадьорила людей. Можливо, що й нові прибульці з Вокінга також додали сміливості юрбі. В усякому разі, з настанням сутінок натовп почав повільно й нерішуче наближатися до ями. Чорні постаті по двоє, по троє рухалися вперед, зупинялись і знову рухалися, витягуючись тонким довгим півмісяцем, роги якого поступово охоплювали яму. Я й собі рушив до ями.

Потім я побачив, як візники і ще дехто наважилися підійти аж до самої ями. У цю мить до мене долинув стукіт копит і скрип коліс. Син бакалійника потяг свій візок з яблуками. А далі, ярдів за тридцять від ями, з боку Горсела підходила темна групка людей; попереду якийсь чоловік ніс білий прапор.

Це була делегація. В Горселі, нашвидку порадившись, населення вирішило, що марсіяни, хоч вони й відразливі зовнішністю, мусять бути істотами розумними, отже, треба дати їм знак, що й ми не якась там худобина.

Все ближче й ближче маяв на вітрі прапор; спершу — праворуч від мене, а потім, коли делегація пройшла далі,— ліворуч. Я був задалеко від тих людей, щоб когось з них розпізнати, але згодом довідався, що там були Оджилві, Стент і Гендерсон; вони мали на меті спробувати налагодити стосунки з марсіянами. Ця маленька групка немовби притягувала до себе

майже зімкнуте людське кільце, і багато невиразних постатей простували за нею на безпечній віддалі.

Раптом блиснув спалах, і клуби зеленуватого диму раз за разом тричі здійнялись у непорушному повітрі.

Той дим упереміш з полум'ям був такий яскравий, що темно-синє небо та повитий туманом бурий луг з боку Чертсі, на якому де-не-де бовваніли сосни, раптом здалися зовсім чорними і майже не просвітліли навіть тоді, коли дим зовсім розвіявся. Тієї ж миті почулось якесь глухе шипіння.

Біля ями, вишикувавшись клином, стояла та делегація з білим прапором. Вони аж заклякли з такого дива. Маленькі чорні постаті маячіли над темною землею. На мить спалах зеленаво освітив їхні обличчя.

Шипіння перейшло спершу у свист, а потім — у довгий голосний гул. З ями повільно піднялась якась горбаста тінь, і з неї неначе вдарив промінь мерехтливого світла.

У ту ж мить яскраві язики полум'я, цей сліпучий вогонь, перекинулись на людей. Здавалося, ніби незримий струмінь ударив по юрбі і вибухнув білим спалахом. Люди запалали, наче смолоскипи.

При світлі полум'я, що пожирало людей, я бачив, як вони хиталися й падали, а ті, хто був далі, кидалися врізнобіч.

Я стояв і дивився, усе ще не збагнувши, що це ж смерть косить юрбу, перебігаючи від однієї жертви до іншої. Я тільки розумів, що сталося щось дивне. Майже безгучний сліпучий спалах — і людина падає ниць і лежить нерухомо, а незримий тепловий струмінь уже рине далі. Від його дотику сосни

вибухають полум'ям, кущі сухого дроку з тріском перетворюються на суцільну вогненну масу. Я бачив, як далеко, аж під Неп-хілом, вогонь охоплював дерева, паркани, дерев'яні будівлі.

Ця вогненна смерть, цей незримий, невблаганний тепловий меч завдавав швидких і влучних ударів. По кущах, які ось вибухнули полум'ям від його дотику, я зрозумів, що він підступає й до мене, але був такий вражений, такий приголомшений, що не мав сили бодай ворухнутися. Я чув, як гуготів огонь у піщаному кар'єрі, як ураз змовкло кінське іржання. Здавалося, ніби чийсь невидимий розжарений палець рухався півколом від марсіян до мене, і куди тільки він сягав, чорна земля диміла й тріщала. Десь далеко ліворуч, де дорога з вокінзької станції проходить через пустир, раптом щось із гуркотом повалилося. Невдовзі свист і гул припинилися, і щось темне, подібне до бані, повільно опустилося в яму.

Усе це сталося так швидко, що я стояв нерухомо, вражений і засліплений блиском огню. Коли б ця смерть описала повне коло, вона б неминуче знищила й мене. Але вона повернула назад, дарувавши мені життя, і навкруг знову залягла темрява ночі.

Горбистий вигін здавався зовсім чорним, тільки смужка шосейної дороги сіріла під темно-синім вечірнім небом. Людей не стало. Вгорі висівалися зорі, а в призахідному небі ще світилася бліда зеленава смуга. Верхів'я сосон і горсельські дахи чітко окреслювались на тлі призахідного неба. Не видно було ні марсіян, ні їхньої вежі, лише на тонкому стрижні кружляло те саме дзеркало-диск. Де-не-де дотлівали темні кущі, диміли рештки дерев, і над будинками біля станції Вокінг у непорушному вечірньому повітрі здіймалися стовпи полум'я. Все виглядало так, ніби тут ніколи й не було тих жахливих

потвор. Купку темних постатей із білим прапором було знищено, але здавалось, ніби вечірня тиша й не порушувалася.

І тільки зараз я зрозумів, що стою отут на темному пустирі зовсім самітний, безборонний. Раптом пойняв мене невимовний страх. Я насилу повернувся й стрімголов кинувся геть, плутаючись у вересі.

Страх, що охопив мене, був не просто страх, це був панічний жах — не лише перед марсіянами, а й перед тією темрявою й безгомінням, що причаїлися довкола. Я втратив усяку мужність і втікав, хлипаючи, мов дитина, і боячись навіть озирнутися назад.

Пам'ятаю, в мене було таке відчуття, ніби моїм життям хтось бавиться, що ось навіть тепер, коли я вже далеко від небезпеки, таємнича смерть, прудка, як вогняний спалах, може зненацька вистрибнути з ями, в якій лежить циліндр, і тут-таки мене вразити.

VI. ТЕПЛОВИЙ ПРОМІНЬ НА ЧОБГЕМСЬКОМУ ШЛЯХУ

Залишається й досі загадкою — яким чином могли марсіяни так швидко й безгучно нищити людей. Багато хто гадає, що вони конденсували інтенсивну теплоту в якихось особливих термоізоляційних камерах. Цю надзвичайної сили згущену теплоту за допомогою відшліфованого параболічного дзеркала з невідомої речовини вони спрямовували рівнобіжними променями на обраний об'єкт,— це подібне до того, як відбиває проміння параболічне дзеркало маяка. Проте ніхто цього переконливо не довів. Ясно тільки те, що в основі їхньої зброї лежала теплова енергія. Від найменшого дотику цього струменя все, що могло горіти, вибухало полум'ям, олово

розпливалось, як вода, залізо — розм'якшувалося, скло — тріскалось й текло, а вода перетворювалася на пару.

Тієї ночі близько сорока чоловік, до невпізнання спотворені й обвуглені, лежали навколо ями, а над пустельним вигоном між Горселом та Мейбері палала заграва.

Звістка про катастрофу дійшла, мабуть, одночасно до Чобгема, Вокінга та Отершоу. Коли сталися ці трагічні події, вокінзькі крамниці були вже зачинені, й численні групки крамарів та іншого люду, зацікавлені дивними розповідями, снували Горсельським мостом і далі дорогою поміж парканів — мало не до самого вигону. Молодь, закінчивши роботу, скористалася з цих новин, щоб майнути на гулянки. Не важко уявити собі той людський гомін, що стояв на шляху в вечірню годину...

У Вокінзі майже ніхто не знав, що циліндр відкрився, хоча нещасний Гендерсон послав на велосипеді посильного до поштової контори, щоб відправити спеціальну телеграму для вечірньої газети.

Коли всі ці люди, прогулюючись, по двоє-троє виходили на відкриту місцевість, то бачили там і там купки глядачів, які гарячково сперечалися, спостерігаючи за дзеркалом, що невпинно кружляло над піщаним кар'єром; збудженість, безперечно, передавалась і новоприбулим.

Десь о пів на дев'яту, коли було знищено делегацію, на вигоні зібралося чоловік із триста, не рахуючи тих, які звернули зі шляху, щоб підійти ближче до марсіян. Там були й три полісмени, один із них кінний; вони, згідно з вказівками Стента, силкувалися стримати юрбу і не допускати її близько до циліндра. В гурті, як звичайно, об'явилося й кілька заводіяк,

котрим усяке збіговисько — це тільки нагода для бешкету й гучних забав.

Коли марсіяни показалися з циліндра, Стент і Оджилві, передбачаючи можливість сутички, телеграфували із Горсела в казарми, прохаючи роту солдат, щоб оборонити цих химерних істот від будь-якого насильства. Після того вони повернулися на чолі тієї бідолашної делегації. Очевидці, яким пощастило врятуватися, пізніше розповідали про їхню смерть. Ці розповіді збігаються і з моїми спостереженнями: три стовпи зеленого диму, приглушений гул і спалах полум'я.

Юрбі загрожувала більша небезпека, ніж мені. Але частину теплового проміння затримав піщаний пагорок, порослий вересом. Якби параболічне дзеркало було підняте на кілька ярдів вище, не залишилося б жодного живого свідка. З-за пагорка вони бачили, як спалахував огонь, як падали люди, як невидима рука підпалювала кущі і в вечірніх сутінках швидко наближалася до них. Потім пролунав такий гучний свист, що покрив гул із ями,— це над їхніми головами ковзнув промінь. Вмить спалахнули верхівки буків обабіч шляху, а в найближчому до вигону будинку посипалася цегла, повилітали шибки, запалали віконні рами й завалилася частина даху.

Коли в полум'ї затріщали дерева, скутий жахом натовп якусь мить стояв, не знаючи, що діяти. На шлях сипалися іскри, падало охоплене полум'ям гілля. Листя літало, як вогненні бульбашки. Вогонь підбирався до капелюхів, до одежі. Із вигону линули розпачливі крики, зливаючись у суцільний зойк і лемент. Кінний полісмен, схопившись руками за голову, з криком промчав крізь очманілий натовп.

— Вони йдуть! — заверещала якась жінка, і люди, штовхаючись, кинулися в бік Вокінга. Юрба летіла стрімголов, неначе отара овець. Між високими валами, де дорога була

зовсім вузька й темна, люди давили одне одного. Не всі вийшли з тієї тисняви: троє розчавлених і затоптаних — дві жінки й хлопчик — залишилися помирати в обіймах темряви й жаху.

VII. ЯК Я ДІСТАВСЯ ДОДОМУ

Що ж до мене, то я лише пам'ятаю, як зосліпу натикався на дерева, плутався поміж вересу. Мене проймав жах перед марсіянами. Безжальний тепловий меч, здавалося, розмахувався в мене над головою, щохвилини готовий обірвати моє життя. Вибравшись на дорогу між перехрестям та Горселом, я побіг до перехрестя.

Врешті-решт я зовсім знесилився. Стомившись від бігу й хвилювання, я похитнувся і впав край дороги недалеко від мосту через канал, що проходить біля самого газового заводу. Я лежав нерухомо.

Пройшло, мабуть, чимало часу, доки я отямився. Сівши, я з хвилину не міг зрозуміти, яким чином опинився тут. Недавнього жаху я позбувся, немов одежі. Капелюх мій десь загубився, комірець злетів зі шпонки. Ще кілька хвилин тому переді мною були тільки безмежжя ночі, простору й природи, власна кволість, відчай та невідступна смерть. І нараз усе змінилося, непомітно опанували мене зовсім інші настрої, і я знову став таким, яким був завжди,— звичайною врівноваженою людиною. Безгомінний пустир, моя втеча, летючий промінь — все це тепер скидалося на сон. Я запитував себе, чи було воно насправді? І не міг у те повірити.

Я встав і, важко ступаючи, пішов крутим схилом до мосту. В голові була порожнеча. М'язи й нерви ослабли. Я хитався мов п'яний. З-за арки мосту спочатку з'явилася голова, а потім вигулькнула і вся постать робітника, що ніс на плечах кошик.

Поруч дріботіло хлоп'я. Проходячи повз мене, робітник привітався. Я вже хотів був озватися до нього, але не зміг. Буркнувши щось на його привітання, я пішов далі через міст.

За поворотом на Мейбері поїзд — хвиляста смуга іскристого диму й довга низка освітлених вікон — пролетів на південь: клат-клат, так-так,— і зник. Невиразний у темряві гурт людей гомонів біля воріт одного з будинків так званої "Східної тераси". Все це було реальне, таке знайоме. І поруч з тим — те, на пустирі! Якесь божевілля, химера! "Ні,— подумав я,— цього не могло бути". А може, я просто не такий, як усі, і не можу збагнути того, що сталося на вигоні? Інколи я відчуваю якесь дивне почуття відокремленості од себе й навколишнього світу. Тоді я спостерігаю все якось іззовні, десь із недосяжної далини, поза часом і простором, поза всілякими буденними знегодами й трагедіями. Саме таке почуття опанувало мене тієї ночі. Так ото, може, все це — тільки марення?..

Але ж який контраст між цією безтурботністю і тією блискавичною смертю, що ген там, за якихось дві милі звідси! Як і завжди, мирно працював газовий завод, яскраво горіли ліхтарі. Я зупинився біля гурту людей.

— Що нового на вигоні? — запитав я. Коло воріт стояли двоє чоловіків і жінка.

— Га? — озвався чоловік.— Чи не чули, що там на вигоні?

— А хіба ж ви там не були? — запитав чоловік.

— Справді, люди ніби зовсім показилися на тому вигоні! — мовила жінка з-за воріт.— І що вони тільки там побачили?

— Невже ви нічого не чули про людей з Марса? — запитав я. — Про істот з Марса?

— Наслухались донесхочу,— відповіла жінка.— Красненько дякуємо.— І всі троє засміялися.

Я зрозумів, що це з мене, і спалахнув гнівом. Спробував розповісти їм про все, що я бачив, та нічого в мене не виходило. Вони тільки сміялися з моєї плутаної мови.

— Постривайте, ви ще почуєте про це! — гукнув я і пішов додому.

Вигляд у мене був такий, що дружина, зустрівши мене на порозі, аж злякалась. Я зайшов до їдальні, сів, підкріпився вином і, зібравшись з силами, почав оповідати все, що бачив. Подали на стіл давно вже холодний обід, та ми на нього й не глянули. Я все говорив про марсіян.

— Одне добре,— сказав я, аби лише заспокоїти налякану дружину.— Вони найменш рухливі істоти з усіх, що я будь-коли бачив. Вони можуть рухатися в ямі й нищити звідти людей, які підійдуть близько до них, та вони не зможуть вилізти... Але що то за страховиська!

— Досить, любий,— мовила дружина, нахмуривши брови й кладучи свою руку на мою.

— Бідолашний Оджилві,— сказав я.— Тільки подумати, що він тепер лежить там мертвий!

Принаймні дружина мені повірила. Я помітив, що вона поблідла, й перестав говорити про марсіян.

— Вони можуть прийти й сюди,— знову й знову казала вона.

Я наполіг, щоб вона випила вина, і намагався заспокоїти її.

— Та вони ледве рухаються,— сказав я.

Я почав заспокоювати її й себе самого, повторюючи все, що казав мені Оджилві про неможливість пристосування марсіян до земних умов. Особливо підкреслював я труднощі, яких зазнають прибульці через велику різницю тяжіння. На земній поверхні сила тяжіння втричі більша, ніж на поверхні Марса, тому марсіянин повинен важити на Землі втричі більше, ніж на Марсі, тоді як сила його м'язів залишиться незмінною. Тіло його буде ніби оловом налите. Така була загальна думка. І "Таймс", і "Дейлі телеграф" писали про це наступного ранку, проте обидва оглядачі, так само як і я, не взяли до уваги дві можливі обставини.

Як відомо, земна атмосфера має набагато більше кисню й набагато менше аргону, ніж марсіянська. Стимуляційна дія великої кількості кисню на марсіян, безперечно, стала значною противагою збільшеній вазі їхнього тіла. Крім того, ми не врахували, що марсіяни за допомогою своєї високо-розвиненої техніки можуть обійтися й без м'язової сили.

Але тоді я не задумувався над цим, і мої докази проти можливостей нападника здавалися непохитними. Під впливом вина та їжі, почуваючи себе цілком упевнено за власним столом і силкуючись заспокоїти дружину, я й сам потроху осмілів і відчув себе в безпеці.

— Вони вчинили дурість,— сказав я, постукуючи нігтем по чарці.— Вони небезпечні, бо зовсім збожеволіли зі страху. Мабуть, вони й гадки не мали зустріти тут живих істот, тим паче

розумних істот... А коли вже на те пішло, то один снаряд по ямі, — додав я,— та й усе.

Велике збудження після всього пережитого, мабуть, загострило моє сприймання. Я й зараз дуже добре пам'ятаю той обід. Любе занепокоєне обличчя дружини, що поглядає на мене з-за рожевого абажура, біла скатертина, срібло та кришталь,— у ті дні навіть письменники-філософи могли дозволити собі маленьку розкіш — темно-пурпурове вино в склянці,— все залишилось у мене в пам'яті. Я сидів за столом, курив цигарку, щоб заспокоїти нерви, шкодував, що так нерозважливо загинув Оджилві, й засуджував безглузду поведінку марсіян.

Я був достоту схожий на отого поважного птаха додо із острова Св. Маврикія, що чудово почуває себе у власному гнізді й легковажно ставиться до прибуття безжалісних зголоднілих матросів.

— Вранці, люба моя, від них залишиться тільки мокре місце!

Не мав я тоді й гадки, що це останній мій обід у культурній обстановці і що далі настануть жахливі дні.

VIII. УВЕЧЕРІ ПЕРЕД СУБОТОЮ

З усього дивного і незвичайного, що сталося ввечері перед суботою, найнезвичайнішою видалась мені цілковита неузгодженість наших суспільних звичаїв із початком цілої низки тих подій, що мали їх змінити. Якби того вечора накреслили навкруги вокінзького кар'єру коло радіусом миль на п'ять, то я сумніваюся, чи, крім родичів тих, що лежали мертві на вигоні (Стент, кілька велосипедистів та лондонців), знайшлися за межами цього кола люди, настрої яких порушила

б поява космічних прибульців. Багато людей чули про циліндр і знічев'я розмовляли про всі ці події, але новина не викликала такої сенсації, яку міг би викликати, скажімо, ультиматум, поставлений Німеччині.

Отриману тієї ночі телеграму бідолашного Гендерсона про те, що циліндр відкручується, сприйняли в Лондоні як вигадку, і вечірня газета зажадала від нього підтвердження, але, не діставши його,— Гендерсон уже був мертвий,— вирішила зовсім не давати спеціального випуску.

Та навіть і всередині згаданого кола більшість населення залишалася байдужою до прибуття марсіян. Я вже писав, як поставилися до цієї новини кілька чоловіків та жінка, з якими випало мені розмовляти. Всі собі тихо-мирно обідали та вечеряли, робітники порались у своїх садочках, вкладали спати дітвору, молодь гуляла вузькими алеями, учні сиділи за книгами.

Може, про ці новини й гомоніли десь на вулиці чи в шинках; та ще який-небудь посильний або очевидець останніх подій викликав метушню, занепокоєння й галас, однак більшість людей жила собі за давнім звичаєм: працювали, їли, пили та спали, так ніби в небі не існувало ніякого Марса. Навіть на Вокінзькій станції, в Горселі та Чобгемі не помітно було ніяких змін.

На Вокінзькій вузловій станції аж до пізньої години поїзди прибували й відходили, або їх переводжено було на запасні колії; пасажири виходили з поїздів або чекали прибуття їх,— все йшло, як завжди. Міський хлопчина, порушуючи монополію місцевого газетяра Сміта, продавав вечірні газети. Стукіт буферів якогось товарного поїзда, сигнальні свистки паровоза лунали впереміш із хлопцевими вигуками: "Люди з Марса!" Близько дев'ятої години на станцію почали прибувати збуджені

очевидці, але їхні незвичайні новини справили не більше враження, аніж базікання п'яних. Пасажири, що їхали до Лондона, дивлячись у темряву з вікон вагонів, бачили, як десь у напрямі Горсела підіймалися й поволі зникали іскри, як миготів червоний відблиск, як легка димова завіса ховала зорі, і думали, що то просто загорівся верес. Лише край вигону було помітно якусь метушню. На околиці Вокінга горіло з півдесятка будинків. У трьох навколишніх селах світилися вікна, і люди не спали всю ніч.

На Чобгемському й Горсельському мостах юрба не зменшувалась: одні відходили, натомість підходили інші. Кілька сміливців, як це виявилося згодом, спробували в темряві підповзти зовсім близько до марсіян; але вони так і не повернулися, бо над вигоном час від часу шастав світляний промінь, немов із прожектора військового судна, а зараз же за ним проходив і тепловий струмінь. Широкий масив вигону був тихий і пустельний, тільки під зоряним небом лежали непідібрані обгорілі трупи. З ями чувся металевий брязкіт.

Таке становище було в п'ятницю ввечері. Немов отруйна стріла, вп'явся цей циліндр у тіло нашої старої планети. Отрута тільки ще починала діяти. Широко розлігся безгомінний пустир, на якому валялися темні, ледь помітні скорчені тіла. Де-не-де ще тліло; то там, то там виднілися обгорілі кущі та дерева. Довкола лежала вузька смуга збентеження, поза яку вогонь ще не сягав. Зате решта світу жила своїм з давніх-давен заведеним життям. Лихоманка війни, що невдовзі мала закупорити йому вени й артерії, умертвити нерви й зруйнувати мозок, тільки-но починалась.

Марсіяни невтомно метушилися всю ніч, вони безперестану щось там клепали, ладнаючи свої машини, і стовп зеленаво-білого диму підіймався до зоряного неба.

Десь, мабуть, уже близько одинадцятої години через Горсел пройшла сотня солдат; розкинувшись по одному, вони стали охоплювати вигін. Невдовзі через Чобгем пройшла інша сотня й обступила вигін із півночі. Кілька офіцерів з Інкерманських казарм ще раніше прибули на вигін, і один з них, майор Іден, пропав безвісти. Опівночі командир полку підходив до Чобгемського мосту і там розпитував натовп. Представники військової влади, очевидно, побоювалися серйозної небезпеки. Близько одинадцятої, як наступного дня повідомляли газети, гусарський ескадрон та чотириста солдатів Кардиганського полку із двома кулеметами виступили з Олдершота.

Відразу після півночі юрба, що була на дорозі до Чертсі близько Вокінга, побачила, як десь у сосновому лісі на північний захід від них упав метеорит. Летячи, він залишив за собою зеленавий слід. Це був другий циліндр.

IX. БИТВА ПОЧИНАЄТЬСЯ

Субота залишила в моїй пам'яті тривожні спомини. Це був гнітючий день; стояла спека й задуха, барометр, як мені казали, весь час коливався. Я майже не спав — дружині, правда, пощастило заснути — і встав спозарана. Ще до сніданку я вийшов у садок і прислухався, але з вигону чути було тільки співи жайворонків.

Молочар прийшов, як звичайно. Я почув скрип його візка й підійшов до хвіртки дізнатися про новини. Він сказав, що вночі військо оточило марсіян, чекаючи прибуття важкої артилерії. Раптом долинув десь із Вокінзької станції такий знайомий заспокійливий гуркіт поїзда.

— Їх не вбиватимуть,— сказав молочар,— якщо в цьому не буде кончої потреби.

Потім я побачив сусіду-садівника і до сніданку розмовляв із ним. Ранок був звичайний. Сусіда запевняв, що війська за один день захоплять марсіян у полон або й зовсім їх знищать.

— Шкода, що не можна з ними якось по-доброму,— сказав він,— а то цікаво було б дізнатися, як живуть на іншій планеті. Може, ми б щось і перейняли від них.

Він підступив до огорожі й простягнув мені пригорщу суниць — сусіда був заповзятливий садівник та й щирий нівроку. Водночас він розповідав про пожежу в сосняку, до якого прилягає байфлітське поле для гольфу.

— Кажуть, що там упала така сама штуковина, вже друга. Тільки, на мою думку, з нас і однієї досить. Всі ці руїни страховим компаніям виллються в копійчину,— сказав він, добродушно усміхаючись.— Ліси й досі палають,— додав він, показуючи на димову завісу,— а що земля вкрита грубим шаром торфу та глиці, то вони горітимуть ще не один день.— Споважнівши, сусіда згадав про "сердешного Оджилві".

Після сніданку я вже не міг працювати й пішов на вигін. Поблизу залізничного мосту я побачив групу солдатів, це, здається, були сапери — розхристані, в маленьких круглих шапках, в брудних червоних уніформах, із-під яких виднілися голубі сорочки, в чорних штанях і простих чоботях. Вони сказали, що за канал не пропускають нікого. Глянувши на дорогу до мосту, я побачив там солдатів Кардиганського полку, які стояли на варті. Розбалакавшись із ними, я розповів їм про вчорашню свою зустріч із марсіянами. Вони ще не бачили марсіян, мали про них дуже невиразне уявлення, тому й почали з цікавістю розпитувати. Потім сказали, що вони й самі не знають, хто дав команду вивести війська. Ходили чутки, ніби серед кінної гвардії дійшло навіть до непослуху. Сапери, освіченіші за простих солдатів, упевнено обмірковували

незвичну тактику можливих боїв. Коли я розповів їм про тепловий промінь, між ними спалахнула суперечка.

— А я вам кажу, треба прикритися, підповзти до них близько та й кинутись в атаку,— сказав один.

— Еге ж! Надумав,— відповів інший,— а чим же ти прикриєшся від отого вогню? Хіба хмизом, щоб більше підсмажитись? Підійти б оце до них якомога ближче та й вирити окопи — он що!

— Які там у біса окопи! Ти, крім них, нічого й не знаєш. Родитися б тобі, Сніппі, кроликом.

— То в них, виходить, зовсім нема шиї? — затягуючись цигаркою, несподівано озвався замріяний смуглявий солдатик.

Я ще раз описав марсіян.

— Та це щось таке, ніби восьминоги,— вирішив він.— Виходить, будемо воювати з рибами.

— Воно й не гріх убити таку тварину,— знову озвався перший солдат.

— А чому б не пустити в них снаряда та одним махом і не покінчити з усіма? — вигукнув той самий солдатик.— А то, гляди, вони ще накоять лиха.

— Де ті ще снаряди! — мовив перший.— А час не жде. Я певен, що їх треба атакувати, і негайно.

Так сперечалися солдати. Невдовзі я їх залишив і пішов на станцію по ранкові газети.

Я не хочу втомлювати читача описом цього довгого ранку і ще довшого дня. Мені не пощастило й глянути на вигін, бо навіть дзвіниці в Горселі й Чобгемі були у віданні військових властей. Солдати, до яких я звертався, самі нічого не знали, а офіцери були дуже заклопотані й таємниче мовчали. Населення за спиною війська почувало себе спокійно. Від Маршалла, власника тютюнової крамниці, я почув, що його син загинув на вигоні. Військова влада звеліла населенню з околиці Горсела замкнути й залишити свої будинки.

Близько другої години, зовсім стомлений, бо стояла страшенна спека й духота, я повернувся додому полуднувати. Щоб трохи освіжитися, я помився під холодним душем, а пізніше (вже о пів на п'яту) пішов на залізничну станцію по вечірні газети,— в ранкових містився лише неточний опис загибелі Стента, Гендерсона, Оджилві та інших. Вечірні газети, однак, не повідомили нічого нового.

Марсіяни не показувались. Очевидно, вони були чимось заклопотані у своїй ямі. Звідти чувся металевий стукіт і майже безперестану струмував дим. Видно, вони готувалися до бою. "Нові спроби встановити за допомогою сигналів якийсь контакт виявилися марними",— стереотипно повідомляли газети. Один сапер казав мені, що якийсь солдат підняв із окопів на довгому дрючку прапор. Але марсіяни звернули на те не більше уваги, ніж ми б на коров'яче мукання.

Мушу зізнатися, що вся ця військова підготовка, вся ця облога дуже збуджувала мене. Моя уява розходилась, і я почав вигадувати всілякі способи розгрому нападників. Ніби той школяр, марив я про битви й незвичайні подвиги. Тоді мені

здавалося, що в нас є певна перевага: адже ж марсіяни в тій ямі мали зовсім безпорадний вигляд.

О третій годині з боку Чертсі чи Адлстона пролунали гарматні вибухи. Мені сказали, що то обстрілюють сосновий ліс, куди впав другий циліндр. Наміри були розбити його, не давши відкритися. Але важка гармата для обстрілу першого циліндра прибула до Чобгема тільки о п'ятій годині.

Увечері, десь уже о шостій, коли ми з дружиною сиділи за чаєм в альтанці, жваво розмовляючи про наступ на марсіян, несподівано десь із вигону долинув приглушений вибух, і тут же запалав огонь. Одразу ж поблизу прокотився такий гуркіт, аж земля задрижала. Вискочивши з альтанки, я побачив, що дим і червоне полум'я охопили верхів'я дерев навколо Східного коледжу, а дзвіниця сусідньої церковки валиться на землю. Вежа в мусульманському стилі — зникла, дах коледжу мав такий вигляд, ніби по ньому стріляла стотонна гармата. Димар нашого будинку розсипався, ніби від удару снаряда, уламки цегли зі стукотом покотилися по черепиці, й перед вікном мого кабінету виросла купа червоного череп'я.

Ми з дружиною стояли мов укопані. Ясно було, що коли тепловий промінь пройшовся по будинках коледжу, то весь Мейбері-хіл опинився тепер у зоні його дії.

Вхопивши дружину за руку, я мерщій потяг її на вулицю. Потім я покликав і служницю, пообіцявши збігати на мансарду по її скриньку, за якою вона так побивалася.

— Тут залишатися не можна! — Ледве встиг я це сказати, як із вигону загуло знову.

— Куди ж нам іти? — розпачливо запитала дружина.

Я й сам був розгублений, та раптом згадав про жінчиних родичів, що жили в Лезергеді.

— Лезергед! — вигукнув я, покриваючи гул. Дружина глянула на схил пагорба. З будинків вибігали здивовані люди.

— Але як же ми дістанемося туди? — запитала вона. Біля пагорка я побачив загін гусарів, що їхали верхи під залізничним мостом; троє вершників заїхало у відкриті ворота Східного коледжу; двоє злізли з коней і подалися до будинків. Сонце, прозираючи крізь дим над коронами дерев, здавалося криваво-червоним і відкидало лиховісний відблиск навкруги.

— Стій тут! — гукнув я.— Тут безпечніше.

Я кинувся до заїзду "Мурий пес", бо знав, що в господаря є кінь і візок. Я квапився, бувши певен, що за якусь хвилину все населення по цей бік пагорба почне втікати. Господаря я застав у барі. Він зовсім і не чув, що діється навколо. З ним розмовляв якийсь добродій, стоячи спиною до мене.

— Не менше фунта,— казав господар,— але ж і везти нікому.

— Я даю два,— кинув я через плече незнайомця.

— За що?

— І до півночі поверну,— додав я.

— Господи Боже! — дивувався господар.— І куди ті люди квапляться? А я собі продаю засмажену свинину... То, кажете, два фунти і до півночі повернете? Що воно діється на світі?

Я хапливо пояснив йому, що мушу негайно їхати, і, таким чином, найняв візок. Тоді й на думку мені не спало, що сам господар заїзду теж мусить вибратися з домівки. Я сів у візок і бруківкою погнав до свого дому. Залишивши візок на дружину й служницю, я заскочив до хати і нашвидкуруч зібрав щонайцінніше — столове срібло й таке інше. Букові дерева біля будинку були всі в полум'ї, залізна огорожа від дороги почервоніла. Коли я складав речі, до нас заскочив піший гусар. Він бігав із хати в хату й попереджував, щоб населення негайно вибиралося. Він уже квапився далі, коли я переступив поріг, несучи свої пожитки, зв'язані в скатертину. Я гукнув йому навздогін:

— Які там новини?

Він обернувся, глянув на мене й гукнув щось таке ніби: "Вилазять наче в якихось мисках",— і побіг до сусіднього будинку на пагорбі. Раптом вихор чорного диму перетяв дорогу і на якусь мить сховав гусара. Я підбіг до дверей свого сусіда й постукав, щоб переконатися, чи він уже виїхав з дружиною до Лондона і чи замкнув двері. Потім, згадавши обіцянку, дану служниці, знову повернувся додому, виніс її скриньку й прив'язав у задку візка. Нарешті я вхопив віжки і, стрибнувши всередину, сів поруч з дружиною. За хвилину гуркіт і дим залишилися позаду, а ми щодуху мчали схилом Мейбері-хілу до Олд-Вокінга.

Перед нами лежав залитий сонцем мирний краєвид,— обабіч дороги — лани пшениці, а далі, збоку, мейберійський заїзд із вивіскою, що похитувалася під вітерцем. Перед нами їхав бричкою лікар. Спустившись по схилу вниз, я обернувся, цікавлячись, що там діється ззаду. Густі хмари чорного диму, пронизані червоними язиками полум'я, здіймалися в тихому повітрі, кидаючи на зелені верхів'я дерев свої важкі тіні. Тепер уже дим слався далеко на захід і на схід від Вокінга аж до

байфлітських соснових лісів. На дорозі було повно втікачів. У гарячому повітрі пролунав глухий, але виразний стукіт кулемета; нараз він обірвався, й озвалися рушничні постріли. Очевидно, марсіяни палили все, що тільки лежало на шляху теплового променя.

Візник із мене нікудишній, отож усю увагу я зосереджував на коневі. Озирнувшися знову, я побачив, що й другий горб також укритий чорним димом. Попустивши віжки, я хльостав коня, аж доки Вокінг та Сенд закрили нас від того розпачу та жаху. Лікаря обігнав я між Вокінгом і Сендом.

X. БУРЯ

Від Мейбері-хілу до Лезергеда — близько двадцяти миль. У повітрі стояли пахощі сіна, що сушилося на буйних лугах за Пірфордом. З одного боку дороги тягнувся барвистий і духмяний живопліт із кущів шипшини. Стрілянина, що ми її чули, їдучи з Мейбері-хілу, припинилася так само несподівано, як і почалася. На землю спадав вечір, тихий і спокійний. О дев'ятій годині ми щасливо дісталися до Лезергеда. Кінь з годину перепочив, а я тим часом повечеряв у родичів і попросив їх дати притулок моїй дружині.

Дружина всю дорогу мовчала і, здавалося, була пригнічена, ніби передчуваючи якесь лихо. Я намагався заспокоїти її, запевняючи, що марсіяни прикуті до ями власною вагою і що вони зможуть відповзти од своєї схованки ледве на кілька кроків. Але дружина майже не відповідала. Якби не слово, що я дав власникові заїзду, то вона, певно, умовила б мене не пускатися проти ночі в дорогу. О, якби ж то!.. Коли ми прощалися, вона була дуже бліда.

Щодо мене, то я цілий день ходив, ніби в гарячці. В моїй крові вирувало щось подібне до тієї військової лихоманки, яка інколи вражає ціле цивілізоване суспільство. Мене зовсім не лякала ця нічна поїздка до Мейбері. Мені навіть було якось сумно, що вже припинилася стрілянина: я боявся, що це означає крах марсіянських завойовників, а мені ж дуже хотілося бути очевидцем їхнього розгрому.

Близько одинадцятої я вирушив назад. Ніч була темна. Коли я вийшов із освітленого передпокою, вона видалась мені й зовсім чорною. Було парко, як і вдень. Хмари над головою летіли швидко, хоча в кущах не було ані шелесту. Служник родичів засвітив обидва ліхтарі. На щастя, я добре знав дорогу. Дружина стояла в освітлених дверях, доки я сів у візок, а тоді хутко обернулася й пішла в дім. Родичі, що стояли на ганку, побажали мені щасливої дороги.

Гнітючий настрій жінки передався був і мені, та невдовзі марсіяни знову заволоділи моїми думками. Тоді я ще нічого не знав про результати вечірнього наступу. Мені невідомі були навіть причини, які призвели до сутички.

Проїжджаючи через Окгем (я повертався цим шляхом, а не через Сенд і Олд-Вокінг), я побачив на заході криваво-червону заграву, що дедалі вище підіймалася в небо. Насувалися грозові хмари і змішувалися з багряно-чорними стовпами диму.

Ріплі-стріт була безлюдна. Як не рахувати кількох освітлених вікон, тут не було жодних ознак життя. Там, де дорога повертає на Пірфорд, я мало не наїхав на гурт людей, що стояли спиною до мене. Коли я проминав їх, вони навіть не озвалися. Я не знаю, чи було їм відомо, що діється за горбом; так само не знаю, чи спали мирно в тих оселях, що повз них я проїздив,— чи були вони покинуті й порожні, а чи їхні мешканці з тривогою стежили за страшними подіями цієї ночі.

Від Ріплі до Пірфорда я їхав долиною Вей, і мені не видно було червоної заграви. А коли виїхав на невеличкий горб за пірфордською церквою, заграва з'явилася знову, і дерева уздовж дороги зашуміли, віщуючи наближення бурі. На пірфордській церкві оддзвонили північ, і попереду на тлі червоного неба замаячіли чорні верхівки дерев і дахи Мейбері-хілу.

Раптом лиховісний зелений блиск освітив переді мною дорогу і ліс у напрямі Адлстона. Я відчув, що віжки натяглися. Смуга зеленого вогню раптом пронизала темну хмару і впала десь у полі, ліворуч від дороги. Третя летюча зірка!

Слідом за нею сліпуче вдарила фіолетова блискавка навислої грози, і загримів грім. Кінь закусив вудила й помчав навскач.

Я нісся пологим схилом до підніжжя Мейбері-хілу. Блискавиці одна за одною краяли небо. Безперервно гуркотів грім, і чути було якийсь дивний тріск, що нагадував більше роботу величезної електричної машини, аніж звичайну грозу. Миготіння яскравого світла сліпило мені очі, а дрібний град дошкульно сік по обличчю.

Спочатку я дивився тільки на шлях, а потім увагу мою привернула якась дивна химера, що швидко спускалася з протилежного схилу Мейбері-хілу. Спершу мені здалося, ніби то мокрий дах якогось будинку, та коли спалахнула одна, а за нею й друга блискавка, я помітив, що химера пересувається. Дивовижне це було видіння! На мить запала моторошна темрява, а там знову — сліпучий спалах, від якого стало видно немов удень. Червоний будинок сирітського притулку на узвишші, зелені верхівки сосон і ця загадкова штуковина — все було видно ясно й чітко.

І що то була за химера! Як її змалювати?! Страхітлива тринога, вища за будинки, що, ламаючи дерева, продирається молодим сосняком; крокуюча машина з блискучого металу, яка ступає по вересу. З вершини її опущено якісь сталеві суглобисті линви; гуркіт її ходи зливається з ударами грому.

Мигнула блискавка — і знову з темряви вигулькнула тринога. Вона стояла на одній нозі, а дві зависли в повітрі. Зникнувши в мороці, вона знову з'явилася при світлі блискавки вже на сотню ярдів ближче. Можете уявити собі складаного стільця, що, нахилившись, швидко простує вперед? Отаке видовище показували короткі спалахи блискавиць. Тільки уявіть собі замість стільця встановлену на високій тринозі якусь величезну машину.

Сосни переді мною зненацька розступилися, як розступається гнучкий очерет, коли крізь нього продирається людина. Вони тріщали й валилися, а за хвилину з'явилася друга велетенська тринога, що крокувала немовби просто на мене. А я мчав їй назустріч! Коли я побачив це друге страхіття, нерви мої не витримали. Не зважуючись глянути на нього ще раз, я щосили смикнув праву віжку. Тої ж миті кінь упав, візок перекинувся, голоблі з тріском переломилися, а я відлетів убік і важко плюхнувся в калюжу.

Я хутенько відповз убік і, зіщулившись, причаївся за кущами дроку, ногами усе ще в воді. Кінь лежав нерухомо — сердешна тварина скрутила собі в'язи. При світлі блискавки я побачив чорну поверхню перекинутого візка і колесо, яке й досі крутилося. За секунду велетенський механізм пройшов повз мене і став підійматися до Пірфорда.

Зблизька ця штука виглядала ще дивовижніше; очевидно, це був не звичайний собі механізм, здатний пересуватись у визначеному напрямі,— це була машина з металевою дзвінкою

ходою, із гнучкими, довгими і блискучими суглобами (одним вона вхопилася за молоду сосну), що гойдалися й гуркотіли, вдаряючись об сталевий тулуб. Тринога, обираючи собі дорогу, посувалася вперед; бронзовий її ковпак, ніби людська голова, повертався то в один бік, то в другий. Ззаду до тулуба машини було приладнано якусь клітку із білого металу, що скидалася на величезний рибальський кіш. Коли ця потвора проходила повз мене, я побачив, що з її суглобів виривалися струмені зеленого диму. За хвилину вона вже була далеко.

Ото й усе, що я міг невиразно розгледіти при миготінні блискавиць, серед сліпучих спалахів та глухої темряви.

Раз тринога, заглушуючи гуркіт грому, переможно заревла: "Елу! Елу!", а за хвилину вже приєдналася до іншої, що схилилася над чимось посеред поля на півмилі далі. Я певен, що там був третій циліндр із десяти, що їх було запущено до нас із Марса.

Кілька хвилин я лежав під дощем, у темряві, й спостерігав при світлі блискавиць, як рухалися в далечині оті страхітливі металеві істоти. Сипонув дрібний град, і силуети їхні то крилися в імлі, то виринали знову, освітлені спалахами.

Згори сік мене град, знизу — підмочувала калюжа, і я промок до рубчика. Минуло чимало часу, доки я оговтався, вибрався з калюжі та подумав про власну безпеку.

Близько від мене на картопляному полі стояла дерев'яна сторожова халупа. Я підвівся і, нахилившись, якомога непомітніше побіг туди. На мій стукіт ніхто не відповів (може, там нікого й не було), і тому я, криючись од тих страхітливих машин, поплазував канавою до Мейберійського лісу; там уже, ховаючись у сосняку, мокрий і закляклий, став скрадатися до

свого дому. Я блукав поміж деревами, неспроможний у темному лісі натрапити на будь-яку стежку; блискавки спалахували рідше, зате град сипав крізь віття, немовби з мішка.

Якби я збагнув усе, що діялося навколо, то відразу повернув би через Байфліт і Стріт-Кобгем до Лезергеда. Та під впливом цього нічного мороку, страшенної втоми, химерності всіх цих подій — я вже не міг думати; тіло моє нило, я був наскрізь мокрий, засліплений і оглухлий від грози.

Тепер у мене залишилося єдине бажання — щонайшвидше дістатися додому. Спотикаючись між деревами, я впав у яму і побив коліна; нарешті таки вибрьохався на стежку, що вела до військового коледжу. Я сказав "вибрьохався", бо піщаним схилом ринув справжній каламутний потік. Раптом якийсь чоловік у темряві налетів на мене і мало не звалив із ніг. Він скрикнув зі страху, метнувся вбік і зник раніше, ніж я встиг отямитись і озватися до нього.

Буря так лютувала, що я на превелику силу видряпався на горб. Я йшов із лівого боку дороги, тримаючись ближче до загорожі. Уже майже на вершині горба я спіткнувся об щось м'яке і при світлі блискавки побачив під ногами купу темної одежі й пару черевиків. Блискавка швидко мигнула, і я не встиг розгледіти, хто це був. Я почекав нового спалаху. Тоді я побачив, що це кремезний чоловік у простенькій, ще не старій одежі. Він лежав якось незвично, уткнувшись у штахети і навалившись власним тілом на голову, так наче на огорожу він налетів зосліпу.

Переборюючи відразу (це було цілком природно, бо я ніколи в житті не торкався трупа), я поклав чоловіка горілиць,— перевірити, чи б'ється серце. Він був мертвий. Певно, він скрутив собі в'язи. Мигнула ще раз блискавка й освітила йому

лице. Я аж здригнувся: це був господар "Мурого пса", той самий, в якого я найняв візок.

Обережно переступивши труп, я пішов горбом далі. Потім, пробираючись додому, я проминув поліцейську дільницю і військовий коледж. На схилі горба вогню не було, хоча з вигону поблискувало червоне полум'я і крізь заслону граду пробивалися руді стовпи диму.

Більшість будинків, наскільки можна було розгледіти при світлі блискавки, залишилися неушкоджені. На шляху біля військового коледжу лежало якесь темне груддя. Недалеко від Мейберійського мосту з дороги чулися чиїсь голоси, хтось там ходив, але мені забракло духу гукнути до них або підійти ближче. Я ввійшов у свій будинок, замкнув двері, а потім іще накинув гачок і, хитаючись, тут же біля східців звалився на підлогу. У мене перед очима стояли металеві страховиська й те тіло, що врізалося в огорожу. Притулившись спиною до стіни, зіщулившись, тремтячи,— так я й сидів.

XI. БІЛЯ ВІКНА

Я вже казав, що мої душевні бурі швидко улягаються. Невдовзі я відчув, що весь мокрий і що мені холодно. На килимку біля моїх ніг розлилася ціла баюра. Майже механічно я підвівся, зайшов до їдальні й випив трошки віскі, а тоді пішов переодягнутися.

Після цього я піднявся до свого кабінету — сам не знаю, чому саме туди. З вікна було видно дерева й залізничну колію, що проходила повз горсельський вигін. Ми з таким поспіхом вибиралися, що забули й вікно зачинити. В коридорі було темно, а супроти світлого краєвиду в отворі вікна кімната теж видавалася темною. Я зупинився на порозі.

Буря вщухла. Вежі Східного коледжу й сосни навколо нього зникли, а там, далеко на вигоні, в червоному сяйві виднівся піщаний кар'єр. На тлі заграви заклопотано метушилися чорні тіні, велетенські й химерні.

Здавалося, ніби й справді вся околиця у вогні. Широким схилом пагорба танцювали язики полум'я. Тріпотливі й виткі під поривами вітру, вони кидали червоні відблиски на хмари, що мчали по небу. Дим від близької пожежі час від часу затягував моє вікно і ховав марсіян. Що вони роблять, я не міг розгледіти. Постаті їхні окреслювались дуже невиразно, так само важко було побачити, що то за чорний предмет, біля якого вони метушаться. Не видно мені було й пожежі, відблиски якої танцювали на стіні й на стелі кабінету. У повітрі стояв різкий запах горілої смоли.

Я тихенько причинив двері і підкрався до вікна. Переді мною відкрився ширший краєвид — від будинків на станції Вокінг до обгорілих Байфлітських лісів. Щось палало внизу біля залізниці, недалеко від арки. По Мейберійському шляху та на пристанційних вулицях догорали руїни кількох будинків. Спочатку я ніяк не міг розібрати, що саме скоїлося біля залізничної колії; там яскраво палахкотів огонь, лежала якась чорна брила, а праворуч від неї — якісь жовті довгасті предмети. Потім я здогадався, що там сталася залізнична катастрофа. Передні вагони були розтрощені й палали, а задні ще стояли на рейках.

Поміж цими трьома головними джерелами світла — будинками, поїздом та пожежею на околиці Чобгема — слалися чорні смуги землі, де-не-де покраяні латками охопленого вогнем і задимленого грунту. Виглядав увесь цей чорний, сплюндрований вогнем простір так, наче гончарня вночі. Людей спершу я не помітив, хоч і дивився досить уважно. Потім

розрізнив на станції кілька темних постатей, що одна за одною перетинали залізничну колію.

І оцей вогненний хаос — це той маленький світ, в якому жив я безтурботно стільки років! Я не знав, що трапилося за останні сім годин, але починав уже підозрювати якийсь зв'язок між цими металевими велетнями й тими неквапливими потворами, які в мене на очах вивалювалися з циліндра. З дивним почуттям стороннього глядача я підсунув до вікна крісло, сів і почав оглядати цей почорнілий краєвид. Найбільше цікавили мене три велетенські чорні постаті, що ходили туди й сюди біля піщаного кар'єру.

Вони неначе були чимось заклопотані. Я запитував себе — що вони там роблять? Невже це розумні механізми? Ні, це ж неймовірно! А може, в кожній отій ходячій вежі сидить марсіянин і рухає її, керує нею, так само як людський мозок керує тілом? Я став порівнювати їх до наших машин і вперше в житті задумався над тим, як виглядав би наш бронепоїзд чи паровоз в очах розумної (хоч і менше, ніж людина) істоти.

Буря зовсім ущухла, небо знову прояснилось, і над димом пожарищ було видно, як хилиться до заходу крихітна цяточка Марса.

Якась людина підходила до мого саду. Почувши шарудіння біля огорожі, я, раптом скинувши з себе тягар думок, глянув униз і побачив солдата, що ліз через огорожу. При вигляді людської істоти остовпіння моє минуло, і я миттю висунувся з вікна.

— Цс! — прошепотів я.

Солдат, завагавшись, сів на огорожу. Потім таки стрибнув у садок, пригнувся й тихенько пройшов через галявину до рогу будинку.

— Хто там? — пошепки запитав він, зупинившись під вікном і дивлячись угору.

— Куди ви йдете? — запитав я.

— Та хто його знає.

— Шукаєте, де сховатися?

— Еге ж.

— Заходьте в будинок,— запропонував я.

Я зійшов униз, відчинив двері, впустивши прибульця, знову замкнув їх. Солдатового обличчя мені не було видно. Він був простоволосий, уніформа на ньому — розстебнута.

— Боже-світе! — вирвалося в нього з уст, коли він переступив поріг.

— Що сталося? — поцікавився я.

— І не питайте! — Хоч було темно, я помітив, що він розпачливо махнув рукою.

— Вони стерли нас, просто стерли,— повторював він. Майже механічно солдат пішов за мною до їдальні.

— Випийте віскі,— запропонував я, наливаючи йому добру чарку.

Він випив. По тому важко сів на стілець перед столом, поклав голову на руки й раптом розплакався, схлипуючи, як дитина. Забувши власний недавній розпач, я стояв поруч і здивовано дивився на нього.

Минуло чимало часу, доки він заспокоївся і зміг відповідати на мої запитання. Розповідь його була плутана й безладна. Він був їздовий в артилерії, став до бою тільки десь близько сьомої години. На цей час вигін уже обстрілювали. Казали, ніби перша партія марсіян, прикрившись панцирним щитом, повільно посувається до другого циліндра.

А потім цей щит піднявся на триногу і став тією першою руйнівною машиною, котру бачив я, повертаючись із Лезергеда.

Гармату, яку обслуговував мій співрозмовник, було встановлено поблизу Горсела для обстрілу піщаного кар'єру, її прибуття прискорило події. Коли він з передком від'їздив убік, кінь, потрапивши ногою в якусь нору, впав і скинув його у вибоїну. Тієї ж миті гармату рознесло на шматки, почали рватися снаряди, все навколо запалало, а сам він опинився під купою обвуглених людських і кінських трупів.

— Я лежав тихо,— розповідав він,— очманілий зі страху, а на мене навалилася передня частина кінського тулуба. Вони стерли нас! А запах — Господи Боже! Ну чисто як припалене м'ясо! Падаючи з коня, я обідрав спину і лежав так, аж доки не стало трохи легше. Хвилину тому вигляд у нас був, як на параді, — а тут маєш — розбиті, знищені, розчавлені... Вони стерли нас!

Довго він ховався під кінським трупом, крадькома поглядаючи на вигін. Кардиганський полк пробував кинутись із багнетами на яму, але його одразу ж було знищено. Тоді страховисько звелося на ноги й стало спокійно ходити туди-сюди по вигону між небагатьох уцілілих, які стрімголов тікали геть. Його ковпак, що повертався навкруги, скидався на людську голову в каптурі, подоба руки тримала якусь незвичайну металеву скриньку, з котрої вихоплювалося іскристе зелене полум'я, а з невеликого патрубка бив тепловий промінь.

За кілька хвилин на вигоні, скільки солдат міг бачити, не залишилося жодної живої душі; вогонь жер ті дерева й кущі, що не стали ще обвугленим ломаччям. Гусари стояли на дорозі в неглибокому видолинку, і солдатові їх було не видно; він лише чув, як зацокотіли кулемети, а потім усе змовкло. Велетень довго не чіпав Вокінзької станції й кількох околишніх будинків, але потім він навів і туди свій тепловий промінь, і за одну хвилину містечко обернулося на купу вогненних руїн. Тоді тепловий промінь раптом погас, і велетень, повернувшись до артилериста спиною, посунув до обгорілого лісу, де лежав другий циліндр.

Цієї миті із ями звівся ще один металево-блискучий титан. Це страховисько пішло слідом за першим, і солдат почав тоді обережно повзти по гарячому вересовому попелу у напрямі Горсела. Йому пощастило втрапити в рівчак, що тягся вздовж дороги, і таким чином він дістався до Вокінга. Тут голос оповідача змінився майже на суцільні оклики. Через Вокінг пройти було неможливо. Ті його мешканці, що уникли смерті, ніби зовсім позбулися глузду, а решта попеклася або згоріла живцем. Він обминув пожарища, заховався поміж обгорілих руїн і тут побачив, що один велетень повертається до ями. Потвора помітила якогось утікача, вхопила його своїм сталевим щупальцем і вдарила головою об сосновий стовбур. Коли

нарешті настала ніч, артилерист побіг далі й дістався до залізничного насипу. Звідси він крадькома пішов на Мейбері, у бік Лондона, сподіваючись десь там знайти порятунок.

Люди ховалися в ровах і в льохах, а багато з тих, що залишилися живі, повтікали до Вокінга й Сенда. Артилерист страждав од спраги, доки не побачив поблизу залізничного мосту розбитий водогін, з якого фонтаном струмувала вода.

Оце й усе, що я зміг від нього добитися. Розповівши про свої поневіряння, артилерист ніби трохи заспокоївся. Ще до своєї розповіді він сказав мені, що від полудня нічого не їв. Я знайшов у буфеті трошки баранини й хліба і приніс йому, щоб він підкріпився. Боячись викрити себе, ми навіть не світили лампи і раз за разом торкалися руками, коли намацували їжу. Доки він розповідав, обриси речей навколо стали проступати в темряві, а за вікном уже можна було розрізнити поламані дерева і трояндові кущі. Було таке враження, ніби галявиною пройшла ціла юрба людей чи зграя тварин. Тепер я вже міг розгледіти й обличчя солдата, бліде й брудне; певно, й моє було таке саме.

Поївши, ми тихо зійшли нагору до мого кабінету, і я знову виглянув із вікна. За одну ніч наша долина обернулася на долину попелу. Полум'я вже пригасало. Де вогонь відпадав, тепер тільки диміло. Рештки розбитих і спалених будинків, повалені й обвуглені дерева — все це заховане від ока нічною темрявою, виразно постало у світлі суворого ранку. Тільки де-не-де щось уціліло: там бовванів білий семафор, тут стояла оранжерея, прозора й чиста серед почорнілих недогарків. Ніколи ще в історії воєн не бувало такого немилосердного суцільного нищення!

Виблискуючи в ранковому світлі, три металеві велетні стояли поблизу ями, і їхні ковпаки поверталися на всі боки, ніби вони втішалися спустошенням — результатом свого розбою.

Мені здалося, що яма поширшала. Клуби зеленого диму раз у, раз вибухали назустріч світанкові, вони здіймалися вихором, розсіювалися й зникали.

Біля Чобгема стояли вогненні стовпи. Перші промені сонця перетворювали їх на стовпи кривавого диму.

XII. Я СТАЮ СВІДКОМ РУЙНУВАННЯ ВЕЙБРИДЖА ТА ШЕППЕРТОНА

Коли зовсім розвидніло, ми одступили од вікна і тихенько зійшли вниз.

Артилерист погодився зі мною, що тут залишатися небезпечно. Він мав намір іти в напрямі Лондона і там приєднатися до своєї частини, дванадцятої кінної батареї. А я вирішив повернутися до Лезергеда. Я був такий приголомшений могутністю марсіян, що вирішив перевезти дружину до Ньюгевена, а звідти якнайшвидше виїхати за кордон. Мені було зрозуміло, що околиці Лондона неминуче стануть ареною спустошливої війни раніше, ніж пощастить знищити отих страховиськ.

Між нами й Лезергедом лежав третій циліндр, який оберігали велетні. Коли б я був сам, то, певне, майнув би навпростець. Та артилерист стримав мене.

— Не велика втіха буде вашій дружині,— сказав він,— коли ви зробите її вдовою.

Врешті-решт я погодився йти разом із ним під захистом лісу на північ до Стріт-Кобгема. Там ми мали розлучитися, і я, збільшивши собі дорогу, уже через Епсом дістався б до Лезергеда.

Я хотів одразу ж і рушати, але мій товариш був досвідченіший, отож він примусив мене спорядитися на дорогу. Обшукавши весь дім, я знайшов флягу, яку ми наповнили віскі, а кишені ми понабивали собі сухарями та шматочками м'яса. Вийшовши з дому, ми побігли донизу тією ж дорогою, якою підіймався я минулої ночі. Будинки були порожні. На шляху лежали три обвуглені трупи, скошені тепловим променем. Усюди валялися покинуті речі — тут годинник, там капець, срібна ложка і таке інше. На розі біля пошти лежав перекинутий, із поламаним колесом віз, вантажений меблями та якимись ящиками; коня не було. Серед руїн валялася і похапцем розбита залізна каса.

Горіла тут тільки сторожка сирітського притулку, і решту будинків було мало пошкоджено. Тепловий промінь змів лише димарі й пройшов далі. А проте Мейбері-хіл спорожнів — крім нас, тут не було ані живої душі. Більшість мешканців подалась, мабуть, на Олд-Вокінг,— тією дорогою, що я добирався до Лезергеда,— або ж поховалася десь.

Сходячи дорогою донизу, ми пройшли повз той труп у чорному, що й досі лежав тут, намочений дощем. Далі ми вступили до лісу і дійшли до залізничної колії, так нікого і не зустрівши. Ліс потойбіч залізниці був ріденький, обгорілий, дерева здебільшого лежали на землі, тільки де-не-де стирчав понурий стовбур із кількома темно-бурими листочками. З цього ж боку вогонь обсмалив лише ближчі до залізниці дерева, а далі не встиг поширитися. В одному місці, мабуть, в суботу ще працювали лісоруби. На галявині недалеко від парового тартака лежали між купами тирси зрубані, й свіжообтесані дерева. Трохи осторонь стояла безлюдна тимчасова халупа. Ранок був спокійний, безвітряний, навколо панувала тиша. Навіть пташки принишкли. Ми з артилеристом, швидко йдучи вперед, розмовляли лише пошепки і щохвилини оглядалися. Кілька разів ми зупинялись і прислухалися.

Невдовзі ми підійшли до дороги і почули стукіт копит, а потім побачили трьох вершників, що повільно їхали до Вокінга. Ми гукнули до них, вони зупинилися, і ми підійшли ближче. Це був лейтенант і двоє рядових із восьмого гусарського полку; вони везли якийсь прилад, подібний до теодоліта; артилерист пояснив мені, що то геліограф.3

— Ви перші, кого ми за весь ранок зустріли на цій дорозі,— сказав лейтенант.— Що тут діється?

Він був занепокоєний. Солдати, що стояли позаду нього, з цікавістю поглядали на нас. Мій супутник скочив із насипу на дорогу й віддав честь.

— Нашу гармату розірвало минулої ночі, сер. Я ховаюся. Наздоганяю свою батарею. Проїхавши півмилі цією дорогою, ви, я гадаю, побачите марсіян.

— Які вони в диявола, ті марсіяни? — запитав лейтенант.

— Велетні в панцирах, сер. Футів сто зростом. На трьох ногах, тіло ніби з алюмінію, а згори здоровенна голова під ковпаком, сер.

— І вигадаєш отаке! — сказав лейтенант.— Якась нісенітниця.

— Самі побачите, сер. Вони носять якусь скриньку, сер, що стріляє вогнем і вбиває на смерть.

— То це ніби якась гармата?

— Ні, сер.— І артилерист заходився жваво розповідати про тепловий промінь. Лейтенант наполовині обірвав його розповідь і подивився на мене. Я стояв на насипу край дороги.

— А ви бачили марсіян?

— Все це — чистісінька правда,— відповів я.

— Ну що ж,— сказав лейтенант,— я гадаю, що й мені доведеться глянути на них. Слухай-но,— звернувся він до артилериста,— нас послано звільнити місцевість від жителів. А ти підеш до бригадного генерала Марвіна,— доповіси про все, що бачив. Він у Вейбриджі. Дорогу знаєш?

— Я знаю,— відповів я.

Лейтенант повернув коня, щоб їхати далі на південь.

— Кажете, півмилі? — запитав він.

— Не більше,— відповів я і показав на верхів'я дерев у південному напрямі.

Лейтенант подякував мені і рушив далі. Більше ми його ніколи не бачили.

Потім ми ще помітили трьох жінок та двох дітей, що перед будинком вантажили на маленький ручний візок брудні вузли й старі меблі. Вони були такі заклопотані, що не мали часу розмовляти з нами.

Поблизу Байфлітської станції ми вийшли із сосняка. Лагідно світило ранкове сонце, навколо був мир і спокій. Сюди не сягав

уже тепловий промінь, і якби не безгоміння спорожнілих будинків, не метушня тих, що квапливо укладали до від'їзду свої пожитки, якби не загони солдатів на залізничному мосту, що дивилися вздовж колії на Вокінг,— була б звичайна собі неділя.

Кілька підвід і фургонів зі скрипом тяглися по дорозі на Адлстон. Раптом крізь ворота ми побачили на лужку шість двадцятифунтових гармат, розставлених поряд на однаковій віддалі й націлених на Вокінг. Тут же напоготові стояли артилеристи; трохи далі лежали ящики із снарядами. Солдати виструнчились так, наче перед бойовим оглядом.

— Оце до діла! — сказав я.— Хоч тепер вони тим павукам дадуть чосу!

Мій супутник, вагаючись, потоптався під ворітьми.

— Піду я далі,— вирішив він.

Ближче до Вейбриджа, по той бік мосту, багато солдатів у білих неформених куртках насипали довгий вал, за яким було встановлено ще гармати.

— Це однаково, що лук і стріли проти блискавиці,— сказав артилерист.— Не бачили вони вогненного променя!

Офіцери, що не працювали на валу, дивилися поверх дерев на південний захід; солдати щохвилини зупинялися і також поглядали в той бік.

У Байфліті був справжній переполох, люди пакували речі, зо два десятки гусарів, хто верхи, а хто пішки, підганяли жителів. На вулиці серед усілякого транспорту вантажили кілька чорних

санітарних карет із хрестами в білих кружках і якийсь старий омнібус. Тут були десятки цивільних, і багато поміж ними таких, що, шануючи неділю, повбиралися у святкову одежу. Солдатам нелегко було втокмачити населенню, яка серйозна небезпека йому загрожує. Ми бачили тут якогось засушеного дідка із великою скринею, він сердито сперечався з капралом, що не дозволяв йому брати з собою десятків два або й більше горщиків з орхідеями. Я підійшов до них і смикнув старого за лікоть.

— Ви знаєте, що там діється? — запитав я, показуючи на верхів'я дерев, за якими були марсіяни.

— Га? — запитав старий, обернувшись.— Я їм пояснюю, що ці горщики — велика цінність.

— Смерть! — вигукнув я.— Смерть іде! Смерть, розумієте?

Я залишив його роздумувати над цими словами, а сам кинувся за артилеристом. На повороті я оглянувся. Капрал дав старому спокій, і він стояв один біля своєї скрині та горщиків з орхідеями, розгублено позираючи на дерева, за якими ховалася небезпека.

У Вейбриджі ніхто не міг нам сказати, де міститься штаб. Тут панувало таке безладдя, якого я ще не бачив. Підводи, карети, де не ступиш — найдивовижніша мішанина всіляких возів і коней. Статечні жителі містечка, чоловіки в спортивних костюмах, чепурно повдягані жінки — всі похапцем пакували свої речі; навіть ті, що завжди били байдики, і вони заповзятливо допомагали іншим; галасували дітлахи, вдоволені з такої неділі. А над усією цією метушнею розлягалося калатання дзвонів: це достойний вікарій хоробро правив ранню службу.

Ми з артилеристом присіли на сходинці біля криниці й нашвидку підкріпилися харчами, що захопили з собою. Військові патрулі — вже не гусари, а гренадери в білих мундирах,— попереджували цивільне населення, щоб воно швидше або вибиралося, або ховалося по льохах, як тільки почнеться обстріл. Проходячи залізничним мостом, ми бачили великі юрби людей, що купчилися на станції й навколо неї: платформи були забиті різними валізами й клунками. Звичайний розклад поїздів було порушено,— певно, тому, що підвозили до Чертсі війська й гармати. Кажуть, що пізніше дійшло навіть до жорстокої бійки за місця в додаткових поїздах, які було пущено пополудні.

Тільки після обіду ми вийшли з Вейбриджа і дісталися до шеппертонського шлюзу, де зливаються Вей і Темза. Тут ми допомогли двом бабусям навантажити маленький візок. Гирло річки Вей має три рукави; через неї ходив пором, і можна було найняти човен. На тому боці річки був заїзд, перед ним галявина, а далі за деревами височіла дзвіниця шеппертонської церкви (тепер на її місці стирчить шпиль).

Біля перевозу ми застали збуджену і галасливу юрбу втікачів. Паніки ще не було, але людей зібралося набагато більше, аніж могли перевезти човни. Люди йшли, задихаючись під тягарем великих клунків. Якесь подружжя, використавши двері з клуні замість носилок, несло на них своє добро. Один добродій сказав нам, що має намір виїхати поїздом із Шеппертонської станції.

Всі голосно розмовляли, якийсь веселун навіть жартував. Багатьом здавалося, що марсіяни — це просто собі велетенські істоти, здатні налетіти на місто й пограбувати його, але що їх зрештою буде-таки знищено. Щохвилини люди збентежено поглядали на річку, на луки в напрямі Чертсі, але там усе було спокійно.

За Темзою, коли не зважати на те місце, де приставали човни, також було тихо — помітний контраст із Серреєм. Люди висідали з човнів і підіймалися дорогою вгору. Великий пором щойно відчалив. Кілька солдатів стояли на галявині перед заїздом, дивилися на втікачів і глузували в них, навіть і не пробуючи допомогти їм. Заїзд, як і годилося в неділю, був зачинений.

— Що це? — вигукнув один із веслярів, почувши раптом вибух.

— Та цить же ти, навіжений! — хтось поряд зі мною гримнув на собаку, який почав вити. Знову розлігся приглушений вибух, тепер уже з боку Чертсі,— то стріляла гармата.

Бій почався. На тому боці річки, невидимі через дерева, майже одна за одною заревли гармати. Якась жінка скрикнула. Всі раптом наче закам'яніли, обернувшись у бік близької, але незримої битви. На широкому лузі не було нікого, тільки мирно паслася череда і під гарячим промінням стояли непорушні сріблясті верби.

— Солдати їх зупинять,— якось непевно промовила одна жінка.

Над верхів'ями дерев звівся якийсь димок. Потім ми побачили й десь далеко вверх по річці клуб диму, що метнувся догори і завис у повітрі. У цю ж мить під ногами задрижала земля, важкий вибух струсонув повітря, у вікнах сусідніх будинків розлетілися шибки, і ми всі заціпеніли з подиву.

— Он вони! — вигукнув чоловік у синій куртці.— Ген там! Бачите, онде! Ген там!

Раптово один за одним з'явилися в металевих панцирах марсіяни — перший, другий, третій, четвертий; вони звелися шеренгою далеко за лугом, над молодим лісом біля Чертсі, й швидко прямували до річки. Спочатку їхні постаті під ковпаками здавалися маленькими; сунули вони ніби на коліщатах, але із швидкістю птахів.

Тоді, рухаючись навскіс до нас, з'явився і п'ятий марсіянин. Їхні панцирні тіла виблискували під сонцем. Чим ближче вони підходили, тим ставали більші й більші. Крайній ліворуч, який був найдалі від нас, розмахував високо в повітрі великим ящиком, і жахливий тепловий промінь, що я вже бачив його вночі під суботу, майнув над Чертсі й почав косити будинки.

Угледівши ці дивні, прудконогі й жахливі створіння, юрба над річкою, здавалося, завмерла від жаху. Ні вигуків, ні гомону — могильна тиша. Потім захриплий шепіт і тупіт ніг, чалапання по воді. Якийсь чоловік, занадто переляканий, щоб скинути з плечей ношу, повертаючись, ударив мене ріжком своєї валізи, аж я заточився. Якась жінка штовхнула мене рукою і кинулася бігти. Я обернувся і також побіг разом з юрбою, хоча страх не затьмарив мені розуму. Єдине — жахливий тепловий промінь був у мене на думці. Сховатись у воду! Це порятунок!

— Стрибайте в річку! — закричав я, хоч ніхто мене й не слухав, і побіг просто назустріч марсіянинові, що наближався до нас. Збігши схилом до річки, я кинувся у воду. Те саме робили й інші. Човен, переповнений людьми, що тільки-но відчалив, пристав назад до берега. Каміння під ногами вкривав слизький бруд, а річка була така мілка, що я пробіг кроків із двадцять, доки вода сягнула пояса. Коли марсіянин уже височів над головою у мене ярдів за двісті, я пірнув під воду. Люди стрибали з човна в річку, і плескіт води лящав мені у вухах. Інші квапливо вилазили з човнів на берег. Але марсіянин звертав на людей уваги не більше, аніж людина на мурашок, ступивши ногою в

мурашник. Коли, задихаючись, я висунув із води голову, ковпак марсіянина був обернений у бік батарей, що невпинно обстрілювали річку. Велетень крутнув якоюсь коробкою,— певне, генератором теплового проміння.

Через хвилину він підійшов до берега і ступив на середину річки; коліно його виставленої вперед ноги уже впиралося в протилежний берег; ще мить, і страхіття звелося на повний зріст близько самого Шеппертона. Аж тут шість гармат на правому березі, про які ніхто й не підозрював, бо вони були замасковані край села,— відкрили вогонь. Від раптового цього струсу в мене закалатало серце. Страховисько вже наводило тепловий промінь, коли перший снаряд розірвався ярдів за шість над його ковпаком.

З несподіванки я скрикнув. Інших чотирьох марсіян я не бачив і не думав про них — всю мою увагу поглинув цей найближчий. Слідом за першим снарядом у повітрі біля самого тіла велетня розірвалися одночасно ще два; ковпак спритно ухилився від них, але четвертого снаряда він уже не уник — снаряд влучив просто в металеву вежу.

Ковпак розтрощило, вибухнуло полум'я, і разом з уламками блискучого металу полетіли шматки червоного м'яса.

— Ур-ра! — радісно і водночас майже істерично закричав я.

Мій крик підхопили люди, що стояли навкруг у воді. Від захоплення я мало не вискочив на берег.

Колос із відтятою головою заточився, немов п'яний, але не впав. Якимось чудом він зберіг рівновагу і, не випускаючи камери з тепловим струменем, швидко, але похитуючись, попрямував Шеппертоном. Його живий мозок — марсіянин у

сталевій вежі — був розірваний на шматки, і велетенська химера йшла тепер вперед наосліп, спустошуючи все на своєму шляху. Тринога прямувала по прямій, нездатна вже керувати своїми рухами. Наскочивши на дзвіницю шеппертонської церкви, що розвалилася, наче від удару тарана, машина хитнулась і з страшенним гуркотом упала в річку.

Розлігся неймовірний вибух, і смерч води, пари, намулу й металевих уламків метнувся в небо. Як тільки камера теплового променя занурилась у річку, вода відразу перетворилася на пару. Ще мить, і величезна болотяна хвиля, бурхливо киплячи, ринула проти течії. Я бачив, як люди борсалися, намагаючись вибратися на берег, і чув пронизливі крики й зойки, що їх покривав клекіт води, нагрітої від падіння марсіянина.

На хвилину я зовсім забув про небезпеку і не відчував, яка гаряча була вода. Відштовхнувши якогось чоловіка в чорному, я брьохався у воді, доки дійшов до повороту річки. З півдесятка спорожнілих човнів безпорадно гойдалися на хвилях, а нижче за течією поперек річки лежав майже весь занурений у воду підбитий марсіянин.

Над марсіянином здималися густі хмари пари; крізь їх завихрені пасма я міг вряди-годи розгледіти невиразні велетенські кінцівки тієї потвори, що й досі вовтузилась у воді, збиваючи в повітря фонтани бруду й піни. Металеві суглоби махали над водою, сіпалися, ніби живі руки, і, коли б не безладність тих рухів, можна було б подумати, що це серед хвиль якась поранена жива істота змагається за життя. Із машини з голосним сичанням бив догори величезний струмінь рудуватої рідини.

Від цього видовища відірвав мою увагу якийсь біснуватий рев, подібний до заводської сирени. Один чоловік, стоячи по коліна в воді біля поромної линви, ледь чутно щось гукав до

мене, показуючи рукою. Я оглянувся й побачив двох марсіян, які швидко прямували від Чертсі просто на нас. Гармати з Шеппертона відкрили по них огонь, але на цей раз без успіху.

Я відразу ж пірнув у воду і, задихаючись, усе рвався вперед, скільки було духу. Вода наді мною вирувала і швидко нагрівалася.

На мить вистромившись із води, щоб передихнути і відкинути з очей волосся, я побачив, як білою хмарою здіймається пара, ховаючи постаті марсіян. Гуркіт стояв просто оглушливий. Тоді я помітив велетенські сірі постаті, що крізь імлу видавалися ще більшими. Вони пройшли повз мене, і двоє з них зупинилося над пінистими уламками свого товариша, що безсило борсався у воді. Третій і четвертий також зупинилися над річкою, один ярдів за двісті від мене, а другий трохи далі — з боку Лейлгема. Генератори теплового струму похитувалися вгорі, й нищівне проміння зі свистом било на всі боки.

У повітрі стояв хаос оглушливих звуків: пронизливий гул марсіян, гуркіт будинків, що валилися в огні, тріск охоплених полум'ям дерев, хряск хлівів, парканів, гудіння й свист огненної стихії. Густий чорний дим підіймався догори й мішався з парою, що валувала над рікою. Тепловий промінь ковзав туди й сюди по Вейбриджу, і кожен його дотик викликав білі спалахи, після яких починався вогненно-димовий танець. Ближчі, ще не ушкоджені будинки, примарні, бліді й похмурі, стояли повиті парою, чекаючи на свою долю, а за ними шаленів огонь.

Мабуть, із хвилину стояв я по груди в воді, гарячій, майже як окріп. Я розгубився і втратив всяку надію на порятунок. Крізь стовпи пари я бачив, як люди, що були також у річці, вибиралися на берег, чіпляючись за очерет,— наче жабенята, що тікають поміж травою, коли підходить людина. Інші панічно метушилися на березі.

Спалахи теплового променя раптом ковзнули в мій бій. Від його дотику будинки розсипалися й падали, пройняті вогнем, гули охоплені полум'ям дерева. Метнувшися по стежці, що йшла від берега, промінь злизав людей, а потім наблизився до самої води, ярдів за п'ятдесят від мене. Він перекинувся на другий берег, у бік Шеппертона, і, де він проходив, вода збурювалася хвилями пари. Я повернув до берега.

Ще мить, і мене накрила величезна хвиля, гаряча, немов окріп. Я закричав не своїм голосом і, ошпарений, напівсліпий, страждаючи від нестерпного болю, кинувся до берега. Якби я послизнувся, то неминуче загинув би. Я безсило впав на широкій, вкритій рінню обмілині на очах у марсіян, там, де Вей зливається з Темзою. Я вже нічого не чекав, крім смерті.

Немов крізь туман пригадую, як нога марсіянина ступила ярдів за двадцять від моєї голови, глибоко вгрузнувши, і піднялася, розтрушуючи рінь далеко навкруги. Потім — довгий час гнітючого чекання, а там я побачив, як четверо марсіян несуть свого пошматованого товариша. Їхні кроки, спершу ясно чутні, поволі завмирали десь у димах, по той бік річки, серед широких лук. І тільки тоді я став дуже повільно усвідомлювати, що якимось дивом уник смерті.

XIII. ЗУСТРІЧ ІЗ СВЯЩЕНИКОМ

Відчувши несподівану силу земної зброї, марсіяни відступили до своїх вихідних позицій на горсельському вигоні. Вони квапилися перенести останки свого пошматованого товариша і тому зовсім не зважали на такі нікчемні жертви, як я. Якби вони залишили свого товариша й рушили далі, то, крім кількох батарей дванадцятифунтових гармат, до самого Лондона не зустріли б ніякого опору і, звичайно, досягли б столиці раніше, аніж дійшла б туди звістка про їх наближення.

Той напад був такий несподіваний, жахливий і нищівний, як землетрус, що сто років тому зруйнував Лісабон.

Проте вони не квапилися. Через кожні двадцять чотири години з міжпланетного простору циліндр за циліндром надходила марсіянам допомога. А тим часом командування війська й флоту, усвідомивши страшну силу нападника, стало гарячково готуватися до оборони. Щохвилини на позиції прибували нові гармати. Уже надвечір у неділю в кожному гайку, в кожній приміській дачі на схилах горбів під Кінгстоном і Річмондом крилися чорні націлені жерла замаскованих гармат. А скрізь по обгорілих, спустошених полях на площі двадцяти квадратових миль навколо марсіянського табору на горсельському вигоні, по спустошених селах, між купами чорних обвуглених недогарків сосняка — підкрадалися сміливці з геліографами, маючи завдання повідомляти артилерію про наближення марсіян. Але марсіяни відчули силу нашої артилерії і небезпеку в наближенні людей, і всякого, хто б тепер насмілився наблизитись за милю до циліндра, спіткала б смерть.

Очевидно, марсіянські велетні затратили післяполудневий час, переносячи все з другого й третього циліндрів (другий упав на гольфовому майданчику під Адлстоном, третій — поблизу Пірфорда) до своєї ями на горсельському вигоні. Після цього один марсіянин став на варті серед почорнілого вересу й зруйнованих будинків, а решта залишила свої бойові машини і спустилася до ями. До пізньої ночі вони завзято працювали, і над ямою здіймалися стовпи густого зеленого диму, який було видно з горбів Мерроу і навіть, як казали, із Бенстеда й Епсома.

Коли марсіяни позаду мене готувалися до нового наступу, а переді мною люди збирали сили для відсічі, я з невимовними труднощами крізь огонь і дим палаючого Вейбриджа пробивався в Лондон.

Помітивши порожній човен, який несла течія, я скинув з себе мало не всю промоклу одежу, підплив до нього і на човні вибрався з цього пекла. В човні весел не було, але я примудрився гребти просто руками, наскільки то можливо, маючи ошпарені руки. Так повільно і втомливо плив я за водою в напрямі Голіфорда й Уолтона, щоразу, з цілком зрозумілих причин, оглядаючись назад. Я тримався річки, бо у воді найкраще було рятуватися, якби ті велетні поновили наступ.

Разом зі мною текла й гаряча вода, що нагрілася від затопленого марсіянина, і я десь чи не цілу милю через туман не міг розрізнити берегів. Щоправда, один раз я побачив низку чорних постатей, що луками тікали від Вейбриджа. Голіфорд, здавалося, зовсім спорожнів; над берегом горіло кілька будинків. Дивно було бачити, як серед білого дня під блакитним небом палало безгомінне покинуте місто, оповите димом та полум'ям,— ніколи ще у своєму житті не бачив я пожежі без метушливої юрби. Трохи далі, на обмілині, димів і брався вогнем очерет, а хвиля полум'я котилася від нього ще далі на поле, де лежало сухе сіно.

Я так знесилився після всього пережитого, а вода в річці була така гаряча, що довго плив, просто поклавшись на волю течії. Потім знову прокинувся страх, і я заходився гребти руками. Сонце палило мені голу спину. Нарешті, коли з-за повороту річки я побачив Волтонський міст, втома й лихоманка взяли гору над страхом. Я причалив до мідлсекського берега і ледь живий упав на густу траву. Була вже десь, мабуть, четверта-п'ята година. Я трохи спочив, а тоді схопився на ноги й пройшов, певно, з півмилі, не зустрівши ані душі; потім знову приліг у затінку під живоплотом. Пригадую, що дорогою я ніби марив, щось кажучи сам до себе. Мене страшенно мучила спрага, і я дуже шкодував, що не напився більше з річки води. Дивна річ, але я чомусь сердився на дружину,— мене дратувало, що я не міг дістатися Лезергеда.

Мабуть, я задрімав, бо ясно не можу пригадати, коли з'явився священик. Пам'ятаю тільки, що він сидів, задерши догори чисто виголене обличчя, і тупо дивився в бліді відблиски вогнів; рукави його сорочки були в сажі. Небо вкривали баранці; прозорі й легкі, як пір'їни, вони, хвиля за хвилею, застигали в надвечірній позолоті літнього сонця.

Я підвівся і сів. Цей мій рух привернув його увагу, і він хутко глянув на мене.

— Чи нема у вас води? — запитав я. Він похитав головою.

— Уже цілу годину ви просите води,— сказав він. Хвилину ми дивилися мовчки один на одного. Напевно, мій вигляд здався йому чудним: я був напівголий, мокрі штани та шкарпетки — ото й уся моя одежа, тіло попечене, лице й спина — чорні від диму. Його ж лице було мляве, підборіддя спокійне, майже біле кучеряве волосся спадало на низьке чоло, великі ясно-блакитні очі невидюще втуплені у далечінь. Говорив він, наче рубав, і все порожньо поглядав кудись убік.

— Що воно діється? — мовив він.— Що все це означає? Я глянув на нього й нічого не відповів.

Він простер тонку білу руку і мало не заголосив:

— Як це могло статися? За які гріхи така покута? Після ранньої відправи пішов я трохи прогулятися, а тут нагло — вогонь, землетрус, смерть! Чистий содом і гоморра! Вся наша праця пішла на вітер, вся праця... І хто вони такі, оті марсіяни?

— А ми хто такі? — насилу промимрив я.

Він обхопив руками коліна і перевів на мене погляд. Кілька секунд він дивився мовчки.

— Пішов я трохи прогулятися...— повторив він.— Аж тут раптом — вогонь, землетрус, смерть!

Він замовк, підборіддям майже уткнувшись у коліна. А тоді почав знову, махаючи рукою:

— Вся праця... всі недільні школи... За які гріхи? Чим завинив Вейбридж? Все пішло з димом, усе зруйновано. А церква! Тільки три роки, як перебудували. І нема. Зметена, й сліду нема! За віщо?

І через деякий час додав, неначе божевільний:

— Дим від її згарища буде здійматися до неба вовіки й віки!

Очі його заблищали, своїм худим пальцем він тицьнув у бій Вейбриджа.

Аж тепер я почав розуміти, в якому він стані. Страшна трагедія, що й він був її учасником,— очевидно, священик був один з тих, кому пощастило втекти з Вейбриджа,— мало не позбавила його розуму.

— Чи далеко звідси до Санбері?

— Ще сьогодні вранці я правив службу Божу...

— Відтоді багато що змінилося,— сказав я спокійно.— Не впадайте в паніку. Ще є надія.

— Надія!

— Так, велика надія, незважаючи на всі ці руїни!

Я почав пояснювати йому, як дивлюся на наше становище. Спершу він слухав, але скоро йому набридло, і порожній погляд метнувся кудись убік.

— Це — початок кінця,— сказав він, не дослухавши моєї мови.— Та й усе! День Страшного суду! Коли люди волатимуть до гір і скель, аби впали на них і заховали їх від лиця Того, Хто сидить на престолі!

Ще більше впевнившись у своїх підозрах, я підійшов до нього і поклав руку йому на плече.

— Будьте мужні,— сказав я.— Ви втратили розум від жаху. Що ж то за віра, коли вона безпорадна перед нещастям? Згадайте-но, скільки люди пережили землетрусів, потопів, воєн, вивержень вулканів! Чому ж Бог повинен робити виняток для Вейбриджа? Адже Бог — не страховий агент!

Священик сидів і мовчки слухав.

— Як же нам урятуватись? — несподівано озвався він.— Вони ж непереможні, вони безжалісні...

— Ані одне, ані, можливо, й друге,— відповів я.— Чим могутніші вони, тим мудріші й розважніші мусимо бути ми. Адже три години тому було ж он там одного з них убито!

— Убито! — вигукнув він, оглянувшись довкола.— Хіба можна вбити посланця Божого?

— Я сам бачив,— провадив я.— Оце ми з вами потрапили до самого пекла. Та й тільки.

— Що там блимає на небі? — раптом запитав він.

Я пояснив йому, що то сигнали геліографа — знаки людей, які допомагають нищити нападників.

— Ми в самому центрі подій. І хоча тепер тихо,— сказав я,— але те миготіння в небі віщує близьку бурю. Мені здається, що марсіяни — ген там, а з боку Лондона, де височать річмондські й кінгстонські горби, під прикриттям дерев люди риють окопи, встановлюють гармати. Марсіяни не забаряться знову рушити цим шляхом...

Не встиг я кінчити, як він раптом схопився на ноги й зупинив мене жестом.

— Слухайте! — сказав він.

З-поза низьких горбів, що тяглися по той бік річки, долинули глухий гарматний гуркіт і далекі моторошні крики людей. А тоді знову запала тиша. Повз нас пролетів через пліт хрущ. На заході, над хмарами диму, що піднімалися з вейбриджських і шеппертонських руїн, на тлі пишного надвечірнього неба висів ледь помітний окраєць місяця.

— Нам треба іти цією стежкою,— сказав я,— просто на північ.

XIV. У ЛОНДОНІ

Коли марсіяни приземлились під Вокінгом, мій молодший брат був у Лондоні. Він студіював медицину й саме готувався до

іспитів. Про марсіян він нічого ще не чув до суботнього ранку. Та ось ранкові газети на доповнення до довгих спеціальних статей про Марс, про життя на ньому й таке інше вмістили коротеньке, не зовсім доладне повідомлення, що якраз стислістю і вражало.

У ньому говорилося, що марсіяни, злякавшись наближення людського натовпу, вбили кількох чоловік із якоїсь скорострільної гармати. Повідомлення кінчалося словами: "Незважаючи на свою могутність, марсіяни ще не вилізли з ями, в яку впали, і, очевидно, й неспроможні цього зробити. Імовірно — внаслідок більшої сили земного тяжіння". Якраз ці останні слова й були тією соломинкою, за яку хапалися оглядачі у своїх передових статтях.

Звичайно, всіх студентів, що готувалися до іспитів з біології в лабораторії, куди цього дня пішов і мій брат, дуже зацікавило це повідомлення; проте на вулицях не помітно було особливого занепокоєння. Вечірні газети вийшли з сенсаційними заголовками. Повідомлялося про відтягування військ до горсельського вигону, про лісові пожежі між Вокінгом та Вейбриджем. "Сент-Джемс газет" у спеціальному випуску близько восьмої години вечора писала, що телеграфний зв'язок перервано. Всі гадали, що це спричинила пожежа. Але, крім цього, тієї ночі, коли я їздив до Лезергеда й назад, у Лондоні ще нічого не знали про бої з марсіянами.

Брат не дуже непокоївся, довідавшись із газет, що циліндр упав за добрих дві милі від нашого дому. Він тільки мав намір того ж вечора поїхати до нас, щоб, як сам потім казав, подивитися на тих марсіян, доки їх не знищили. Годині о четвертій він дав мені телеграму, якої я не отримав, а ввечері пішов до мюзик-холу.

Над Лондоном вночі проти неділі також пронеслася буря, і мій брат, щоб дістатися до Ватерлоо, найняв візника. На

платформі, з якої мав відходити нічний поїзд, він після довгого чекання довідався, що цієї ночі через якийсь там випадок поїзди не доходять до Вокінга. А що воно за випадок, він так і не з'ясував: залізнична адміністрація й сама нічого до ладу не знала. На станції не дуже турбувалися з цього приводу — начальство вважало, що сталась якась аварія між Байфлітом і вузловою станцією Вокінг. Нічні поїзди, що звичайно проходили через Вокінг, тепер ішли об'їздом через Вірджінія-Вотер або через Гілдфорд. Адміністрація була заклопотана зміною маршруту екскурсій саутгемптонської та портсмутської Недільної ліги. Репортер вечірньої газети, помилково переплутавши мого брата з начальником руху, на якого брат був трохи схожий, намагався взяти в нього інтерв'ю. Крім залізничників, мало хто вбачав зв'язок між порушенням нормального руху й появою марсіян.

Пізніше я читав у якійсь замітці, ніби ще в неділю вранці "весь Лондон стривожило повідомлення з Вокінга". Насправді було зовсім не так. Більшість лондонців нічого й не чула про марсіян, аж доки в понеділок уранці не почалася страшенна паніка: недільні газети в Лондоні не дуже читають, а ті, хто таки проглянув нашвидкуруч складені телеграми, нічого з них не втямив.

До того ж лондонці так глибоко впевнені у власній безпеці, а сенсаційна писанина — таке звичне в газетах явище, Що нікого й не схвилювало оце повідомлення: "Вчора близько сьомої години вечора марсіяни вийшли з циліндра і, просуваючись під захистом панцирних щитів, вщент зруйнували станцію Вокінг та прилеглі до неї будинки і знищили цілий батальйон Кардиганського полку. Докладні обставини подій ще не відомі. Кулемети виявились зовсім непридатні проти їхніх панцирів; польові гармати розбито. Загін гусарів скеровано до Чертсі. Марсіяни, очевидно, повільно наступають на Чертсі або

Віндзор. Страшна тривога охопила Вест-Серрей. Будуються земляні укріплення, щоб відтяти доступ до Лондона".

Таке повідомлення подала газета "Санді сан", а якийсь спритний дотепник у "Рефері" порівнював ці події з панікою, що її може викликати в селі ненароком випущений на волю мандрівний звіринець.

Ніхто в Лондоні до ладу не знав, що воно таке оті панцировані марсіяни, і чомусь усі були певні, що страховиська ті дуже мляві. "Повзають", "ледве пересуваються" — такі вирази можна було зустріти майже у всіх перших повідомленнях. Не було жодної телеграми, яку б склав очевидець самих подій. Недільні газети давали позачергові випуски, як тільки надходили свіжі новини, а то навіть і тоді, коли цих новин не було. Але населення не могло з тих випусків нічого второпати, аж доки ввечері пресові агентства не отримали урядового повідомлення про евакуацію в Лондон жителів Волтона, Вейбриджа й усієї округи. Інших відомостей не подавалось.

У неділю вранці мій брат, так і не знаючи про події минулої ночі, пішов до церкви, що належала приютському шпиталеві. Тут він почув у проповіді натяк на якусь ворожу навалу; з цієї нагоди прочитано було молитву о мирі. Ідучи з церкви, брат купив свіжий номер "Рефері". Занепокоєний новинами, він знову пішов на станцію Ватерлоо довідатися, чи вже поновлено сполучення з Вокінгом. По вулицях снували омнібуси, карети, велосипедисти, гуляли юрби святково вдягненої публіки, що, здавалося, зовсім не була вражена незвичними звістками, про які галасували заповзятливі газетярі. Люди були дуже зацікавлені, це правда, але хвилювалися хіба що за тих, котрі жили в районі приземлення марсіян. На вокзалі брат уперше почув, що залізничне сполучення з Віндзором і Чертсі перерване. Носії йому сказали, що вранці надійшли якісь важливі телеграми зі станцій Байфліт і Чертсі, але зараз

телеграфний зв'язок із ними припинився. Докладніших відомостей брат не домігся від них. "Під Вейбриджем ідуть бої" — ото й усе, що вони могли сказати.

Залізничний рух був паралізований. На вокзалі великий натовп чекав на родичів та знайомих, які мали прибути з південно-західного напрямку. Якийсь сивий джентльмен поскаржився моєму братові на безладдя в Південно-Західній компанії.

— їх давно треба вивести на чисту воду! — сказав він. Кілька поїздів прибуло із Річмонда, Путні та Кінгстона.

Це поверталися лондонці, які виїжджали в неділю покататися на човнах. Вони сказали, що шлюзи закрито й повсюди неспокій. Один чоловік у синьо-білій спортивній куртці, розговорившись з моїм братом, розповів багато дивовижних новин.

— Цілий людський потік рине до Кінгстона — хто на возах, на бричках, хто пішки; везуть скрині, набиті своїм добром, тягнуть усяку всячину. Тікають з Молсі, Вейбриджа, Волтона; кажуть, ніби під Чертсі вже чути гарматний гуркіт. Кавалеристи веліли населенню хутчій вибиратися, бо наступають марсіяни. Кажуть, нібито гарматні постріли чули й на станції Гемдтон-Корт, але подумали, що то грім. Що воно за чортовиння? Невже марсіяни вилізли зі своєї ями?

Мій брат не міг нічого на те відповісти.

Скоро він помітив, що якась невиразна тривога опановує й пасажирів підземної залізниці; недільні екскурсанти раніше звичайного часу поверталися з усіх південно-західних околиць — із Бернса, Вімблдона, Річмонд-парку, К'ю та інших місць.

Проте ніхто не міг сказати чогось певного. Всі, хто прибував з кінцевої станції, були, здавалося, чимось роздратовані.

Близько п'ятої години натовп, який збився на станції, був надзвичайно здивований, що почався рух на майже завжди закритій лінії між південно-східними й північно-західними станціями. З'явилися військові ешелони та платформи з важкими гарматами. Вони прибули з Вулвіча й Четгема і призначалися для оборони Кінгстона. Публіка й солдати перекидалися жартами: "Вас там живцем з'їдять", "Будемо приборкувати звірів" — і таке інше. Трохи згодом на станцію прибув загін поліції і почав розганяти людей з платформи. Отже, й мій брат знову пішов на вулицю.

Дзвонили до вечерні, і жіночий загін Армії порятунку зі співом пройшов по Ватерлоо-роуд. Багато цікавих дивилося з мосту на якусь дивну руду піну, що клаптями плила за течією. Сідало сонце. Вежа з годинником — Біг-Бен — і парламентський будинок окреслювалися на тлі спокійного золотавого неба із смугами фіалково-пурпурових хмарин. Казали, ніби річкою проплив труп. Якийсь чоловік — він назвався резервістом — сказав братові, що помітив на західній частині неба сигнали геліографа.

На Велінгтон-стріт брат здибав кількох жвавих хлопчаків, які щойно вибігли з Фліт-стріт, несучи паки свіжих газет із сенсаційними заголовками.

— Жахлива катастрофа! — вигукували вони один за одним, пробігаючи тротуаром.

— Бій під Вейбриджем! Докладний опис!

— Наступ марсіян відбито! Лондон у небезпеці. Братові довелося заплатити аж три пенси за газету. Тільки тепер він збагнув усю силу й небезпеку цих страховиськ. Він дізнався, що це не якась там жменька млявих, неповоротких створінь, а розумні, озброєні велетенськими машинами істоти, здатні швидко рухатися, змітаючи з дороги навіть важкі гармати.

Їх змальовували як "величезні павукоподібні машини майже сто футів заввишки, що пересуваються із швидкістю експреса і стріляють тепловим промінням".

Замасковані батареї, здебільшого з польових гармат, було встановлено навколо горсельського вигону й особливо між Вокінгом та Лондоном. Бачили, як п'ять марсіянських машин ішли в бік Темзи; завдяки щасливому випадку одну з них було розбито. А взагалі снаряди не могли завдати якоїсь відчутної шкоди марсіянам, тепловий промінь тут же знищував батареї. Згадувалося й про великі втрати війська, але в цілому в повідомленнях відчувався бадьорий тон.

Наступ марсіян відбито,— отже, не такі вони вже й невразливі. Вони відступили до трикутника, утвореного трьома циліндрами, що впали під Вокінгом. Їх оточили розвідники з геліографами. Звідусіль — із Віндзора, Портсмута, Олдершота, Вулвіча, навіть із півночі швидко підтягуються гармати. Між іншим, із Вулвіча — далекобійні, дев'яносто-п'ятитонні. На позиціях або на півдорозі до позицій уже понад сто шістнадцять гармат головним чином для оборони Лондона. Таким темпом і в такому обсязі Англія ще ніколи не концентрувала військових сил.

Сподівалися, що коли б іще падали на землю циліндри, то їх одразу ж буде знищено спеціальними розривними снарядами, виробництво і розподіл яких швидко налагоджується.

Безперечно,— підкреслювалось у повідомленні,— становище дуже серйозне, проте населення не повинно піддаватися паніці. Марсіяни, звісна річ, жахливі й украй жорстокі, але ж їх, у всякому разі, не більше двадцяти, тоді як нас — мільйони.

Зважаючи на розмір циліндрів, влада мала підстави вважати, що в кожному циліндрі не більше п'яти марсіян, отже, всіх їх п'ятнадцятеро. Принаймні одного з них, а може, й більше, уже знищено. Жителі будуть завчасно попереджені про наближення небезпеки; уже вживаються рішучі заходи для оборони населення південно-західних районів на випадок якоїсь загрози. Неодноразово запевнялося, що Лондон у безпеці, а під кінець було висловлено сподівання, що влада дасть собі раду з усіма труднощами.

Цю звістку надрукували великими літерами і без жодних коментарів — так, видно, поспішали; папір ще пахнув свіжою фарбою. Цікаво було бачити, розповідав брат, як немилосердно скоротили інші газетні матеріали, аби втиснути таке важливе повідомлення.

На всій Веллінгтон-стріт збуджена юрба гарячково купувала газети; Стренд також відразу наповнився вигуками цілої армії газетярів. За тими газетами люди вистрибували навіть з омнібусів. Звичайно, новини страшенно приголомшили людей, і від попередньої байдужості не лишилося й сліду. На Стренді в крамниці, де продавали карти, відчинилися віконниці і — так розповідав мій брат — якийсь по-святковому вдягнений добродій в цитриново-жовтих рукавичках став квапливо приліплювати до скла вітрини карту Серрею.

Проходячи з газетою в руці по Стренду до Трафальгар-скверу, брат бачив утікачів із Вест-Серрею. Якийсь чоловік їхав візком, таким, як у зеленярів буває; зверху, на купі всякого

добра, сиділа жінка та двоє хлоп'ят. Візок їхав десь від Вестмінстерського мосту, а вслід за ним стукотіла гарба, в якій умостилися між валізками й лантухами п'ять-шість пристойно вбраних чоловіків. У них були змучені обличчя, що разюче контрастували зі святковим виглядом лондонців, які проїжджали в омнібусах. З кебів на них поглядала публіка в модних костюмах. Перед майданом біженці зупинилися, не знаючи, куди їхати далі, зрештою повернули по Стренду на схід. За ними на старомодному триколісному велосипеді з маленьким переднім колесом їхав чоловік у робочій одежі. Він був блідий і весь заляпаний грязюкою. Брат завернув до Вікторія-стріт і тут побачив уже багато таких втікачів. У нього промайнула думка, що, може, він зустріне й мене. Він помітив незвично велику кількість полісменів, що регулювали вуличний рух. Деякі втікачі розмовляли з пасажирами омнібусів. Один запевняв, ніби він бачив марсіян.— "Я ж вам кажу — це парові казани на дибах, а ходять точнісінько, як люди". Більшість утікачів були схвильовані й збуджені всім тим, що вони пережили.

Кав'ярні на Вікторія-стріт ледве встигали обслуговувати новоприбулих. На всіх перехрестях люди читали газети, жваво розмовляли, приглядалися до цих незвичних недільних гостей. А втікачів ставало дедалі більше й більше, і під вечір на вулицях була така штовханина, казав брат, як на Гай-стріт в Епсомі під час кінських перегонів. Брат пробував завести розмову з деякими із втікачів, але марно. За винятком лише одного чоловіка, ніхто не мав якихось певних відомостей про Вокінг. А той один запевняв, нібито Вокінг повністю знищено ще минулої ночі.

— Я з Байфліта,— сказав він.— Рано-вранці якийсь чолов'яга приїхав велосипедом, ходив із хати в хату і всім радив тікати. А невдовзі прийшли й солдати. От ми вийшли подивитися, що воно діється. Дивимось, а з полудня — тільки й видно, що дим, і ні душі навкруги. А тоді почули, як десь під Чертсі почали

гатити з гармат, і побачили, що з Вейбриджа посунув люд. Я мерщій двері на замок, а сам гайда.

Юрба на вулиці обурювалась із безпорадності уряду, який не міг одразу впоратися з нападниками.

Близько восьмої години на півдні Лондона почулися важкі вибухи. Серед гамору центральних вулиць брат спочатку їх не розчув, але коли він спускався тихими завулками до річки, то міг уже досить ясно розрізнити гарматний гул.

Через дві години він повернувся від Вестмінстера до свого помешкання біля Ріджент-парку. Він тепер не на жарт занепокоївся моєю долею та й взагалі починав добре усвідомлювати розміри катастрофи. Його опановувала — так само, як і мене в суботу,— військова лихоманка. Він думав про мовчазні гармати, що чекали на ворога, про цілий край, що так несподівано став кочівним; він пробував уявити собі "парові казани на дибах" у сто футів заввишки...

Ще кілька возів з утікачами брат побачив на Оксфорд-стріт, а потім і на Мерілебон-роуд. Проте тривожні новини поширювалися надзвичайно повільно, тому на Ріджент-стріт, на Портленд-роуд, як звичайно недільними вечорами, спокійно гуляла публіка, хоч де-не-де й збиралися гурти людей, щоб поділитися новинами. На бічних стежках Ріджент-парку, де газових ліхтарів було мало, прогулювалося стільки ж мовчазних парочок, як і завжди. Ніч була тиха, тепла й трошки задушлива. Вряди-годи долинали гарматні вибухи; коли повернуло за північ, у південній частині неба промайнуло щось подібне до блискавиці.

Мій брат читав і перечитував газету, боячись, що мене, може, й у живих уже нема. Стривожений, він не знаходив собі

місця і, повечерявши, знову вийшов на вулицю. Повернувшись, він сів за свої конспекти, але марно, і опівночі улігся спати. Гнітючі сни снилися йому цієї ночі. Вранці розбудив його стукіт дверного молоточка, тупіт ніг на тротуарах, барабанний бій, калатання дзвонів. Червоні відблиски танцювали на стелі. Хвилину він лежав, нічого не розуміючи. Він не міг сказати, чи настав уже день, чи це люди просто показилися. Потім скочив із ліжка і кинувся до вікна.

Братова кімната містилася на мансарді. Він розчинив вікно; з обох боків вулиці линув галас, із вікон висувалися потривожені, заспані люди. Всі щось гукали, розпитували одне одного.

— Вони йдуть! — кричав полісмен, калатаючи в якісь двері. — Марсіяни йдуть! — і біг до інших дверей.

Було чути, як на Олбені-стріт біля казарм гриміли барабани й захлиналися сурми. По всіх церквах дзвони безладно били на сполох. Скрізь грюкали дверима, у вікнах будинків навпроти спалахувало жовте світло.

З-за рогу вулиці промчала закрита карета; гучно заторохтівши під вікном, вона зникла вдалині. Слідом за нею майнули два кеби, а далі — ціла валка екіпажів, що хутко неслися здебільшого до вокзалу Чок-Фарм (замість того, щоб їхати на Юстон), де спеціальні поїзди Північно-Західної залізниці вивозили населення.

Вражений цими подіями, мій брат довго визирав із вікна, а тим часом від порога до порога бігали полісмени і, гупаючи в двері, сповіщали цю незбагненну новину. Раптом за братовою спиною відчинилися двері, і до кімнати ввійшов сусіда. Він був у

самій сорочці, в штанях, на ногах — пантофлі, підтяжки вільно теліпалися, чуприна скуйовджена — видно, що тільки з ліжка.

— Що за чортівня? Горить де? Що за чортова колотнеча?

Вони обидва висунули голови з вікна, намагаючись почути, що гукають полісмени. З бічних вулиць валом валив люд і зупинявся групками на кожному перехресті.

— Що за чортівня це все? — знову запитав сусіда в мого брата.

Брат щось там йому відповів і став одягатися, підбігаючи з якоюсь одежиною до вікна, щоб нічого не прогавити з дедалі більшої метушні надворі. Раптом, горланячи на всю вулицю, з'явилися газетярі із незвично раннім випуском газет.

— Лондон під загрозою знищення! Оборону під Кідгстоном і Річмондом прорвано! Страшні жертви в долині Темзи!

І повсюдно навколо — в квартирах на нижньому поверсі, в будинках по той бік і вздовж вулиці, позаду, в Парк-Терасіс, на сотнях інших вулиць цієї частини Мерілбона, в районі Вестбурн-парку, у Сент-Панкресі, на заході й півночі-в Кілберні, Сент-Джонс-вуді, Гемпстеді, на сході — в Шордічі, Гайбері, Гаггерстоні й Гокстоні, зрештою, на всьому обширі Лондона від Ілінга до Іст-Гема — скрізь люди протирали очі, відчиняли вікна, визирали на вулицю, закидали одне одного запитаннями і поспіхом одягалися. Починалася страшна паніка, і перший подих цієї жахливої бурі вже пронісся вулицями. Лондон, із спокійною байдужістю вклавшися спати в неділю ввечері, прокинувся вранці в понеділок з гострим усвідомленням страшної небезпеки.

Переконавшись, що з вікна нічого так і не дізнатися, брат спустився і вийшов на вулицю. Небо між парапетами будинків зарожевіло перед сходом сонця. Юрба втікачів, що йшли пішки і їхали в екіпажах, щохвилини зростала.

— Чорний дим! — гукали навкруги.— Чорний дим!

Важко було не піддатися цій загальній паніці. Не знаючи, що діяти, брат стояв біля парадних дверей. Помітивши ще одного продавця газет, він підійшов і купив газету. Хлопчик метнувся далі, продаючи на ходу газети вже по шилінгові,— дивне поєднання жадоби зиску з панікою.

З цієї газети й довідався брат про моторошне повідомлення головнокомандувача:

"Марсіяни за допомогою ракет пускають величезні хмари чорних отруйних газів. Вони знищили нашу артилерію, зруйнували Річмонд, Кінгстон та Вімблдон. Зараз вони повільно підходять до Лондона, змітаючи все на своєму шляху. Зупинити їх неможливо. Від чорного диму нема ніякого порятунку, крім утечі!"

Оце й усе, але й цього було досить. Все населення великого шестимільйонного міста заметушилося, забігало й кинулося врозтіч. Людський потік ринув на північ.

— Чорний дим! — лунали вигуки.— Вогонь!

На дзвіниці найближчої церкви шалено забили на сполох. Візок якогось роззяви серед крику й лайки звалився в канаву. Де-не-де у вікнах будинків тремтіло жовтаве світло. В деяких кебах ще горіли нічні ліхтарі. А вгорі все яснішою ставала досвітня зоря, чиста, яскрава, спокійна.

Брат чув біганину по кімнатах, чув, як підіймалися й збігали по східцях. Братова господиня також вийшла на двір, поспіхом накинувши халат і закутавшися в шаль; за нею йшов її чоловік, щось вигукуючи.

Коли брат нарешті збагнув, що до чого, він хутко метнувся до своєї кімнати, запхнув у кишеню всі свої гроші — близько десяти фунтів — і вибіг знову на вулицю.

XV. ЩО СТАЛОСЯ В СЕРРЕЮ

Саме тоді, коли священик, сидячи під парканом у полі поблизу Голіфорда, дратував мене своєю божевільною маячнею, а брат споглядав потоки втікачів, що ринули через Вестмінстерський міст, марсіяни розпочали новий наступ. Наскільки можна вірити суперечливим розповідям, більшість марсіян залишалося до дев'ятої вечора в ямі на горсельському вигоні, заклопотані якоюсь терміновою роботою; звідти в цей час вихоплювалися цілі хмари зеленуватого диму.

Але троє марсіян, як було встановлено, вийшли з ями ще десь о восьмій годині і, помалу та обережно посуваючись через Байфліт і Пірфорд до Ріплі й Вейбриджа, раптом постали на тлі вечірнього неба перед самими батареями. Марсіяни йшли не гуртом, а поодинці, на відстані півтори милі один від одного. Вони перегукувалися пронизливими голосами, які нагадували рев сирен і мали всю гаму звуків, від високих до низьких.

Цей рев і гарматні вибухи з-під Ріплі та Сент-Джордж-хілу чули й ми, проходячи поблизу Апер-Голіфорда. Артилеристи з-під Ріплі — недосвідчені добровольці, яких не слід було ставити на таку позицію,— необдумано всього лише раз вистрілили навмання з гармат, а там — хто верхи, хто пішки кинулися спорожнілим селищем урозтіч. Марсіянин любісінько йшов собі

між гарматами, навіть не вдаючись до свого теплового проміння. Переступивши через них, він несподівано наскочив на батареї Пейнсхіл-парку і всі їх знищив.

Але на Сент-Джордж-хілі артилеристи мали кращу долю, а може, просто інакшу вдачу. Їхніх гармат, схованих у сосняку, марсіянин не помітив і підійшов дуже близько. Спокійно навівши гармати, так наче то було на параді, вони відкрили вогонь з відстані десь у тисячу ярдів.

Снаряди розривалися навколо марсіянина. Він ступив ще кілька кроків, заточився й упав. Всі водночас радісно закричали і швидко перезарядили гармати. Повалений марсіянин зайшовся довгим виттям, і тут же інший блискучий велетень, відгукнувшись до нього, з'явився над деревами з півдня. Очевидно, снаряд розбив ногу ходячої вежі. Другий залп батареї був невдалий, снаряди пролетіли досить далеко від поваленого марсіянина. Два його товариші разом спрямували свої камери теплового проміння на батарею. Почали рватися ящики із снарядами, сосни навколо взялися вогнем. З усіх солдатів урятувалося кілька чоловік, що встигли перемахнути через гребінь пагорба.

Потім троє марсіян зупинилося — чи не на раду. Наші розвідники повідомили, що вони стояли нерухомо цілих півгодини. З-під свого ковпака важко виповз марсіянин — невеличка брунатна постать, що здаля нагадувала грибний наріст на дереві,— і, очевидно, заходився ремонтувати ногу своєї ходячої вежі. Близько дев'ятої він закінчив роботу, і металевий ковпак знову з'явився над лісом.

Було кілька хвилин на десяту, коли до цих трьох вартових приєдналося ще четверо марсіян, озброєних великими чорними трубами. Такі самі труби дістали від них і троє перших марсіян, і всі семеро, ставши на однаковій віддалі один від одного,

розтяглися цепом по кривій між Сент-Джордж-хілом, Вейбриджем та селищем Сенд, на південний захід від Ріплі.

Як тільки марсіяни почали рухатися, з горбів метнулися в небо ракети, попереджуючи батареї, установлені під Діттоном та Ешером. Саме в цей час ще чотири бойові машини марсіян, також озброєні трубами, перебрели ріку, і дві з них, чорніючи на тлі західного неба, з'явилися переді мною і священиком, коли ми стомлені, насилу пересуваючи ноги, ішли шляхом на північ від Голіфорда. Поля були вкриті сивою млою, що сягала третини зросту нападників, і здавалося, що вони дибають не по землі, а просто по хмарах.

Побачивши марсіян, священик закричав не своїм голосом і кинувся бігти; але я знав, що від них не можна втікати, тому метнувся вбік і крізь росисту кропиву, поміж кущами ведмежини шаснув у широкий рів узбіч дороги. Священик озирнувся, побачив, що я роблю, і собі почалапав за мною.

Двоє марсіян зупинилося. Той, що ближче до нас, повернувся в напрямі Санбері. Другий стовбичив сірим і невиразним силуетом на тлі вечірньої зорі з боку Стейнса.

Марсіяни вже не перегукувалися; в цілковитій тиші всі вони поставали на свої місця, утворивши разом величезне півколо, діаметром, мабуть, миль на двадцять. Воно охоплювало всю територію, на якій лежали їхні циліндри. Ніколи ще відтоді, як винайдено порох, не починалася битва в такій могильній тиші. На нас та, певно, й на глядачів поблизу Ріплі, це справляло однакове враження: марсіяни, здавалося, були єдиними господарями цієї темної ночі, освітленої тільки блідим місяцем, зорями, відблисками заходу сонця та загравами пожежі Сент-Джордж-хілу і Пейнсгільських лісів.

А проте усюди — під Стейнсом, Гаунслоу, Діттоном, Ешером, Окгемом, за горбами й лісами, що ген простяглися з південного боку річки, за широкими лугами на північ від неї, де росли соковиті трави, за кожним деревом і будинком — стояли гармати, націлені на те півколо марсіянських машин. Сигнальні ракети, спалахуючи, розсипалися іскрами у вечірньому небі, і всі ці незримі батареї німіли в тривожному чеканні. Коли б тільки марсіяни підійшли до лінії вогню, як ці принишклі темні людські постаті, ці гармати, що хмуро поблискували в темряві ночі,— усе б спалахнуло блискавицею люті, бойового шаленства.

Безперечно, тисячі цих насторожених людей так само, як і я, задумувались над тим, чи розуміють нас марсіяни. Чи знають вони, що нас мільйони, що ми зорганізовані, дисципліновані й діємо спільно? Чи вони дивляться на нашу стрілянину, на ці несподівані жала наших снарядів, на нашу вперту облогу їхнього табору так, як дивимося ми на дружний лютий напад роздратованого рою бджіл? Чи, може, вони думають, що можуть винищити нас усіх? (Тоді ніхто ще не знав, чим вони живляться.) Сотні таких запитань непокоїли мене, коли я стежив за високою постаттю марсіянина, що стояв на варті. А десь у глибині свідомості тішила мене думка, що на підступах до Лондона повсюди чигають на ворога приховані сили нашого війська. Але чи накопали там окопів? Чи додумалися з порохових заводів у Гаунслоу зробити пастки на марсіян? Чи вистачить лондонцям хоробрості й спокою, щоб обернути своє місто на нову, ще більшу Москву?

Нам здавалося, що страшенно довго ми просиділи вдвох під живоплотом, зіщулившись і тільки вряди-годи зважуючись вистромити голову. Аж раптом десь віддалік пролунав гарматний постріл. Потім другий, трошки ближче, а там — третій. Тоді марсіянин, що стояв неподалік від нас, високо підняв свою трубу і вистрелив, як із гармати. Розлігся такий

гуркіт, аж земля задрижала. Біля Стейнса другий марсіянин зробив те саме. Не було ні спалаху, ні диму — тільки вибух.

Цей гуркіт,— від одного пострілу, а потім від другого,— так мене приголомшив, що я зовсім забув про власну безпеку, про свої ошпарені руки і поліз на живопліт, щоб поглянути в бік Санбері. Доки я дивився, знову розлігся постріл, і величезне ядро пролетіло над нашими головами до Гаунслоу. Я сподівався там побачити дим, вогонь чи будь-які інші сліди його дії. Але вгорі було тільки темно-синє небо, на якому блимала самотня зірка, а долі стелився білий туман. І жодного вибуху, жодного пострілу у відповідь марсіянам. Мертва тиша. Хвилина минула, друга, третя...

— Що сталося? — запитав священик, стаючи опліч мене.

— Хто його знає,— відповів я.

Промайнув кажан і зник. Здалеку долинув і враз завмер якийсь невиразний крик. Я глянув на марсіянина; він швидко простував — мовби котився — берегом річки на схід.

Я сподівався, що ось-ось вдарить по ньому вогонь якої-небудь прихованої батареї, але вечірньої тиші не порушувало ніщо. Постать марсіянина дедалі меншала і нарешті зовсім розтанула в тумані та густих сутінках вечора, що помалу переходив у ніч. Спонукувані цікавістю, ми залізли на самий верх живоплоту. Збоку Санбері з'явилося щось темне, ніби там несподівано насипали якусь високу могилу, яка закрила весь краєвид. Ще один такий самий пагорб помітили ми за рікою біля Волтона. Ці пагорби, схожі на копиці сіна, осідали й розповзалися у нас на очах.

Раптом щось мене наче підштовхнуло — я глянув на північ і побачив там третій темнохмарний пагорб.

Довкола запала незвична тиша. Тільки десь далеко на південному сході чути було, як у цій тиші перегукувалися марсіяни. Потім знову здригнулося повітря від далекого гуркоту їхніх гармат. Але земна артилерія не відповідала.

У той час ми не могли зрозуміти, в чому річ; тільки згодом дізнався я, що воно таке, оті лиховісні могили, які виростали в темряві. Кожен із марсіян, що стояв у тому великому півколі, про яке згадувалося попереду, за якимось сигналом стріляв із своєї труби-гармати по кожному пагорку й гайку, по будинках, по всьому, що тільки могло правити за прикриття для нашої артилерії. Хто з марсіян вистрелив тільки раз, хто — два, як, наприклад, той, що ми його бачили. А марсіянин під Ріплі, казали, вистрелив разів п'ять, не менше, їхні ядра, вдарившись об землю, розколювалися (а не розривались), і тут-таки здіймалися цілі хмари важкого чорного диму. Влягаючись, ці хмари утворювали високі газові могили, що поволі розтікалися по землі. Один лише дотик до цього отруйного газу, вдихання найменшої його дози несли неминучу загибель усьому живому.

Цей газ був важкий, важчий від найгустішого диму. Через це, злетівши вгору, він осідав і розпливався по землі, мов рідина, що стікав з горбів у рівчаки, долини, русла річок; кажуть, ніби так розпливається вуглекислота, виходячи із розколини вулкана. Коли газ попадав на воду, відбувалася якась хімічна реакція, й поверхню води відразу вкривав порошний накип, що дуже повільно осідав на дно. Але він зовсім не розчинявся у воді, тому, як не дивно, цю воду, відцідивши накип, можна було пити без найменшої шкоди здоров'ю. Цей газ, на відміну від інших, майже не розсіювався в повітрі. Він висів великими брилами, повільно спливав по схилах, уперто змагався з вітром і, нарешті, разом із туманом та дощем у

вигляді дрібненького пилу осідав на землю. З чого складався цей газ — нам невідомо; знаємо лише, що до нього входить один елемент, який дає чотири лінії в блакитній частині спектра. Газовий пагорб, який утворювався після вибуху, одразу ж починав осідати, і так щільно газ тримався долі, що на висоті п'яти-десяти футів — на дахах, на горішніх поверхах будинків, на високих деревах — від нього можна було врятуватися. Це було з'ясовано тієї ж ночі в Стріт-Кобгемі й Діттоні.

Чоловік, який врятувався в Стріт-Кобгемі, розповідав дивні речі про густі потоки цього диму. Сховавшись на церковній дзвіниці, він бачив, як сільські будинки, неначе примари, зводилися з чорної порожнечі. Він просидів там півтори доби, страждаючи від страху, голоду та спеки. Земля під блакитним небом, мальовничі горби вдалині — все було ніби застелене чорним оксамитом, із якого витикалися чорні покрівлі, зелені верхів'я дерев, а далі — під чорним покривалом — кущі, ворота, клуні, комори, мури,— і все залите сонячним сяйвом.

Так було в Стріт-Кобгемі, де чорний газ без усяких перешкод повністю осів на землю. А здебільшого марсіяни, коли газ уже зробив своє діло, ще до того, як він увесь осів, очищали повітря струменем пари.

Саме в такий спосіб вони змели клуби газу, що розпливалися поблизу нас. Зоряної ночі ми спостерігали за цією роботою з вікна полишеного будинку в Апер-Голіфорді, куди ми повернулися. Ми бачили звідти, як уздовж і вшир по Річмойд-хілу та Кінгстон-хілу ковзали прожектори. Близько одинадцятої години задрижали віконні шибки, і ми почули, як стріляли встановлені там облогові гармати. Із невеличкими перервами хвилин п'ятнадцять тривала та стрілянина, наосліп ведена по марсіянських позиціях під Гемптоном та Діттоном. А тоді

проміння електричного світла згасло, і натомість знялася вгору червона заграва.

Невдовзі прилетів четвертий циліндр — цей яскраво-зелений метеор, як я вже згодом дізнався, упав у Беші-парку. Ще до гарматної канонади з річмондських та кінгстонських горбів було чути безладну стрілянину десь із південного заходу: мабуть, гармати стріляли навмання, аж доки чорний газ не знищив артилеристів.

Так, діючи методично, як люди, що викурюють осине гніздо, марсіяни розливали цей страшний задушливий газ в околицях Лондона. Кінці півкола повільно випростались, і марсіяни стрункою шеренгою рушили від Гонвела до Кумба й Молдена. Цілу ніч простували вперед смертоносні труби. Після того, як під Сент-Джордж-хілом було підбито одну марсіянську триногу, нашій артилерії не вдалося знищити жодної вежі. Марсіяни пускали чорні гази всюди, де тільки могли критися наші батареї. Незамасковані гармати вони знищували тепловим променем.

Десь опівночі полум'я дерев на схилах Річмонд-парку і заграва над Кінгстон-хілом освітили клуби чорного газу, що слалися по всій долині Темзи й далі навсібіч, скільки сягало око. А посеред усього цього повільно ходили дві триноги і змивали газ, спрямовуючи на нього потужні струмені пари.

Тієї ночі марсіяни берегли тепловий промінь,— може, тому, що в них були обмежені запаси сировини для нього, а може, й тому, що не хотіли спустошувати країну, а тільки придушити опір і нагнати страху на землян. І цього вони, безперечно, досягли: в неділю вночі було остаточно зламано організований опір їхньому наступу. Всяке змагання здавалося таким марним, що тепер уже ніхто б не зважився стати проти них. Навіть екіпажі торпедних човнів і оснащених скорострільними

гарматами міноносців, що піднялися Темзою проти течії, відмовились залишатися там, збунтувалися й відійшли в море. Після цієї ночі люди зважувалися хіба що підкладати міни та копати вовчі ями, але й то гарячково, кваплячись.

Можна уявити собі долю тих батарей з-під Ешера, що в темряві ночі напружено чекали на команду. І всі вони були знищені. Уявіть собі цю картину: батарея готова до бою, офіцери пильно стежать, артилеристи також не дрімають, ящики снарядів складено під руками, їздові біля коней, купки цивільних глядачів, яким хочеться підійти ближче, вечірнє безгоміння, санітарні й шпитальні намети з обпеченими й пораненими під Вейбриджем. А потім глухі постріли марсіян і незграбне ядро, що, вихором пролетівши над будинками й деревами, впало на сусідньому полі.

Можна уявити собі самопочуття людей, коли вони побачили ці швидко розмотувані сувої чорної летючої хмари, яка перетворює сутінки на таку густу темряву, що її хоч руками мацай; коли цей химерний, страшний, примарний ворог скрадається до своєї жертви і поволі обвиває людей і коней, коли, зблизька уздрівши його, люди залишають гармати, з жахливим криком кидаються врозтіч, задихаються, падають, корчаться долі, а хмара чорного диму осідає, розпливається ширше й ширше. А там — ніч, і смерть, і нічого більше, тільки непроникний димовий саван на трупах.

До світанку чорний газ розплився вулицями Річмонда. Розбитий організм уряду останнім своїм подихом оголосив населенню Лондона, щоб воно тікало з міста.

XVI. ВИХІД ІЗ ЛОНДОНА

Отже, вам тепер зрозуміла та шалена хвиля паніки, що в понеділок уранці прокотилася найбільшим містом світу. Потік утікачів швидко зростав, перетворюючись на бурхливу річку, яка з диким ревом вирувала на вокзалах, шалено бурунилась біля суден на Темзі й усіма можливими шляхами ринула на північ та на схід.

На десяту годину деморалізована поліція вже була ні на що не здатна; до полудня й на залізницях запанував безлад. Всі, хто мали оберігати громадський порядок, розчинилися в юрбі і мчали разом з іншими уламками суспільного організму, що розпадався з катастрофічною швидкістю.

Усе населення біля залізничної магістралі на північ від Темзи і всіх мешканців південно-східної частини міста — від Кеннон-стріт — було попереджено ще опівночі, а вже о другій годині ночі поїзди були переповнені, люди несамовито билися за місця у вагонах. Близько третьої години утікачів зібралося стільки, що люди штовхалися й душили одне одного аж на Бішопсгейт-стріт. За кількасот ярдів од вокзалу, на Ліверпул-стріт, пролунали револьверні постріли. Дійшло до ножів, і поліція, втративши будь-яку надію навести лад, стомлена й розлючена, замість того щоб захищати людей, почала трощити їм голови.

Коли невдовзі машиністи й кочегари відмовилися повернутись до Лондона, людська повінь відхлинула від вокзалів і затопила всі шляхи на північ.

Опівдні над Барнсом побачили марсіянина. Хмара чорного газу, швидко осідаючи, пливла долиною Темзи й Ламбетською низовиною, відтинаючи відступ через мости. Друга хмара посунула Ілінгом і оточила маленький гурт людей, що врятувалися на Кесльському пагорбі. Газ не подушив їх, але вибратися звідти вони не могли.

Марно спробувавши сісти на північно-західний поїзд у Чок-Фармі,— поїзд, який був переповнений біженцями ще на товарній платформі, врізувався просто в натовп, і кілька здорованів на превелику силу відбивалися від безтямної юрби, що хотіла розтрощити машиністові голову,— мій брат вибрався на Чок-Фарм-роуд, спритно перейшов поміж екіпажами дорогу і саме вчасно натрапив на пограбування велосипедної крамниці. Захопивши й собі велосипеда,— правда, передню шину він пробив, витягуючи його через вікно, та ще й руку собі подряпав,— брат таки щасливо сів і поїхав. Крутий схил Гаверсток-хілу був захаращений перекинутими екіпажами, тому брат повернув на Белсайз-роуд.

Таким чином вибрався він із цього натовпу, охопленого панікою, й близько сьомої години вже дістався околиць Еджвера, і хоч був стомлений та голодний, зате випередив валку втікачів. Уздовж дороги стояли місцеві жителі, здивовані й зацікавлені новинами. Брата обігнало кілька велосипедистів та вершників і два автомобілі. Ще за милю до Еджвера зламався обід колеса, їхати велосипедом стало неможливо. Брат покинув його на узбіччі дороги і пішов далі пішки. На головній вулиці села було відчинено крамниці, місцеве населення юрмилося на бруківці, біля дверей та вікон, у подиві приглядаючись до натовпу втікачів. У заїзді братові пощастило нашвидкуруч попоїсти.

Якийсь час він блукав Еджвером, не знаючи, що робити. Втікачі все прибували й прибували. Багатьом із них, як і братові, не хотілося йти далі. Про наступ марсіян ніяких новин не було.

Юрми людей сунули шляхом, але тиск ще був не дуже великий. Більшість їхала на велосипедах, поряд рухалися автомобілі, кеби, двоколісні екіпажі; все те шалено рвалося вперед, і хмари важкої куряви стояли на шляху аж до Сент-Олбенса.

Певно, братові спало на думку завернути до Челмсфорда, де жили його друзі, і він вийшов на дорогу, що тяглася на схід. Незабаром він підійшов до перелазу, перебрався через нього і попростував стежкою на північний схід. Він проминув кілька фермерських будинків і якісь хутірці, що він і не знав, як вони називаються. Тут уже мало траплялося втікачів. Але далі, на порослій травою вуличці, що вела до Гай-Бернета, він зустрівся з двома жінками, які потім стали його попутницями. Надійшов він саме вчасно, щоб вирятувати їх із біди.

Ще здалеку він почув чиїсь крики і, вибігши з-за рогу, побачив, як двоє чоловіків силкувалися зіпхнути жінок з невеликої коляски, а третій силою тримав за вуздечку наполоханого поні. Одна жінка, низька на зріст, одягнена в білу сукню, весь час кликала на допомогу, друга ж, струнка брюнетка, била батогом чоловіка, що схопив її за руку.

Мій брат, вмить зорієнтувавшись, з криком кинувся на допомогу. Один з нападників облишив жінок і обернувся до нього. Мій брат, непоганий боксер, побачивши з обличчя супротивника, що бійки не минути, напав першим і звалив його під колеса.

Для гри в лицарство не було часу, і брат, стусаном забивши памороки лежачому, схопився з тим, який тримав за руку чорняву жінку. Раптом він почув кінський тупіт, по обличчю його шмагонуло батогом, третій нападник сильно вдарив брата в перенісся, а той, який був у нього в руках, вислизнув і метнувся тікати назад.

Приголомшений ударом, брат опинився віч-на-віч із чоловіком, котрий щойно тримав поні. Коляска, похитуючись із боку на бік, покотила дорогою; жінки занепокоєно оглядалися. Той здоровань, що стояв перед братом, хотів ударити вдруге, але брат випередив його, затопивши йому в щелепи. Потім,

побачивши, що його залишають одного, брат ухилився від нового удару, обернувся й побіг за коляскою. Слідом за ним біг здоровань. Другий грабіжник, що був утік, тепер приєднався до товариша й також гнався за братом.

Раптом брат спіткнувся й упав. Ближчий переслідувач був за кілька кроків. Брат схопився на ноги й знову став віч-на-віч — уже з двома нападниками. З обома впоратися було мало надії, якби та струнка леді не зупинила поні й не побігла сміливо йому на допомогу. Виявилось, вона мала револьвер, але він лежав під сидінням, коли на них напали. З відстані шести ярдів вона вистрілила, мало не влучивши в мого брата. Найлякливіший із грабіжників одразу накивав п'ятами, а здоровань чкурнув за ним, кленучи боягуза. Зупинилися вони аж там, де на дорозі нерухомо лежав третій їхній товариш.

— Візьміть! — мовила струнка леді й подала братові свій револьвер.

— Вертайтеся до коляски,— сказав брат, витираючи кров із розбитої губи.

Вона повернула назад, нічого не відповівши. Захекані, вони обоє підійшли до жінки в білому, що насилу стримувала наполоханого поні.

Грабіжники, очевидно, вгамувалися. Коли брат оглянувся, вони вже були далеко.

— Я поїду з вами, коли дозволите,— сказав брат і сів на вільне місце спереду. Струнка леді глянула на нього.

— Дайте мені віжки,— сказала вона і стьобнула поні. Через хвилину за поворотом дороги зникли постаті трьох грабіжників.

Отак зовсім несподівано мій брат, захеканий, з розбитою губою, з синцем на підборідді й закривавленими пальцями, опинився в товаристві цих двох жінок, що їхали в невідомому напрямі.

Скоро він дізнався, що одна з них — дружина, а друга — молодша сестра стенморського хірурга, який, пізно вночі повертаючись із Піннера від важкохворого, на залізничній станції почув про наближення марсіян. Він швидко забіг додому, розбудив жінок,— служниця за два дні до цього залишила їх,— зібрав на дорогу харчів, засунув (на щастя для мого брата) під сидіння свій револьвер і наказав їм негайно їхати на Еджвер, сподіваючись, що там можна буде сісти на поїзд. Сам він зостався попередити сусідів, а після цього, як вони домовилися, мав догнати їх так десь о пів на п'яту ранку. Зараз уже майже дев'ята, а його нема.

В Еджвері зібралося стільки втікачів, що там жінки не змогли зупинитися, отож і подалися цим шляхом.

Ось про все це вони встигли уривками розповісти моєму братові до зупинки поблизу Нью-Барнета. Брат пообіцяв залишитися з ними, аж доки вони не вирішать, що їм робити, або доки не наздожене їх лікар. Аби тільки заспокоїти жінок, брат, який ніколи й у руках не тримав зброї, запевняв їх, що він — чудовий стрілець.

Тут, на узбіччі шляху, вони й отаборилися. Поні дуже зручно почував себе під живоплотом. Брат розповів жінкам про свою втечу з Лондона і все, що він знав про марсіян та їхні дії. Сонце котилося вище й вище, і незабаром їхня жвава розмова змінилася на важке очікування. Дорогою пройшло кілька втікачів, від яких брат спробував довідатися про новини. Кожна уривчаста відповідь тих людей підтверджувала братову думку, що людству загрожує величезна катастрофа, і ще більше

впевнювала в потребі тікати далі. Він сказав про це своїм супутницям.

— Ми маємо гроші...— промовила смаглява жінка й раптом затнулась.

Її погляд зустрівся з братовим поглядом, і вона заспокоїлась.

— І я маю,— відповів брат.

Вона пояснила, що в них є тридцять фунтів золотом та ще один п'ятифунтовий банкнот; вона гадала, що з цими грішми вони зможуть в Сент-Олбенсі або в Нью-Барнеті сісти на поїзд. Брат, бачивши, як лондонська юрба хижо навалювалася на поїзди, вважав марними ці сподівання й запропонував пробиватися через Ессекс на Гарвіч, а вже звідти взагалі виїхати з Англії.

Місіс Елфінстон — так звали жінку в білому — нічого не слухала і тільки повторювала: "Джордж, Джордж". Але струнка леді була на диво спокійна й розважлива, і зрештою обидві жінки пристали на братову пропозицію. Отож вони поїхали до Барнета, маючи на думці перетяти Великий північний шлях. Брат весь час вів поні за вуздечку, щоб тварина швидко не стомилася.

Сонце підіймалося вище, і день ставав нестерпно жаркий. Білий пісок під ногами страшенно розжарився й сліпив очі. Посувалися вони дуже повільно. Живопліт аж посірів од пилюки. Під'їжджаючи до Барнета, вони чули дедалі дужчий гомін людського натовпу.

На дорозі втікачів щораз більшало. Це переважно були понурі, знесилені, брудні люди, що тупо дивилися перед собою й белькотіли щось незрозуміле. Якийсь чоловік у вечірньому костюмі пройшов повз них, опустивши додолу очі. Вони чули його голос, а оглянувшись, побачили, що однією рукою він схопив себе за чуприну, другою ж бив когось незримого. Коли цей напад шаленства минув, він, не озираючись, попростував далі.

Під'їжджаючи до перехрестя з південного боку Барнета, мій брат і його супутниці побачили зліва в полі жінку, що йшла до дороги. На руках у неї була дитина, ще двоє дітей дибали збоку; трохи далі йшов якийсь чоловік У брудній темній одежі з грубим ціпком в одній руці й валізою в другій. Потім за поворотом дороги з-поміж вілл, що відділяли путівець від шосе, з'явився запряжений у маленький візок, весь змилений, чорний поні. Поганяв його блідий хлопчина в циліндрі, сірому від пилюки. На візку сиділо троє дівчат, видно, фабричні робітниці з Іст-Енда, та двоє малих дітей.— Як проїхати на Еджвер? — запитав блідий, з переляканими очима візник.

Брат сказав йому, що треба повернути ліворуч, і той, навіть не подякувавши, знову оперіщив поні.

Тут мій брат побачив, що з будинків попереду здіймався сизий димок, подібний до імли, і мов серпанком огортав білий фасад тераси, яка виглядала з-за вілл потойбіч дороги. Міс Елфінстон від несподіванки скрикнула; над тими будинками шугнули в блакитне небо язики червоного полум'я. Невиразний далекий гомін розпався тепер на безладну мішанину людських голосів, гуркоту тисяч коліс, скрипу возів та стукоту копит. Ярдів за п'ятдесят від перехрестя путівець круто повертав.

— Боже милий! — вигукнула міс Елфінстон.— І куди це ви нас везете?

Брат зупинив поні.

Великий шлях був подібний до бурхливого людського потоку, що нестямно рвався на північ. Величезна хмара білої пилюки іскрилася в сонячному сяйві і, підіймаючись на футів двадцять угору, повивала геть усе в безбарвну сіряву заслону. Той шлях товкло безліч людських і кінських ніг, колеса всіляких екіпажів і возів, тому курява ніяк не могла осісти.

— Дорогу! Дайте дорогу! — тільки й чулося довкола. Коли вони наближалися до перехрестя, їм видалося, ніби вони вступають у пекельний вогонь і дим; юрба гуготіла, неначе полум'я, пилюка пекла й душила. До того ж недалеко від шосе й справді палала якась вілла, і чорний дим стелився впоперек дороги, збільшуючи загальний хаос.

Пройшло двоє чоловіків. Потім — якась заплакана жінка в брудній одежі із важким клунком в руках. Відбившись від господаря, мисливський пес, висолопивши язик, наляканий і жалюгідний, покрутився біля коляски й кинувся геть, коли брат свиснув на нього.

Лондонський шлях на всю далечінь, скільки око бачить, котив затиснену між двома рядами вілл ріку рухливого забрудненого люду. На поворотах виринали окремі темні голови, окремі силуети, але вони швидко пливли далі й незабаром зникали, знову тонучи в густій куряві.

— Проходь, проходь! — линули голоси.— Дорогу! Дорогу! Задні впиралися в спини передніх. Брат весь час вів за вуздечку поні. Підхоплений цим непереможним потоком, він крок за кроком просувався вперед.

В Еджвері вже панував безлад. Чок-Фарм був у паніці, але тут творилося щось несосвітенне — усе населення висипало на дорогу. Важко навіть уявити собі той натовп. Це було щось безлике. Воно з'являлося з-за рогу і зникало далі на шляху. Обабіч дороги йшли піші втікачі, яким раз у раз загрожували колеса екіпажів; вони спотикалися, штовхали одне одного, падали в рівчак.

Підводи й екіпажі тяглися впритул одне за одним. Більш спритні й нетерплячі їздці при кожній нагоді вихоплювалися вперед, змушуючи пішоходів тиснутися до самих тинів та воріт понад дорогою.

— Швидше! — чути було вигуки.— Швидше! Вони йдуть! На одному возі стояв сліпий чоловік в уніформі Армії порятунку і, розмахуючи рукою із скоцюрбленими пальцями, щосили гукав: "Вічність! Вічність!". Він так горланив, аж захрип, і мій брат чув той голос ще довго після того, як постать та зникла у хмарах куряви. Деякі їздці очманіло шмагали своїх коней і сварилися з іншими візниками; хто сидів нерухомо, втупившись просто себе спустошеними очима, хто від спраги смоктав собі пальці або лежав, у розпачі простягшись на дні воза. Кінські очі налилися кров'ю, на вудилах висіли клапті піни.

Були тут всілякі кеби, шарабани, коляски, фургони, вози, була поштова карета, візок для сміття з написом: "Ризниця св. Панкратія", довгий віз (ним звичайно возять ліс, а зараз у нього набилося повно біженців), підвода броваря, двоє передніх коліс якої були забризкані свіжою кров'ю...

— Дорогу! — не вгавали голоси.— Дорогу!

— Віч-ність! Віч-ність! — відлунювалося десь іздалеку на шляху.

Були тут жінки, стомлені й зажурені, гарно одягнені, з дітками, які, спотикаючись і пхикаючи, насилу перебирали ноженятами; їхня святкова одежа — зім'ята й запорошена, личка — змучені й заплакані. Опліч багатьох жінок ішли їхні чоловіки; одні, допомагаючи їм, інші — люто кленучи усе на світі. Тут же, ліктями прокладаючи собі дорогу, плентався й якийсь волоцюга в чорному полинялому лахмітті; очі його були витріщені від жаху, а сам він брутально лаявся. Тут же пробивали собі дорогу кремезні дужі робітники, а за ними, силкуючись і собі не відстати, пхалися якісь нещасні, миршаві люди,— судячи з одежі, клерки або прикажчики; брат ще помітив пораненого солдата, носія в залізничній формі і якесь жалюгідне створіння в пальті, накинутім на нічну сорочку.

Та хоч яка строката була ця юрба, всі мали щось спільне: переляк і страждання на обличчях та невимовний жах за плечима. Де тільки ставалась яка затримка чи виникала сварка за місце на возі — увесь цей потік одразу ж починав рухатися ще з більшою швидкістю. Навіть люди, які були уже так стомлені й вимучені, аж коліна у них підгиналися,— навіть і вони раптом оживали на часинку й завзято напирали вперед. Спека й курява добре вже далися взнаки: у людей поопікалася шкіра, почорніли й потріскалися губи. Всі страждали від спраги, втоми, довгої ходи. І в цьому гомоні чути було суперечки, докори, стогін із розпачу й муки. Голоси здебільшого кволі, захриплі. І над усім котилося, як приспів:

— Дорогу! Дорогу! Марсіяни ідуть!

Були й такі, що зупинялися й виходили з цього потоку. Путівець, що навскіс наближався до шосе, здавалося, вів із Лондона. Проте дехто звертав сюди: насилу виборсавшись із головної течії, слабіші зупинялись тут хвилину-другу перепочити, а тоді майже всі знову кидались у потік. Трохи далі на путівці лежав якийсь чоловік з підкоченою штаниною, нога

його була обмотана закривавленою ганчіркою. Над ним схилилося дві постаті. Щасливець — він ще мав друзів.

Маленький дідок із сивими, по-військовому підстриженими вусиками, в брудному чорному сюртуці, вибрався, шкутильгаючи, із людського натовпу, сів на землю, стягнув черевик — шкарпетка була в крові,— витрусив жорству, взувся й пошкандибав далі. Дівча років восьми-дев'яти, зовсім самітне, впало під живоплотом недалеко від мого брата й заплакало:

— Я не можу йти далі! Не можу!

Брат, що наче очманів від усієї цієї метушні, нараз стрепенувся, ласкаво озвався до дівчини і, взявши її на руки, відніс до міс Елфінстон. Ледве брат торкнувся дитини, вона аж принишкла від страху.

— Елен! — слізно загукала з юрби якась жінка.— Елен! Дівчинка раптом вирвалася від брата з криком: "Мамо!"

— Вони йдуть,— сказав один чоловік, що був верхи на коні.

— Гей, ви, з дороги,— гукав якийсь кучер, зводячись на ноги.

Брат побачив закриту карету, що завертала на путівець. Люди штовхали одне одного, щоб не потрапити під колеса. Брат здав поні назад, і коляска наблизилась задком до паркану. Карета проїхала мимо й зупинилася на самому повороті. В карету замість двох коней запряжено було тільки одного.

Крізь хмару куряви брат невиразно розгледів, як двоє чоловіків винесли когось на білих ношах і поклали на траву під живоплотом.

Один із них підійшов до брата й запитав:

— Де б тут дістати води? Він помирає, просить пити... Це лорд Гаррик.

— Лорд Гаррик? — здивувався брат.— Верховний суддя?

— Де тут вода? — повторив той своє запитання.

— Може, в якому з тих будинків і є водогін. А в нас води нема,— відповів брат.— І я не можу залишити своїх.

Чоловік став проштовхуватися крізь юрбу до воріт будинку на розі.

— Дорогу! — гукала юрба, тиснучи на нього.— Вони йдуть. Швидше, швидше!

Тут брат помітив якогось бороданя з яструбиним носом. Маленький саквояжик, що він тримав у руці, несподівано розкрився, і на землю під ноги коням і людям посипалися дзвінкі соверени. Чоловік зупинився, очманіло вирячившись на це золоте джерело, коли раптом дишло кеба вдарило його в плече; він поточився, закричав і відскочив убік, мало не попавши під колесо.

— Дорогу! — кричали довкола нього.— Дай дорогу! Тільки-но проїхав кеб, бородань одним стрибком кинувся до золота, простяг над ним руки та й ну загрібати його і жменями пхати в

кишені. Раптом над ним звівся кінь, і чоловік шарпнувся, щоб підвестись, але тут же опинився під копитами.

— Стійте! — закричав брат і відштовхнув з дороги якусь жінку, силкуючись втримати коня за вуздечку. Та не встиг він того зробити, як почув з-під коліс зойк і побачив, що обід колеса пройшов по спині того сердеги. Брата, який побіг ззаду за каретою, візник шмагонув батогом. Рев юрби спантеличив брата. Чоловік корчився в пилюці над своїм скарбом, безсилий підвестися — колесо переломило йому хребет, і у нього віднялися ноги. Брат хотів зупинити наступний екіпаж, і якийсь вершник на вороному коні зголосився допомогти йому.

— Відтягніть його з дороги! — гукнув він.

Брат ухопив сердегу за комір і почав тягти вбік, але бородань усе ще пожадливо хапав гроші: хижо глянувши на брата, він став бити його по руці кулаком, усе не випускаючи з руки золота.

— Геть, ви! Ідіть, ідіть! — люто ревла юрба.— Дорогу! Раптом дишло карети встромилося в той екіпаж, що його зупинив вершник на вороному коні. Брат оглянувся, а бородань тим часом швидко повернув голову і вкусив його за руку, якою він тримав нещасного за комір. Вороний кінь, наполоханий галасом, сахнувся вбік, а кінь, запряжений в екіпаж, промчав мимо, ледве не наступивши братові на ногу.

Брат випустив комір й відскочив убік, але встиг помітити, як лють на обличчі того нещасного, що корчився долі, змінилася на жах. Ще мить — і він зник у куряві, а брат, відкинутий потоком, насилу вибрався назад на путівець.

Міс Елфінстон сиділа, заплющивши очі. Маленький хлопчик з якоюсь по-дитячому байдужою цікавістю дивився широко відкритими очима на темне запорошене людське тіло, що його товкли колеса.

— Їдьмо назад! — гукнув брат і, взявши поні за вуздечку, став помалу розвертатися.— Нам не пробитися крізь це пекло.

Вони від'їхали ярдів сто назад, аж доки збудженої юрби не стало вже видно. На повороті дороги під тином помирав якийсь чоловік. Лице його було мертвотно сполотніле, вкрите потом. Обидві братові супутниці сиділи мовчки, здригаючись від жаху.

Трохи далі за поворотом вони зупинилися. Міс Елфінстон була страшенно бліда, а її невістка розплакалась, забувши навіть кликати свого Джорджа. Та й брат був теж приголомшений і розгублений. І хоч вони повернули з шосе, братові було зрозуміло, що їм таки конче треба пробиватися через той потік. Раптом він обернувся до міс Елфінстон.

— Ми мусимо перебратися через ту дорогу, нічого не вдієш, — сказав він і повернув поні знову назад.

І тоді вдруге за цей день дівчина виявила неабияку мужність. Щоб пробитися через людський потік, брат кинувся на юрбу і здав назад коня, запряженого в кеб, а міс Елфінстон тим часом проїхала з поні вперед. Якийсь фургон зачепився колесом за їхню коляску й відломив шматок обшивки. Ще мить — і потік підхопив їх і поніс у своєму руслі. Брат із смугами на обличчі й руках від ударів батога, що дістав їх від кучера, який правив кебом, скочив до коляски і взявся поганяти.

— Цільтесь у того візника ззаду,— звернувся він до міс Елфінстон, подаючи їй револьвер,— якщо він буде занадто напирати. Або ні, в його коня.

Брат почав дивитися, як би його перебратися на правий бік дороги, та зробити це було неможливо,— загальний потік невблаганно тяг їх із собою у хмарі куряви. Захоплені течією, вони проминули Чіппінг-Барнет і вже аж за милю від центру міста таки пробилися на другий бік дороги. Штовханина й гамір і за містом були неймовірні, але тут дорога кілька разів розгалужувалась, отже, їхати стало вільніше.

Вони простували через Гелді на схід. Обабіч дороги, як і скрізь, куди не кинеш оком, були величезні юрби людей, що рвалися до річки, а опинившись біля води, тамували спрагу просто руками. Далі, з горба під Іст-Барнетом, видно було, як два поїзди — не тільки вагони, а й паровози обліплені пасажирами — тихо, без гудків, посувалися на північ. Брат гадав, що поїзди набрали пасажирів десь поза Лондоном, бо в самій столиці через паніку не було ніякої змоги сісти на поїзд.

Біля того місця наші втікачі зупинилися перепочити,— всі троє були до краю змучені сьогоднішніми переживаннями. Вони відчували лютий голод, вечір видався холодний, ніхто з них не зважувався заснути. Повз них проходили юрби людей, які, втікаючи від невідомої небезпеки, простували в той бік, звідки приїхав брат.

XVII. "ДИТЯ ГРОМУ"

Якби марсіяни мали на меті тільки руйнування, вони б могли винищити геть усе лондонське населення ще в понеділок, коли воно, зібравшись у величезний натовп, повільно розпливалося по навколишніх графствах. Потоки втікачів сунули не тільки

через Барнет, але й через Еджвер, і через Волтгем-Еббі, і дорогами на схід до Саусенда, Шуберінеса, і на південь від Темзи — до Діла й Бродстера. Коли б хто-небудь того червневого ранку піднявся на повітряній кулі в чисту блакить і подивився звідти на Лондон, то він побачив би, що всі північні й східні шляхи, які розходяться від безмежного плетива вулиць, подібні до річищ чорного строкатого піску, а кожна ота піщинка — то людина, гнана смертельним страхом та розпукою.

У попередньому розділі я переказав розповідь мого брата про все, що діялося на шляху до Чіппінг-Барнета, щоб читач міг уявити собі, який вигляд мало метушіння оцих чорних цяток в очах однієї з них. Ніколи ще в історії людства не приходило в рух одночасно такої сили людей, гнаних спільною небезпекою. Легендарні переселення готів і гуннів, незчисленні орди азіатів здавалися б лише краплиною в цьому потоці. Це був не організований відступ, а панічна втеча, величезна й жахлива, позбавлена будь-якого ладу й певної мети; шість мільйонів людей, беззбройних, без жодних припасів, утікали хтозна-куди... Це був початок краху цивілізації, загибелі людства.

Повітроплавець міг би побачити під собою мережу довгих широких вулиць, будинки, церкви, майдани, перехрестя, сади — і все стоїть пусткою, простерте, як величезна карта, зачорнена в південних районах міста. Там, де Ілінг, Річмонд, Вімблдон, ніби чиєсь страхітливе перо понасадило чорних плям і кожна та пляма невпинно розширювалась, розпливалась струмками на всі боки, перехлюпувала через пагорки й заповнювала кожен вибалок,— так розпливається на вимочці чорнильна пляма.

А ззаду, за блакитними горбами, що височіли на південь від річки, походжали туди-сюди блискучі марсіянські вежі, далі й далі, спокійно і методично випускаючи хмари отруйних газів. Потім вони змивали те чорне покривало сильними струменями

пари, відчуваючи себе господарями на захопленій території. Вони, мабуть-таки, не ставили собі за мету геть усе чисто знищити, а намагалися тільки внести цілковиту деморалізацію і зламати всякий опір. Вони висаджували в повітря порохові склади, обривали телеграфні дроти, де-не-де руйнували залізничні колії. Вони просто перетинали людству підколінне сухожилля. Очевидно, марсіяни також не квапилися загарбати побільше території і в той день, захопивши центральну частину Лондона, далі не йшли. Мабуть, велика частина лондонців залишалася у своїх домах і в понеділок вранці. Пізніше було встановлено, що багато з них загинуло від чорного газу.

Від ранку й до полудня дивовижну картину являв собою лондонський порт. Там тислося багато найрізноманітніших суден, власники яких спокусилися великими грішми, що їх пропонували втікачі. Як розповідають, чимало людей стрибало у воду, щоб уплав дістатися на борт, їх відштовхували баграми, і вони йшли на дно. Опівдні над арками Блекфраєрського мосту з'явилися смуги чорного газу. І раптом весь порт став ареною безтямної паніки, сутичок, озвірілої боротьби. На човнах та баржах, що густо збилися перед північною аркою Тауерського мосту, матроси й вантажники несамовито відбивались від людей, які з усіх боків дерлися на борт. Були навіть такі, що спускалися по опорах мосту...

Коли ж через годину з-за Клок-Тауера з'явився марсіянин, ідучи за течією Темзи, біля Лаймгауза плавали самі уламки від суден.

Я вже казав, що на землю прибув п'ятий циліндр. Шостий упав під Вімблдоном. Брат, оберігаючи жінок, які спали в колясці на лужку, бачив за горами зелений його спалах. У вівторок, сподіваючись усе ще виїхати морем, вони й далі з юрбами втікачів пробивалися на Колчестер. Чутки, ніби марсіяни захопили Лондон, підтвердилися. Пришельців бачили

під Гайгетом і навіть, як казали, біля Нісдона. Але брат побачив їх тільки наступного дня.

Втікачам не вистачало харчів, і чужа власність перестала бути недоторканною. Фермери мусили зброєю захищати свої комори, худобу, пашню. Багато людей, так само як мій брат прямували на схід, а найвідчайдушніші з них повертали в бік Лондона, аби тільки де-небудь роздобути харчів. Це були здебільшого жителі північних околиць столиці, які про чорний газ знали тільки з чужих слів.

До мого брата доходили чутки, що половина членів уряду зібралася в Бірмінгемі і що нібито заготовлено дуже багато вибухових речовин, щоб закладати автоматичні міни в Мідлендських графствах. Казали, що Мідлендська залізнична компанія відремонтувала дорогу, пошкоджену в перший день паніки, поновила перерване сполучення і тепер із Сент-Олбенса, щоб там не скупчувалося занадто вже багато людей, поїзди йдуть на північ. У Чіппінг-Онгарі оповістили, що в північних містах є вдосталь борошна, яке мають розподіляти між головними втікачами. Одначе це не могло змінити братових намірів. Він та його супутниці увесь день посувалися на схід, але так і не бачили, щоб десь роздавали обіцяний хліб. Та й ніхто його не бачив.

Вночі біля Примроз-хілу впав сьомий циліндр. Помітила це міс Елфінстон, що якраз чатувала тоді, ділячи цей обов'язок з братом.

У середу троє втікачів — переночували вони в полі, заховавшись у невижатій ще пшениці,— дісталися до Челмс-форда. Тут якісь люди, що називалися "Комітетом громадського харчування", конфіскували в них поні на м'ясо, замість відшкодування пообіцявши видати їм наступного дня їхню пайку м'яса.

Казали, ніби марсіяни вже під Еллінгом. Ходили чутки й про те, що порохові заводи у Волтгем-Еббі були зруйновані невдалою спробою підірвати одного з марсіян. Тутешні мешканці за марсіянами стежили із дзвіниць.

Брат, на щастя, прагнув швидше пробитися до моря, ніж сидіти й чекати тієї пайки, дарма що всі троє були дуже голодні. Близько полудня вони перетяли Тілінгем; місто геть-чисто спорожніло, лише кілька втікачів нишпорило по хатах, шукаючи їжі. За Тілінгемом вони несподівано побачили море і величезне скупчення всіляких суден на рейді.

Не маючи змоги піднятися по Темзі, судна ці підійшли до побережжя Ессекса, до Гарвіча, Волтона, Клектона, а там до Фаулнеса й Шуберi, всюди підбираючи втікачів. Судна стояли у великій півкруглій затоці, береги, якої губилися в тумані десь аж під Нейзом. Біля берега було багато рибальських шхун — англійських, шотландських, французьких, голландських, шведських; парові баркаси з Темзи, яхти, моторки. Трохи далі стояли великі судна — вугільні, торговельні, пасажирські, нафтоналивні і всякі інші, навіть чепурні біло-сірі лайнери, що курсували між Саутгемптоном та Гамбургом. Уздовж голубого берега під Блеквотером брат міг розрізнити скупчення човнів,— човнярі торгувалися з пасажирами, які стояли на суходолі. Втікачів тут збилося стільки, що вони загатили весь берег від Блеквотера мало не до Молдона.

За дві милі від берега стояло панцирне судно, майже зовсім занурене у воду, як здалося братові. Це був міноносець "Дитя грому". Інших військових суден не видно було близько, тільки ген там, праворуч, на спокійній гладіні моря — у той час був мертвий штиль — здіймався чорний димок від міноносців ла-маншської флотилії; вони, вишикувавшись у довгу шеренгу проти гирла Темзи, стояли під парами, готові до бою, і стежили за наступом завойовників, безсилі зупинити їх.

Коли місіс Елфінстон побачила море, її охопив панічний жах, і хоч як її підбадьорювала родичка — все було марно. Вона ніколи не виїздила з Англії; краще вже померти на рідній землі, аніж їхати кудись на чужину, і все таке інше. Сердешній жінці, видно, і французи здавалися мало не такими самими марсіянами. Ці два дні мандрів були для неї повні страждання, відчаю й сліз. Вона тільки й думала про те, щоб повернутися до Стенмора. У Стенморі їй було завжди добре. В Стенморі вони зустрінуть її Джорджа...

Насилу умовили жінку спуститися на берег, де братові пощастило привернути увагу кількох матросів невеличкого колісного пароплава з Темзи. Вони вислали човен й сторгувалися за тридцять шість фунтів перевезти всіх трьох, їхнє судно, казали вони, йде на Остенде.

Було вже близько другої години, коли брат і його супутниці, заплативши на трапах за свій проїзд, ступили на борт судна. А що тут була можливість, хай і за великі гроші, чимось перекусити, то вони вирішили спершу підкріпитись на палубі.

На борту вже назбиралось десь пасажирів сорок, багато з них віддали все до останнього пенса, аби тільки виїхати. Судно стояло біля Блеквотера аж до п'ятої години, доки пасажири не заповнили геть усієї палуби. Певне, воно залишалося б там і ще довше, якби десь із півдня не долинули гарматні вибухи. Ніби відповідаючи на них, міноносець пальнув з невеликої гармати і щось просигналізував прапорцями. Із його труб виривалися стовпи диму.

Деякі пасажири запевняли, що стрілянина та долинає із Шуберінеса, аж доки не помітили, що канонада наближається. Саме в цей час далеко на південному сході почали з моря підноситись одна за одною щогли трьох панцирників, над якими звивався чорний дим. Але братову увагу привернули якісь

вибухи на півдні. Йому здалося, ніби в далекій сизій імлі підіймається димова хмара.

Маленьке суденце, прямуючи на схід, вибралося з-поза човнів та пароплавів, що величезною підковою стояли на рейді. Низький берег Ессекса вже почала огортати синя імла, коли з'явився перший марсіянин. Малий і невиразний здалеку, він наближався вздовж ледве помітного берега від Фаулнеса. Переляканий капітан люто лаявся щосили, бідкаючись, що так довго забарився, і лопаті коліс неначе перейнялися його страхом. Пасажири тиснулися біля борту, ставали на лави, вдивляючись у цю химерну постать, яка височіла над деревами й церквами і, ніби перекривляючи людську ходу, повільно сунула вперед.

Брат оце вперше бачив марсіянина і, скоріше здивований, аніж наляканий, стежив за тим велетнем, що обережно підступав до суден, бредучи водою все далі й далі від берега. Потім десь аж із-за Крауча, простуючи ліском, вийшов другий марсіянин, а ще далі за ним — і третій; він неначе йшов убрід через мерехтливу драговину, що, здавалося, висіла між небом та землею. І ці двоє марсіян теж прямували до моря, ніби втрьох мали намір перетнути шлях тому скупченню суден, що збилися між Фаулнесом та Нейзом.

Машина чмихала, налягаючи з останніх сил, під колесами нуртувала й пінилася вода, а проте суденце страшенно помалу тікало від наближення жахливої небезпеки. Глянувши на північний захід, брат помітив, що величезна підкова суден розпалась у паніці, судна безладно розверталися, перекриваючи одне одному дорогу, ревіли сирени пароплавів, із труб валував дим, швидко підіймали вітрила, кожне металося на всі боки. Так захопило брата це видовище, так опанували ним думки про небезпеку, що він і не дивився в бік моря. Раптом різкий рух судна (воно круто повернуло, щоб не

зіткнутися з іншим) скинув брата з лави, на якій він стояв. Довкола відразу збуджено закричали, затупотіли ногами, прокотилося лунке "ура". Тут судно дало крен, і брат упав. Схопившись на ноги, він помітив за якихось сотню ярдів від їхнього суденця, що безпорадно гойдалося на хвилях, могутнє панцирне тіло, яке, ніби леміш, врізалося у воду, відкидаючи на два боки величезні спінені хвилі; під ударами цих хвиль суденце то хилилося мало не до ватерлінії, то жалюгідно махало в повітрі лопатями коліс.

Ціла злива бризок хлюпонула на брата й на мить зовсім засліпила. Коли він протер очі, величезне страховисько вже промайнуло далі й летіло до берега. Над водою виднів закутий у метал корпус судна, а з двох труб виривалися струменем дим і полум'я. Це був міноносець "Дитя грому", що спішив рятувати судна, яким загрожувала небезпека.

Міцно вхопившись за поруччя, брат перевів погляд від цього летючого левіафана на марсіян. Вони зійшлися і стояли втрьох так далеко в морі, що їхні триноги були майже сховані у воді. Глибоко занурені, вони здавалися на великій відстані не такими страхітливими порівняно зі сталевим велетнем, в кільватері якого безпорадно похитувалось суденце. Здавалося, марсіяни здивовано розглядають нового супротивника. Може, їм видалося, що цей гігант подібний до них? "Дитя грому" швидко наближалося до них без жодного пострілу. Певне, це й дало змогу так близько підійти до ворога. Марсіяни не знали, як до нього поставитись. Один тільки снаряд — і вони враз пустили б його на дно своїм тепловим променем.

Міноносець мчав з такою швидкістю, що за хвилину покрив половину відстані між суденцем наших утікачів та марсіянами; він маячив темною плямою, що дедалі меншала на тлі довгої смужечки ессекського берега.

Раптом передній марсіянин опустив свою трубу й метнув на міноносця один балон чорного газу. Лівий борт судна почорнів, ніби на нього хлюпнули чорнилом; темні клуби покотилися морем, але міноносець проскочив через них. Нашим утікачам — їх же суденце сиділо низько у воді, і сонце било їм просто в вічі — здавалося, що "Дитя грому" уже серед марсіян. Потім їхні велетенські постаті, розходячись, стали відступати до берега. Один із них вхопив генератор теплового променя, спрямовуючи його навскоси донизу, і ціла хмара пари піднялася над морем, коли промінь торкнувся води. Крізь сталеву обшивку міноносця він, певне, пройшов, як розжарений до білого стержень проходить крізь аркуш паперу.

Раптом вогненний струмінь пронизав клуби пари, марсіянин здригнувся й заточився. За мить другий постріл таки звалив його, і стовп води та пари метнувся високо вгору. Раз у раз гриміли гармати оповитого парою міноносця. Одне ядро впало поблизу суденця, піднявши цілу хмару води; рикошетом воно відлетіло до інших суден і розбило на друзки якусь рибальську шхуну, але ніхто не надав тому особливого значення.

Побачивши загибель марсіянина, капітан на містку щось вигукнув, і всі пасажири на кормі голосно закричали. Мить — і юрба знову загаласувала; збурюючи хвилі, за хмарами білої пари неслося щось довге й чорне, охоплене полум'ям: із вентиляторів і труб бив огонь.

Міноносець був ще живий: стерно, очевидно, було неушкоджене, машини працювали. Він мчав просто на другого марсіянина і вже був ярдів за сто від нього, коли той спрямував тепловий промінь на панцирну фортецю. Почувся оглушливий вибух, блиснув сліпучий спалах, палуба й труби злетіли вгору. Від того страшного вибуху навіть марсіянин похитнувся, а за мить вогненні рештки судна, що за інерцією нестримно летіли й далі вперед, наскочили на марсіянина й зім'яли його, неначе

картонну іграшку. Брат мимохіть скрикнув. І знову все вкрили стовпи пари.

— Два! — вигукнув капітан.

Всі галасували. Маленький пароплав від носа до корми дрижав від шаленого радісного крику, підхопленого спершу на одному, другому, а далі й на всіх суднах і човнах, що вийшли в море.

Кілька хвилин над водою стояла пара, ховаючи від очей третього марсіянина й далекий берег. Суденце наполегливо працювало лопатями, далі й далі відходячи від бойовища. Коли врешті пара осіла, натомість розплився такий чорний газ, що крізь його заслону годі було розгледіти міноносця чи третього марсіянина. Панцирники з моря підійшли ближче й зупинилися між берегом та суденцем.

Судно все йшло у відкрите море, а панцирники повільно наближалися до берега, і досі не видного за мармуровою завісою пари й чорного газу, що, змішуючись, утворювали Дивовижні візерунки. Ціла флотилія суден, рятуючись, відходила на північний схід; між панцирниками та суденцем плавало кілька рибальських човнів. Не дійшовши до поземної смуги газу й пари, які вже стали осідати, військові судна повернули на північ і швидко зникли у вечірніх сутінках. Берег розпливався, втрачав свої обриси, ховаючись у хмарах, що збиралися низько над західним обрієм.

Несподівано з цієї золотавої імли долинули гарматні постріли й виплили якісь чорні рухливі тіні. Пасажири метнулися до борту, вдивляючись у сліпуче сяйво заходу, але не могли нічого розгледіти. Піднялася хмара диму й заступила сонце. Суденце торувало свій шлях у безкраїй непевності.

Сонце поринуло в сірі хмари, небо стало багряно-чорне, вгорі замерехтіла вечірня зоря. Було вже зовсім темно, коли раптом капітан щось вигукнув, показуючи рукою в далечінь. Брат став напружено придивлятися. На заході із сірої сутіні щось навскоси вимайнуло в небо, в ясну чисту просторінь над хмарами: щось плескате, широке, величезне; воно описало велику дугу і, повільно спускаючись, зникло в таємничому мороці ночі. Над землею залягла густа темрява.

КНИГА ДРУГА.

ЗЕМЛЯ В МАРСІЯНСЬКОМУ ЯРМІ

І. ПІД П’ЯТОЮ

У першій книзі, розповідаючи про братові блукання, я занадто ухилився від своїх власних пригод. Протягом подій, що про них ішлося в останніх розділах, ми зі священиком ховалися від чорного газу в покинутому будинку в Голіфорді. З цього моменту я й поведу далі свою розповідь.

Ніч перед понеділком і весь наступний день — день паніки — ми просиділи на маленькому острівці денного світла, відтяті від усього світу чорним газом, не здатні нічого робити, а тільки чекали в гнітючій бездіяльності.

Я дуже хвилювався за дружину. Тепер вона десь там у Лезергеді,— уявлялось мені,— налякана страшною небезпекою, вже оплакує мою смерть. Я ходив по кімнатах, готовий кричати від болю, якого завдавала мені сама лише думка, що може там статися з дружиною, коли мене не буде. Я знав, що мій двоюрідний брат — не полохливої вдачі, але він був не з тих, які швидко усвідомлюють небезпеку і негайно діють. А саме за цих обставин потрібна кмітливість, а не хоробрість. Єдина думка

втішала мене, що марсіяни посуваються на Лондон, тобто віддаляються від Лезергеда. Але все-таки я був у непевності, і це страшенно пригнічувало. Я був дуже змучений, і мене дратувало безнастанне скигління священика, його себелюбний відчай. Після кількох марних спроб угамувати його я перейшов до кімнати, в якій лежали глобуси, різні моделі та зошити,— певно, це була класна кімната. Коли й він прийшов сюди, я виліз на горище й зачинився там у якійсь комірчині, аби лише побути наодинці зі своїм горем.

Цього дня й уранці наступного через отой чорний дим ми були безнадійно відірвані від світу. В неділю ввечері ми помітили людей у сусідньому будинку — за вікном майнуло чиєсь обличчя, блимнуло світло, грюкнули двері. Я так і не знаю, що то були за люди і що з ними далі сталося. Наступного дня ми вже їх не бачили. В понеділок рано газ поволі опускався в напрямі річки, щораз ближче добираючись до нас, і нарешті поповз дорогою мимо нашого сховища.

Близько полудня полем пройшов марсіянин, пускаючи струмінь гарячої пари, що із свистом летіла на стіни, розбивала шибки і навіть ошпарила священикові руку, коли він тікав із кімнати, яка виходила вікнами на вулицю. Коли згодом ми повернулися до мокрих від пари кімнат і виглянули на вулицю, вся земля на північ була запорошена ніби чорним снігом. Кинувши погляд на річку, ми дуже здивувалися: почорнілий луг виблискував якимось червонавим відтінком.

Якийсь час ми не бачили, що це змінює в нашому становищі, крім хіба того, що загроза чорного газу минула. Потім я збагнув, що ми ж тепер вільні й можемо йти далі. Я вирішив знову тікати. Але священик був якийсь збайдужілий до всього.

— Нам і тут безпечно,— повторював він,— цілком безпечно

Я вирішив залишити його,— ох, якби ж то я й зробив це! Пам'ятаючи артилеристове напучення, я подбав про харчі й питво на дорогу. Я знайшов олію й якусь ганчірку, щоб перев'язувати попечені руки, у спальні підібрав капелюх і фланелеву куртку. Коли священик зрозумів, що я таки піду один, він також схопився. Було десь близько п'ятої, коли ми вирушили почорнілою дорогою на Санбері. Довкола було тихо.

І в Санбері, і по дорозі до міста — скрізь валялося багато скорчених трупів, кінських і людських, скрізь перекинуті вози, розкидані речі; і все вкрите чорним порохом. Цей саван із чорної сажі нагадав мені те, що я читав про загибель Помпеї. До Гемптон-Корта ми дійшли без пригод, нас тільки вражало незвичайне спустошення. Лише в Гемптон-Корті очі наші трохи спочили на клаптику зелені, якого не зачепив задушливий потік. Ми пройшли через Баші-парк з його оленями, що вільно паслися між каштанів. Кілька чоловік і жінок поспішали ланами на Гемптон,— це вперше зустрілися нам люди. Нарешті дісталися ми до Твікенгема.

По той бік дороги, поза Гемом та Пітерсгемом, і досі горіли ліси. До Твікенгема не сягали теплове проміння та чорний газ, і тут було більше людей, але ніхто не міг розповісти нам ніяких новин. Здебільшого вони, як і ми, користуючись спокійною хвилиною, втікали далі. У мене склалося враження, що в окремих будинках залишалися ще мешканці,— занадто перелякані, навіть щоб утікати. Тут, на шляху, також були сліди квапливої втечі. Мені добре запам'яталися три поламані велосипеди, що лежали вдавлені в землю колесами возів та екіпажів.

О пів на дев'яту ми перейшли Річмондський міст. Звісно, ми поспішили перебратися через річку, та все-таки я встиг розгледіти якісь великі червоні туші кілька футів завширшки, що пливли за водою. Я не знав, що то було,— час був не такий,

щоб роздивлятися,— та, проте, дав йому страшне пояснення, хоч і не мав для того ніяких підстав. У Серреї також лежала сажа, яка недавно ще була чорним газом; тут валялися й трупи, особливо багато біля станції. Марсіян ми не бачили, аж доки не підійшли до Барнса.

У почорнілій далині ми помітили трьох чоловік, що завулком збігали до річки, але, крім цього, усе навколо здавалося спорожнілим. На узвишші палав Річмонд; далі за містом ніяких слідів чорного газу не видно було.

Підходячи до К'ю, ми перестріли купку людей, що чимдуж утікали від марсіян, а над будинками — ярдів за сто від нас — побачили верхню частину марсіянської мангани. Ми так і заклякли від жаху: глянув би марсіянин донизу — і ми пропали! Пройняті страхом, ми не зважилися йти далі, а звернули з дороги і шаснули в якусь повітку в садку. Священик забився в куток і тихенько хлипав, він відмовлявся йти далі.

Але я вирішив будь-що дістатися Лезергеда і, тільки посутеніло, рушив знов. Я проліз крізь кущі, проминув високий будинок і вийшов на дорогу до К'ю. Священика я залишив у повітці, але він поспіхом кинувся за мною.

Дуже нерозважливо вчинив я, пустившись зараз у дорогу, бо ж навколо нас марсіяни, це було цілком ясно. Щойно догнав мене священик, як ми знову побачили вдалині бойову машину, що йшла лугом з боку К'ю-Лодж; може, це була та сама тринога, яку ми бачили перед цим, а може, й інша,— не знаю. Чотири чи п'ять маленьких темних постатей втікали від неї зеленаво-сірим полем. Видно, марсіянин гнався за ними. Ступивши три кроки, він наздогнав їх. Вони порснули в нього з-під ніг урізнобіч, але він не скосив їх тепловим променем, а підібрав поодинці і вкинув до великої металевої скриньки, що

висіла в нього за спиною, наче сумка з робочим знаряддям у робітника.

Тільки зараз я вперше подумав, що, може, марсіяни мають якісь інші наміри щодо людства, аніж просто знищити його. Одну мить стояли ми мов скам'янілі, а потім повернули назад і кинулися тікати. Через якусь хвіртку ми вскочили в садок, обгороджений муром, влетіли в якийсь рівчак; і там так і сиділи, ледве насмілюючись шепотіти, аж доки на небі не висіялись зорі.

Було, мабуть, близько одинадцятої години, коли ми зважилися вирушити далі і пішли вже не шляхом, а полями, боязко тримаючись кущів і гостро вдивляючись у темряву,— я ліворуч, а священик праворуч,— чи не з'являться де марсіяни, що, здавалося, стояли навкруги нас. Раз ми натрапили на обгорілу чорну місцину, вже охололу й укриту попелом. На ній було багато обвуглених, спотворених людських тіл, уціліли тільки ноги й черевики. Тут-таки лежали кінські трупи,— футів, певно, за п'ятдесят від чотирьох розірваних гармат із розбитими лафетами.

Селище Шін неначе уникло зруйнування, але було порожнє й безгомінне. Трупів ми тут не бачили,— та це й не дивно, бо ніч видалася така темна, що неможливо було розгледіти навіть узбіччя дороги. У цьому селищі мій супутник почав скаржитися на втому, і ми вирішили зайти до якого-небудь житла.

Перший будинок, до якого ми, трохи поморочившись, таки залізли через вікно, був невеличкою напіввідокремленою віллою, в якій я не міг знайти нічого їстівного, крім шматка цвілого сиру. Зате тут була вода. Я ще знайшов тут сокиру, що могла б нам згодитися для іншого будинку.

Ми вийшли на дорогу в тому місці, де вона повертає на Мортлейк. Тут, у садку, обгородженому парканом, стояв білий будинок. У комірчині знайшовся запас харчів — дві буханки хліба, шматок сирого м'яса та півокосту шинки. Я перераховую все так докладно, бо цим добром довелося нам живитися цілих два тижні. Під полицею стояли пляшки з пивом, пара мішків квасолі та кілька пучків зів'ялого салату. Двері з цієї комірчини виходили на кухню, де лежала купа дров і стояв буфет, в якому ми знайшли десяток пляшок бургундського, суп і рибу в консервах та дві бляшанки бісквітів.

Поночі, боячись запалювати світло, ми сиділи в кухні і їли хліб із шинкою, запиваючи пивом з однієї пляшки. Священик, ще й досі наляканий і стривожений, так чомусь рвався тікати звідси, що я насилу умовив його поїсти перед дорогою. Але тут несподівано трапилася пригода, через яку ми стали бранцями.

— Ще півночі, мабуть, нема...— тільки встиг я сказати, коли раптом блиснуло сліпуче зелене сяйво. Кухню на мить осяяло зеленим світлом. А потім будинок так струсонуло, як я ще ніколи не чув — ні перед тим, ні опісля. Десь зовсім близько задзенькотіло скло, посипалася з гуркотом цегла, просто нам на голови обвалився тиньк. Мене скинуло на підлогу, ударивши ще об пічку. Я втратив свідомість і лежав якийсь час зовсім нерухомо. Священик казав потім, що я довго був без пам'яті. Коли я отямився, довкола знову було темно, і священик кропив мене водою. Обличчя його змокріло від крові,— як я згодом дізнався, він поранив собі лоба.

Кілька хвилин я не міг збагнути, що сталося. Тоді потроху в голові в мене почало прояснюватись. Я відчув на скроні в себе синець.

— Вам легше? — пошепки запитав священик. Відповів я йому не одразу. А тоді підвівся й сів.

— Не ворушіться,— сказав священик.— З буфета полетів посуд, і вся підлога в черепках. Ворухнувшись, ви зчините шум, а вони, здається, ось тут, за стіною.

Ми сиділи так тихо, що могли чути один в одного стукіт серця. Панувала могильна тиша, тільки раз десь поруч упав шматок тиньку чи цегли і розсипався по підлозі. Знадвору зовсім близько почувся металевий брязкіт.

— Чуєте? — запитав священик, як тільки забрязкотіло вдруге.

— Чую,— відповів я.— Але що то може бути?

— Марсіяни,— прошепотів священик. Я напружив слух.

— Щось подібне до теплового променя,— сказав я і подумав, чи це не наштовхнулася часом на будинок марсіянська машина, як ото одна з них була налетіла на дзвіницю церкви у Шеппертоні.

Наше становище було таке непевне, що ми сиділи нерухомо три-чотири години, аж доки не зазоріло.

Нарешті до кухні почало цідитися світло, але не через вікно, й досі темне, а через трикутну дірку в стіні між балкою та купою битої цегли. Тільки тепер у сірій сутіні ми змогли розгледіти кухню.

Вікно було засипане високою купою свіжої землі; грудки валялися й на столі, за яким ми вечеряли, і в нас під ногами. Біля верхнього краю віконної рами з-під землі стирчала обірвана ринва. На підлозі було повно різних уламків. Частина кухні, ближча до інших кімнат, осіла. Коли розвиднілося, ми

переконалися, що майже весь будинок завалився. Цілковитим контрастом до цих руїн видавався чепурненький буфетик, пофарбований в блідо-зелений колір, шпалери з білими й блакитними квадратиками під кахлі та дві розмальовані картинки над кухонною плитою.

Коли й зовсім розвиднілося, крізь вилом у стіні ми побачили марсіянина, що стояв — як я зрозумів згодом — на варті біля гарячого ще циліндра. Ми якомога обережніше переповзли із напівосвітленої кухні до темної посудомийні.

Тільки зараз я збагнув, що сталося.

— П'ятий циліндр,— прошепотів я.— П'ятий постріл з Марса влучив у цей будинок і поховав нас під руїнами.

Священик трохи помовчав, а тоді прошепотів:

— Боже, змилосердься над нами! — і далі почав скімлити.

Коли не зважати на цей шепіт, у нашім закутку було зовсім тихо. Щодо мене, то я боявся й дихати і не зводив очей з блідого світла, що сіялося в кухонні двері. Я ледве міг розгледіти невиразні обриси священикового обличчя, його комірець і манжети. Знадвору долинув металевий стукіт, а тоді — пронизливий свист і, трохи згодом, шипіння ніби паровоза. Ці загадкові звуки чулися безперервно, і здавалось, дедалі вони гучнішають. Раптом почувся ритмічний вібраційний гул, від якого все навколо нас задвигтіло й задзвенів посуд у буфеті. Світло примеркло, й отвір кухонних дверей став зовсім чорний. Отак дві години, зіщулившись і тремтячи, сиділи ми, доки нарешті нас не зборов сон...

Прокинувшись, я відчув, що хочу їсти. Видно, ми проспали більшу частину дня. Голод додав мені духу, і я, сказавши священикові, що йду шукати їжі, помацки рушив до комірчини. Він нічого не відповів, а коли я почав їсти, не витримав і собі поповз до мене.

II. ЩО МИ ПОБАЧИЛИ З-ПІД РУЇН БУДИНКУ

Підкріпившись, ми поповзли назад у посудомийню, і я, мабуть, знову задрімав. Коли я прокинувся, то помітив, що священика нема. Вібраційний гул тривав з гнітючою впертістю. Я пошепки покликав кілька разів священика, а тоді поповз до кухонних дверей. Там було ще видно, і я помітив, що він лежить біля трикутного пролому в стіні, яка виходила в бік марсіян. Голови його через підняті плечі я не міг побачити.

З-за стіни долітали найрізноманітніші звуки, наче з якогось депо, і все навкруги двигтіло від того гулу. Крізь пролом я бачив верхівку позолоченого сонцем дерева та клапоть блакиті спокійного надвечірнього неба. Хвилинку я дивився на священика, а потім тихенько підійшов ближче, обережно ступаючи між черепків, що вкривали підлогу.

Я торкнувся його ноги. Від несподіванки він так здригнувся, аж цілий шматок тиньку відвалився з надвірного боку стіни і гупнув об землю. Я схопив священика за руку, боячись, що він скрикне, і так ми надовго завмерли. Згодом я обернувся подивитись, що залишилось від нашого притулку. В облупленій стіні утворилася вертикальна шпарина. Я обережно виліз до балки і крізь цю шпарину глянув на приміську дорогу; там змінилося усе до невпізнання.

П'ятий циліндр упав, мабуть, на той дім, до якого ми перше заходили. Від будинку не залишилося й сліду, його розтрощило,

рознесло, розвіяло, зрівняло з землею. Цей циліндр зарився в землю глибше, аніж перший, і утворив вирву, набагато ширшу за ту, що я бачив під Вокінгом. Земля навкруги розбризкалася від страшного удару ("розбризкалася" — найвлучніше тут слово) і засипала сусідні будинки. Це виглядало точнісінько так, якби по болоті зі всього духу вдарити молотом. Задня частина нашого будинку завалилась, а передня була також зовсім зруйнована; кухня й посудомийня вціліли тільки чудом, але й їх засипало горами землі з усіх боків, крім того боку, яким будинок був обернений до циліндра. Ми висіли на краю великої ями, де працювали марсіяни. Важке гупання лунало десь, мабуть, позаду нас, і коли-не-коли перед нашим отвором підіймалася завісою яскраво-зелена пара.

Циліндр був уже відкритий. Він лежав посеред ями, а з протилежного її боку, поміж вирваних і засипаних дрібним камінням кущів, стояла порожня бойова машина, висока й нерухома на тлі вечірнього неба. Я спочатку розповідаю про яму й циліндр, так воно послідовніше, хоча мою увагу насамперед привернула надзвичайно блискуча машина, що копала землю, і якісь дивні створіння, що важко й незграбно повзали там через купи розритої землі. Цей механізм мене таки передусім зацікавив. Це була одна з тих досконалих машин, що їх потім назвали "рукатими" і вивчення яких дало такий могутній поштовх нашому земному винахідництву. На перший погляд вона нагадувала металевого павука з п'ятьма рухливими суглобистими лапами, з безліччю малих колінчатих важелів та хапальних щупальців навколо корпуса. Більшість цих "рук" була втягнена, але трьома довгими щупальцями машина хапала металеві прути, рейки й цілі пластини — очевидно, панцирну обшивку циліндра. Все це витягуючи, машина складала його ззаду на рівний майданчик.

Її рухи були такі швидкі, складні й досконалі, що я спершу, незважаючи на металевий блиск, не міг повірити, що це не

жива істота. Бойові триногі машини також були на диво досконалі і виглядали як щось живе, але їх важко було навіть порівняти з цією. Люди, що ніколи не бачили такої машини і знають про неї лише з малюнків та поверхових розповідей очевидців, як хоча б і мене, неспроможні уявити собі справжні її властивості.

Зокрема я пригадую ілюстрацію з однієї брошурки, що подавала докладний опис війни. Художник, очевидно, не ознайомився як слід із бойовими машинами. Він зобразив їх незграбними, млявими триногами, негнучкими й неспритними, здатними тільки до одноманітних рухів. Брошурка з цими ілюстраціями набула гучної популярності, і я згадав-про неї лише для того, щоб застерегти читача від хибного уявлення про марсіян. Малюнки ті були не більше схожі на марсіян, що я їх бачив, як воскова лялька на живу людину. На мою думку, цю брошуру краще було б дати без жодних ілюстрацій.

Як я вже казав, руката машина спершу видалась мені не машиною, а якимось крабом у блискучій оболонці; а марсіянина, що вправними щупальцями регулював її рухи, я прийняв за щось подібне до мозкового центру. Але згодом я побачив таку саму сіро-брунатну глянцеву, немов із шкіри, оболонку й на інших тілах, що повзали тут, і зрозумів справжню природу оцього вправного працівника. Збагнувши це, я перевів свою увагу на марсіян. Я вже дещо знав про них, і почуття огиди тепер не заважало мені стежити за ними; та й дивився ж я зі схованки, а не втікаючи, як тоді.

Тепер я побачив, що ці істоти не мають нічого земного. Це були масивні кулясті тіла, певніше б сказати — просто голови близько чотирьох футів у діаметрі, з невиразною подобою обличчя. Вони не мали ніздрів, і я подумав, що вони, мабуть, взагалі позбавлені нюху; на обличчі у них було тільки двоє великих темних очей, а нижче — щось таке, ніби м'ясистий

дзьоб. Ззаду тієї голови чи тулуба — я вже й не знаю, як його назвати,— була туга перетинка, що правила їм за вухо, як установили пізніше. За умов далеко густішої земної атмосфери та перетинка, певне, була ні до чого. Біля рота висіло шістнадцять тоненьких, схожих на батіжки, щупальців, зібраних у дві мички — по вісім штук у кожній. Згодом ці мички відомий анатом професор Гоуес назвав руками. Ще коли я вперше побачив марсіян, мені здалося, ніби вони силкувалися на цих руках зводитися, але то було марно, бо для такого кволого опертя їхня вага на землі була занадто велика. Можна припустити, що на Марсі вони успішно пересуваються цими руками.

Анатомічна будова марсіян, як пізніше показав розтин, була досить проста. Головну частину їхнього організму займав мозок із розгалуженням грубих нервів, що ішли до очей, вуха та щупальців. Крім того — складної будови легені, в які повітря попадало просто з рота, серце та кровоносні судини. Надсадну працю легенів, викликану густішою земною атмосферою та більшою на землі силою тяжіння, було помітно уже з самих конвульсійних рухів зовнішньої оболонки.

Таке тіло марсіянина. Нам може здатися дивним, що марсіяни зовсім не мали складних органів травлення, які займають більшу частину людського тіла. Але їхнє тіло — це голова, сама голова. Нутрощів у них не було. Марсіяни зовсім не їли і не перетравлювали їжі. Вони просто живилися чужою кров'ю. Я бачив на власні очі, як вони ловили людей, і скажу про це далі. Почуття відрази не дає мені змалювати все те, на що й дивитися було гидко. Скажу тільки, що марсіяни впорскували собі в вени маленькою піпеткою кров, яку брали з інших живих істот, здебільшого з людей...

Все це видається нам страхітливим, але в той же час я думаю, якою огидною мала б видатися наша звичка живитися

м'ясом — ну, хоча б кроликові, якби він раптом набув здатності мислити.

Фізіологічні переваги ін'єкції — незаперечні, надто коли зважити, скільки людина затрачає часу й енергії на пережовування та травлення. Половина нашого тіла — це залози, різні органи й канали, що переганяють їжу на кров. Процеси травлення і впливу їх на нервову систему виснажують наші сили, впливають на наш розум. Людина може бути щаслива чи нещаслива — залежно від стану її печінки або підшлункової залози. А в марсіян настрій та емоції не зазнають цих впливів організму.

Те, що марсіяни живилися саме людською кров'ю, почасти пояснюється природою тих жертв, котрих вони привезли з Марса собі на харчі. Ці створіння, коли судити з їхніх засохлих останків, що потрапили людям до рук, були також двоногі, з тендітним крем'янистим кістяком (на зразок наших крем'янистих губок) і кволими м'язами; вони були футів шість зростом, мали круглу голову і великі очі в кістяних западинах. У кожному циліндрі містилося щось по двоє-троє таких створінь, і всіх їх було вбито ще до прибуття на Землю. Зрештою вони б однаково загинули на нашій планеті, поламавши собі кості під вагою власного тіла.

Коли я вже почав ці описи, то заодно додам ще деякі деталі, що про них люди довідалися пізніше. Це допоможе читачеві, який не бачив марсіян, повніше уявити собі цих страшних нападників.

Їхня фізіологія відрізнялася від нашої трьома характерними особливостями. Організм марсіянина не потребував сну і міг безперервно працювати, як у людей серце: їм не знане було перенапруження м'язів, а отже, й не було потреби періодично припинювати їх діяльність. Очевидно, вони зовсім не відчували

втоми. Навіть на Землі, де ані кроку вони не могли ступити без величезного напруження, вони не спочивали, працюючи, як ті комахи, всі двадцять чотири години на добу.

Друга дивна особливість марсіян — вони були безстатеві й тому не відали тих бурхливих емоцій, які відчуває людина внаслідок статевої різниці. Точно встановлено, що під час цієї війни на Землі народився один марсіянин; він тримався на тілі свого родича у вигляді бруньки, як пуп'янок лілеї або молодий організм на прісноводному поліпові.

У людини й усіх високорозвинених земних істот такий спосіб розмноження давно звик; ми знаємо, що це найпримітивніший спосіб. У всіх нижчих тварин, кінчаючи оболонковими, які стоять найближче до хребетних, існують водночас обидва способи розмноження, але на вищих щаблях розвитку статевий спосіб витискує брунькування. На Марсі, одначе, розвиток пішов у протилежному напрямі.

Цікаво відзначити, що один відомий письменник, який тяжів до псевдонаукових умоглядних припущень, ще задовго до нападу марсіян прорікав людині майбутнього марсіянську будову. Його прорікання, скільки пам'ятаю, з'явилися 1893 року в листопадовому чи грудневому номері журналу "Пел-мел-баджіту", який давно вже не видається.4 Пригадую карикатуру з цього приводу у відомому домарсіянському сатиричному журналі "Панч". Автор жартома доводив, що розвиток механізації мусить врешті-решт загальмувати розвиток кінцівок людського тіла, що через хімічне живлення волосся, ніс, зуби, вуха, підборіддя з бігом часу стануть непотрібні людям і внаслідок природного добору згодом зовсім відімруть. Буде розвиватися тільки мозок. Щоправда, ще одна частина тіла може пережити інші, це рука — вчителька і служниця мозку: тоді, коли все зайве відмиратиме, вона без упину розвиватиметься.

Що ж, істину часто висловлюють у вигляді жарту!

В усякому разі, на прикладі марсіян видно таку перемогу інтелекту над тваринними рисами організму. Мені здається ймовірним, що марсіяни походять із таких же створінь, як і ми, але в них більше розвивалися мозок та руки (згодом руки переродилися на два пучки вправних щупальців) за рахунок решти організму. А мозок без тіла мусив був створити й егоїстичний інтелект, позбавлений людських емоцій.

Нарешті, третя характерна особливість марсіян, яка відрізняє їх від нас, може на перший погляд видатися і не суттєвою. Мікроорганізми, збудники багатьох хвороб і причина таких страждань на Землі,— на Марсі або ніколи не з'являлися, або ж марсіянська санітарія бозна-коли покінчила з ними. Сотні інфекційних хвороб, що нищать людське життя,— лихоманка, сухоти, рак, різні болячки та всілякі інші недуги,— зовсім не знані були марсіянам.

Говорячи про відмінність життя на Марсі, слід сказати і про дивовижну червону траву.

Очевидно, рослинний світ на Марсі, на відміну від земного, де переважає зелений колір, має криваво-червоний відтінок. У всякому разі, насіння, яке марсіяни (навмисне чи випадково) привезли з собою, дало тут червоні вруна. Проте тільки всім відома червона трава в боротьбі з земною рослинністю якось таки призвичаїлася до нашого грунту. Червона повитиця так швидко зачахла, що мало хто її встиг і побачити. Що ж до червоної трави, то вона якийсь час росла досить буйно. На третій чи, може, на четвертий день нашого ув'язнення вона вже зійшла навкруг ями, і її подібне до кактуса пагіння червоною каймою облямувало наше трикутне віконце. Пізніше я бачив її по всій країні, особливо там, де багато вологи.

У марсіян був орган слуху — одна кругла перетинка в задній стороні голови-тіла, а також очі, що гостротою не поступалися нашим; проте, на думку Філіпса, синій та фіалковий кольори вони приймали за чорний. Був поширений здогад, що марсіяни спілкувалися між собою за допомогою звуків та рухаючи щупальцями. Так говориться, наприклад, в одній популярній, але похапцем написаній брошурі, автор якої, очевидно, не бачив марсіян; я вже згадував про неї, вона й досі — головне джерело інформації про цих пришельців із Марса. Одначе ніхто з людей, що залишилися тепер живі, не бачив так близько марсіян, як я. Хоч воно сталося й не з моєї волі, але це факт. Я стежив за ними день у день і ясно бачив, як марсіяни вчотирьох, вп'ятьох, а одного разу навіть ушістьох поволі виконували різні складні роботи без жодного звуку чи жесту, їхнє специфічне гухкання завжди було чути перед їдою; ці звуки, позбавлені всякої модуляції, мабуть, утворювалися видиханням повітря перед ін'єкцією і не означали ніяких сигналів. Я трохи знаюся на психології і впевнений, що марсіяни обмінювалися думками без участі якихось фізичних органів. Я стверджую це, незважаючи на свою упередженість проти телепатії. (Ще до нападу марсіян, якщо читач пам'ятає мої статті, я гаряче виступав проти телепатійних теорій.)

Марсіяни не носили ніякого одягу. Певна річ, у них були інакші погляди на оздоби та на пристойність. Вони не тільки менше за нас відчували температурні коливання, а навіть побільшений атмосферний тиск, здавалося, не завдавав їм помітної шкоди. Але якщо вони не носили ніякого одягу, так зате мали велику перевагу над людьми в інших штучних удосконаленнях. Люди із своїми велосипедами, літальними апаратами Лілієнталя, із своїми гарматами та багнетами, з усіма своїми технічними досягненнями — лише на початку тієї еволюції, яку давно вже пройшли марсіяни. Вони справді стали чистим розумом, що вдається до різних машин залежно від потреби,— так само, як людина користується одягом або бере,

щоб швидше пересуватися, велосипед, а щоб укритися від дощу — парасольку. Найдивніше для нас, що в усіх марсіянських винаходах немає основного елемента майже всіх наших механізмів,— я маю на увазі колесо. У жодній з тих машин, які марсіяни взяли на Землю, не було нічого схожого на колеса. Можна було сподіватися, що їх вони застосовують бодай у механізмах для пересування. Тут до речі треба сказати, що природа й на Землі не знає коліс і надає перевагу іншим засобам пересування. Отже, марсіяни також не знають (хоча це й малоймовірно) або уникають коліс і у своїх апаратах тільки вряди-годи використовують нерухомі або відносно нерухомі осі із круговим рухом, зосередженим в одній площині. Майже всі з'єднання в їхніх машинах — це складна система ковзальних деталей, що рухаються на малих, майстерно виготовлених дугастих валиках. Коли вже зайшла мова про ці деталі, слід зазначити й те, що всій складній важільній системі їхніх механізмів надає руху певна подоба "системи м'язів", яка складається з дисків, укладених в еластичну оболонку; ці диски під дією електричного струму поляризуються і щільно прилягають один до одного. Завдяки цьому рухи механізму дуже скидаються на рухи живої істоти,— що якраз і вражало людей. Багато таких "м'язів" було і в тій подібній до краба рукатій машині, яку бачив я крізь шпарину, коли вона розвантажувала циліндр. Ця машина більше скидалася на живих істот, аніж самі марсіяни, що, важко сопучи й ворушачи щупальцями, лежали біля неї під сонячним промінням і ледь-ледь пересувалися, стомлені довгою мандрівкою крізь безмежні простори.

Я все дивився, як вони ворушились на осонні, уловлював химерні риси їхньої будови, аж нарешті нагадав про себе священик, сердито смикнувши мене за рукав.

Оглянувшись, я побачив його насуплене чоло і злісно стиснуті губи. Йому також кортіло глянути на марсіян, але в

дірку міг виглядати тільки один, тому я мусив на якийсь час поступитися місцем для нього.

Коли я знову виглянув у шпарину, руката машина вже зібрала частини апарата, що його витягли з циліндра. Нова машина була схожа на першу. Внизу ліворуч працював якийсь невеличкий механізм; випускаючи клуби зеленого диму, він обходив довкола яму, розміреними рухами вправно копав грунт і насипав вал. Це й була саме та машина, від ритмічного стугону якої дрижало наше напівзавалене пристановище. Працюючи, вона свистіла й диміла. Наскільки я розгледів, ніхто нею не керував.

III. ДНІ УВ’ЯЗНЕННЯ

Як тільки з'явилася друга бойова тринога, ми перейшли в посудомийню, боячись, щоб марсіянин згори не помітив нас у нашій схованці. Згодом цей страх розвіявся,— ми зміркували, що при сліпучому сяйві сонця отвори в нашому сховищі мусять здаватися марсіянинові зовсім чорними; але спершу — тільки він ступить ближче, як ми панічно тікаємо до посудомийні. Та хоч як не проймав нас страх, ми вперто тяглися до тієї щілини. Я з подивом пригадую, як ми, зовсім не думаючи про наше становище — нам загрожували або голодна смерть, або щось іще жахливіше,— ладні були запекло змагатися за місце біля шпарини. Пильнуючи, щоб не здійняти галасу, ми з обережним поспіхом — і тому дуже кумедно — навперейми квапилися через кухню. Ми штовхалися, обмінювалися стусанами, забуваючи, що стоїмо за крок від смерті.

Річ у тому, що я й священик були занадто різними людьми — і за характером, і за способом мислення, і за поведінкою, а небезпека та ізоляція тільки підкреслювали цю відмінність. Ще в Голіфорді обурювало мене безпорадне рюмсання священика, його тупоголова впертість. Його нескінченні гугняві монологи

собі під ніс не давали мені зосередитися, спокійно подумати над тим, що робити, і часом доводили мало не до шаленства. Він був слабодухий, наче якась дурнувата жінка, і міг хникати цілі години. Я не мав сумніву, що він, цей мазунчик, вірив, ніби сльози можуть йому допомогти. Навіть у темряві не було мені спокою від його надокучливості. До того ж від неощадливо їв, хоч я й нагадував йому, що нам доведеться сидіти тут, доки марсіяни закінчать роботи в ямі, і що, отже, ми мусимо обмежувати себе в їжі, бо від цього залежить наш порятунок. Спав він мало, а допавшись до харчів, їв та пив, забуваючи всяку міру.

Минали дні, а священик не хотів ні з чим рахуватися і тільки збільшував наші страждання та небезпеку; зрештою я змушений був удатися до погроз, а потім навіть і дати йому стусана. Це на нього трохи вплинуло. Але він був один з тих полохливих, немічних, ненависних легкодухів, що бояться глянути просто в вічі й Богові, й людям, і навіть самим собі.

Мені прикро згадувати й писати про це, одначе я мушу розповісти все, як воно було. Кому не доводилося стикатися з темними й страшними пригодами життя, той, певне, з легким серцем засудить мою жорстокість і мій вибух гніву, що стався під кінець наших страждань; такі люди знають, що добре і що погано, та не знають, до чого людину можуть довести муки. Тільки той, хто сам пройшов цей морок, хто сходив до глибин первісного життя, лише той може виправдати мій вчинок.

А тим часом, доки ми із священиком у темряві сперечалися, штовхались і видирали один в одного їжу й питво, надворі в ямі під немилосердно пекучим червневим сонцем марсіяни залагоджували свої химерні справи.

Довго не наважувався я підходити до шпарини в стіні; коли ж нарешті підійшов, то помітив, що з'явилося ще три бойові

триноги. Вони принесли якесь нове приладдя і встановили його навколо циліндра. Друга руката машина, вже зібрана, обслуговувала якийсь невідомий пристрій. Корпус цього пристрою скидався на дійницю для молока; над ним колихався ківш, схожий на грушу, з якого струмочком сипався білий порошок до казана внизу.

Цими коливальними рухами керувало щупальце рукатої машини, а дві лопатисті руки копали глину й закидали її до ковша; тим часом інша рука час від часу відчиняла дверцята і вигрібала з машини руду жужелицю. Ще одне сталеве щупальце колінчатою трубою переправляло порошок із казана до якоїсь посудини, прихованої від мене купою голубуватого пилу. Із тієї невидимої посудини здіймалися прямовисні пасма зеленого диму. У цю мить руката машина з тихим мелодійним дзвоном витягла, наче телескопну трубу, щупальце, що доти стирчало тупим патрубком, і сягнула ним за купу глини. За секунду щупальце підняло догори блискучу алюмінієву плиту, ще не охололу, і поклало її на великий стос біля ями.

Від заходу сонця до перших зірок ця вправна машина виробила із звичайної глини понад сотню таких плит. Купа голубого пилу все росла, ставши вже вищою за краї ями.

Контраст між спритними й складними рухами цих машин та вайлуватим і важким повзанням їхніх господарів був такий великий, що мені довго здавалися живими істотами не марсіяни, а ці механізми.

Коли до ями вперше принесли впійманих людей, біля отвору був священик, а я сидів на підлозі і напружено прислухався. Бачу, раптом він одскочив назад, і я, злякавшися, що нас помітили, весь аж похолонув. Він, тихо ступаючи поміж черепками, підійшов до мене і присів поруч: священик не міг і слова промовити, він тільки розмахував руками, а його страх

передавався й мені. Він показував на мигах, що поступається місцем біля отвору. Цікавість додала мені духу; я підвівся, переступив через священика й припав до шпарини. Спочатку я не міг розгледіти, що саме його налякало. Уже западали сутінки, підсліпувато блимали зорі, але зеленаві спалахи від машини, що виробляла алюміній, ясно освітлювали яму. Дивне враження справляли ці миготливі зелені відблиски й чорні рухливі тіні. Байдужі до цього всього, вгорі літали кажани. За купою зелено-голубого пилу не видно було, як там повзають марсіяни. В одному кутку ями стояла бойова машина з укороченими ногами. Раптом серед гуркоту машин почувся нібито людський голос. Спершу я подумав, що це мені тільки видалось.

Пильно, приглянувшись до триноги, я помітив, що під її ковпаком сидить марсіянин. При спалахах зеленого світла видніла його лискуча шкіра й блискучі очі. Раптом я побачив, як довге щупальце простяглося до металевої клітки позаду корпусу і підняло звідти щось темне й загадкове. Розлігся пронизливий крик, і бідолашна жертва у відчаї затріпалась на тлі зоряного неба; коли ж цей темний предмет опустився нижче, в зеленому світлі я вгледів, що це людина. На мить її ясно освітило. Я помітив, що це чоловік середнього віку, кремезний, рожевощокий, гарно вдягнений. Певне, ще днів три тому він займав неабияке становище в суспільстві, упевнено й статечно ходив по землі. Я бачив його широко відкриті очі та блиск огню на його гудзиках і на ланцюжку від годинника. Далі він зник за купою пилу, й на хвилину зовсім стало тихо. Потім пролунав зойк, а за ним — тривале, вдоволене гугукання марсіян...

Я поповз назад з купи сміття, схопився на ноги і, заткнувши вуха, кинувся до посудомийні. Священик, зіщулившись і обхопивши руками голову, мовчки сидів у кутку. Побачивши, що

я майнув повз нього, вів, мабуть, подумав, що я хочу покинути його тут самого, і, голосно скрикнувши, кинувся за мною.

Тієї ночі сиділи ми в посудомийні, змагаючись із жахом та непереможним бажанням виглянути крізь шпарину, і я, хоч добре знав, що потрібно негайно щось робити, не міг придумати якого-небудь способу втекти звідси. Та наступного дня я вже спокійно зважив наше становище. На священика не було ніякої надії: страх позбавив його тями й обернув на створіння, здатне діяти тільки імпульсивно. Власне, він уже став мало не твариною. Отже, я мав покладатися лише на самого себе. Але зрештою я дійшов висновку, що хоч яке жахливе наше становище,— все ж воно не безнадійне. Адже ж могло бути так, що марсіяни тільки тимчасово отаборилися в цій ямі. А навіть якби й надовго — то нам усе-таки могла випасти нагода втекти: не весь же час вони охоронятимуть яму! Я дуже добре обдумав план підкопу в протилежний бік, але там була небезпека потрапити на очі якійсь вартовій тринозі. Та й копати мені довелося б самому,— на священика годі було розраховувати.

Якщо не помиляюсь, десь через три дні в мене на очах убили хлопця. Це був єдиний випадок, коли я бачив, як живляться марсіяни. Після того я майже цілий день не міг удруге підійти до отвору. Я вийшов до посудомийні, відчинив двері й кілька годин якомога тихіше колупав сокирою землю. Коли я видовбав нору футів на два завдовжки, ослабла від струсу земля раптом з глухим стугоном осіла. У мене завмерло серце, і я довго лежав на підлозі, боячись навіть ворухнутися. Не зважуючись довбати далі, я облишив надію на підкоп.

Перше враження від марсіян, мушу сказати, було в мене таке, що людям ніякими зусиллями їх не перемогти. Та десь на четвертий чи п'ятий день я почув щось подібне до гарматних пострілів.

Була пізня ніч, і в небі світив місяць. Марсіяни забрали машину для копання землі й кудись звикли. Трохи далі від ями, за насипом, стояла бойова тринога, а руката машина працювала й далі в тому кутку ями, що був під нашою шпариною. В ямі було зовсім темно, коли не зважати на слабі відблиски від рукатої машини та ще на бліде місячне світло; тишу порушував лише брязкіт машини. Ніч була чарівно спокійна. Крім однієї зірки, на всьому небі висів тільки самотній місяць. Десь завив собака, і цей знайомий звук насторожив мене. А тоді долинув дуже виразний гуркіт,— ніби постріли важких гармат. Я нарахував шість вибухів і після тривалої перерви — ще шість. Ото й усе.

IV. СМЕРТЬ СВЯЩЕНИКА

Це сталося на шостий день нашого ув'язнення. Я крадькома дивився в шпарину і раптом, озирнувшись, помітив, що залишився один. Священик, який щойно стояв поруч і відштовхував мене від отвору, несподівано пішов у посудомийню. Це здалося мені підозрілим. Я зараз же тихенько пішов за ним. У темряві я почув, як він п'є. Я напомацки кинувся до нього й схопив пляшку бургундського.

Кілька хвилин ми борюкались. Пляшка випала в нас із рук і розбилася; я залишив його й підвівся. Ми стояли, важко відсапуючись і погрожуючи один одному. Скінчилось тим, що я став між ним та нашими харчами й оповістив йому свій намір запровадити сувору дисципліну. Усі наші припаси я розподілив на десять днів; сьогоднішню свою пайку він уже з'їв і, отже, нічого більше до завтра не одержить. Під вечір він знову пробував дістатися до їжі. Я саме був задрімав, але зараз же й схопився. Весь день і всю ніч я не спускав з нього погляду; я стомився, але твердо стояв на своєму, а він усе хлипав і скаржився на голод. Я знаю, що минула лише одна доба, але

вона тоді видалась мені — та й тепер видається — цілою вічністю.

Наші напружені стосунки зрештою дійшли до відкритої ворожнечі. Протягом двох довгих днів ми пошепки сперечалися, дорікали один одному, лаялися. Бувало, доведений до краю, я кидався на нього з кулаками, інколи намагався ласкаво вплинути на нього; одного разу я пробував підкупити його останньою пляшкою бургундського,— у нас була помпа для викачування дощової води, отож від спраги страждати нам не довелося б. Але ні сила, ні ласка не діяли на священика: видно, він таки справді схибнувся. Він тільки й думав, як би допастися до їжі, і без угаву белькотав сам до себе.. Нехтуючи всякою обережністю, він міг виявити нашу схованку. Я починав переконуватися, що він остаточно втратив глузд, і я залишився в темряві наодинці з божевільним.

Мені здається, що тоді й у мене в голові було не все гаразд. Мені снилися якісь химерні, гидотні сни... Хоч як це дивно, але я схильний думати, що священикове божевілля наче перестерегло мене, змусивши пильніше контролювати себе, а отже, й допомігши не втратити розуму.

На восьмий день священик говорив уже не пошепки, а голосно, і я вже не міг угамувати його балаканину.

— Це справедливо, о Боже! — повторював він раз у раз.— Це справедливо! Скарай мене й моїх ближніх, Господи! Ми грішники й легкодухи. Тут злидні, горе, бідного топчуть у прах, а я мовчав. Я проповідував безглуздя, о Боже мій, яке безглуздя! Я мусив би повстати, хоч би довелося й померти за те, і закликати до покути, до покути!.. Гнобителі убогих і нужденних... Кара Господня!

Потім він раптом згадав про харчі, до яких було заказано йому дорогу, благав, скиглив, виплакував, нарешті, погрожував. Тоді став підвищувати голос; я просив його не галасувати, але він, збагнувши, що я цього побоююсь, заходився знову погрожувати, мовляв, він розкричиться і накличе на нас марсіян. Спершу це злякало мене, але я зрозумів, що мої поступки могли тільки зменшити шанси на порятунок. Проте, хоч я вже зовсім махнув на нього рукою, все-таки мені вірилося, що аж до цього він не дійде. Того дня, в усякому разі, він не дійшов. На восьмий і дев'ятий день він усе говорив, говорив, щораз голосніше,— то погрожував, то просив, то безтямно каявся в беззмістовних і нещирих службах Божих. У мене навіть жаль прокинувся до нього. Трохи поспавши, він розходився знову, та так голосно, що мені довелося втрутитись.

— Цитьте! — благав я.

Спочатку він сидів у темряві біля казана, але зараз звівся на коліна.

— Я дуже довго мовчав,— сказав він так голосно, що його мусили б почути і в ямі.— Тепер я повинен свідчити. Горе цьому невірному граду! Горе! Горе! Горе! Горе грішникам Землі, бо вже чути трубний глас!

— Замовкніть! — схопився я, жахнувшись, що марсіяни почули нас.— Ради Бога...

— Ні! — голосно вигукнув священик, і собі підводячись і простираючи руки.— Глаголю! Слово боже в моїх устах!

За три кроки він уже був на порозі кухні.

— Я повинен свідчити! Я йду. Я й так довго зволікав. Вхопивши сікача на стіні, я кинувся за священиком. Зі страху я просто себе не тямив. Коли я наздогнав його, він уже був посеред кухні. Остання крапля людяності озвалась у мені,— я обернув сікача до себе лезом і вдарив священика тільки ручкою. Упавши головою вперед, він простягнувся на підлозі. Я переступив через нього й зупинився, важко дихаючи. Він лежав нерухомо.

Раптом знадвору почувся якийсь шум; посипався тиньк, і трикутний отвір у стіні потемнів. Я глянув догори й побачив обшивку рукатої машини, що повільно рухалася повз шпарину. Одна з хапальних її кінцівок звивалася між уламками. Потім вивернулася друга кінцівка, що намацувала собі дорогу вздовж обваленого сволока. Я скам'янів з жаху. Далі я побачив щось на зразок прозорої платівки, яка щільно прилягала марсіянинові до лиця,— чи як там його назвати,— і захищала його великі темні очі. Довга металева зміїста кінцівка стала повільно просуватися крізь шпарину. Я смикнувся назад, наскочив на священикове тіло й зупинився біля дверей посудомийні. Щупальце посунулось ярдів на два в кухню, поривчасто звиваючись і обертаючись на всі боки.

Хвилину я стояв наче заворожений цим повільним тремтливим наближенням. Тоді тихо зойкнув захриплим голосом і присилував себе перейти до посудомийні. Я весь сіпався і ледве тримався на ногах. Відчинивши двері до вугільного погреба, я стояв у темряві, вдивляючись у ледь видний прохід до кухні, й прислухався. Чи помітив мене марсіянин? І що він робить?

Там щось тихо вовтузилось, терлося об стіну, посувалося з металевим брязкотом, ніби трясло в'язкою ключів. Потім важке тіло,— я добре знав чиє,— протягло по підлозі до отвору. Не стримавшись, я підкрався до дверей і заглянув у кухню. В

освітленому сонцем трикутному отворі я побачив марсіянина в його рукатій машині, подібній до Бріарея;5 він пильно розглядав священикову голову. Я подумав, що по свіжій рані він може здогадатися й про мою присутність.

Я навшпиньки повернувся назад до погреба, тихо зачинив за собою двері й став напомацки якомога тихіше зариватись у вугілля та дрова. Раз у раз я завмирав і прислухався, чи не повзе сюди щупальце марсіянина.

Згори долинув знову металевий брязкіт. Марсіянин обмацував кухню. Раптом я почув, як щупальце наближається, — ось уже воно в посудомийні... Я сподівався, що до мене він не достане. Я палко молився... Аж ось щупальце тихенько дряпнуло по дверях. Ціла вічність нестерпного чекання. Воно намацало клямку. Воно знайшло двері! Марсіяни розуміють, що таке двері!

Щупальце, провозившись, може, хвилину біля клямки, нарешті відчинило двері.

У темряві я ледве міг розрізнити цю кінцівку, що найбільше скидалася на слонячий хобот; обмацуючи стіни, вугілля, дрова, стелю, вона поволі тяглася до мене. Вона нагадувала чорного черв'яка, що тицяє туди-сюди сліпою головою.

Один раз щупальце навіть торкнулося мого черевика. Я вкусив себе за руку, щоб не закричати. На хвилину все втихло. Я вже думав, що воно зникло. Аж, несподівано клацнувши, воно щось ухопило — мені видалося, ніби мене! — і, здається, стало виповзати з погреба. Спершу я був не певен у тому... Може, щупальце схопило шматок вугілля, аби розглянути, що воно таке?

Скориставшися з нагоди, я перевернувся на другий бік, бо вже затерп, і прислухався. Я пошепки молився Богу, палко благаючи в нього захисту.

Тоді я почув, як щупальце знову повільно потяглося до мене. Воно зовсім близько шаруділо по стінах, перекидало дрова.

Я причаївся, не знаючи, що буде далі. Аж раптом щупальце рвучко вихопилося з погреба і грюкнуло дверима. Я чув, як воно совалося в комірчині, як торохтіли бляшанки з бісквітами, як розбилася пляшка, і знову щось глухо стукнуло в двері погреба. А потім — тиша і безкінечно довга непевність. Чи виповзло, чи ні?

Нарешті я вирішив, що виповзло.

Щупальце більше не поверталося, але я весь десятий день пролежав у темряві, зарившись у вугілля й дрова. Я не наважувався навіть вийти напитися води, хоч мені нестерпно хотілося пити. Лише на одинадцятий день виліз я із своєї схованки.

V. ТИША

Перше ніж увійти в комірчину, я замкнув двері, що вели з кухні в посудомийню. Але комірчина була порожня, всі припаси зникли. Мабуть, їх забрав марсіянин. Вперше за цей час я впав у відчай. Я не їв і не пив ні одинадцятого, ні дванадцятого дня.

У роті і в горлі в мене пересохло, я відчував, що втрачаю останні сили. Я сидів у темній посудомийні кволий і збайдужілий, думаючи тільки про їжу. Мені здавалося, що я оглух, бо звуки, які я звик чути з боку ями, тепер стихли.

Знеможеному, мені важко було навіть підповзти до шпарини, інакше я був би вже там.

На дванадцятий день у горлі моєму так уже пересохло, що я зважився підійти до скрипучої помпи біля раковини і видобути пару склянок каламутної й смердючої дощової води, дарма що цей скрип міг накликати марсіян. Питво трохи мене підкріпило, і я посмілішав, бо жодне щупальце не з'явилося на скрегіт помпи.

Ці дні я часто думав про священика, про його смерть, але думки мої були плутані й уривалися на півдорозі.

Тринадцятого дня я випив ще трохи води і, дрімаючи, поринув у безладні думки про їжу та нездійсненні плани втечі. Щойно я починав думати, як мене переслідували кошмари — священикова смерть або розкішні обіди. І вві сні, і наяву я відчував пронизливий біль і без кінця хлебтав воду. Світло, що проходило до посудомийні, було тепер не сіре, а червоне; у мене так розладналися нерви, що це світло видавалося мені кривавим.

Чотирнадцятого дня я зайшов до кухні і дуже здивувався, побачивши, що отвір у стіні заріс червоною травою, від якої і світло стало тут темно-червоне.

Вранці п'ятнадцятого дня я почув на кухні якісь дивно знайомі звуки. Прислухавшись, я здогадався, що це нюшить і дряпає собака. Заглянувши до кухні, я побачив собачу морду, що просунулась у шпарину крізь червоні зарості. Я страшенно здивувався. Почувши мене, собака гавкнув і замовк.

У мене сяйнула думка: якби пощастило нишком заманити собаку до кухні, я міг би його вбити на м'ясо. В усякому разі, його таки слід убити, щоб він не привернув уваги марсіян.

Я поповз до нього й покликав пошепки:

— Цуцику, цуцику!..

Але собака витяг морду зі шпарини й дременув геть.

Я прислухався,— ні, я таки не оглух: у ямі й справді тихо. Було чути якісь звуки, ніби тріпотіли крильми птахи; раз долинуло надсадне крякання. Але крім цього — усе тихо.

Довго лежав я біля шпарини, але не наважувався відхилити червоні зарості. Кілька разів чув я легкий шурхіт,— так наче це собака бігав по піску,— та ще лопотіння крил — і більше нічого. Нарешті, підбадьорений тишею, я виглянув надвір.

Яма була порожньою, лише в кутку зграї вороння билися над останками трупів, з яких марсіяни висмоктали кров.

Я оглянув усю місцевість, ледве вірячи своїм очам. Машин і сліду не залишилось. Яма спорожніла, лише з одного краю лежала велика купа сіро-голубого пилу, а з другого — кілька алюмінієвих пластин та чорні птахи кружляли над кістяками трупів.

Я обережно проліз через рудий бур'ян і став на купу гравію. Я міг бачити місцевість лише перед собою (позаду стояв будинок) і ніяких ознак присутності марсіян не помітив. Яма починалась у мене під ногами, проте я міг видряпатися звідси, перелізши через руїни. Нарешті я дочекався звільнення! Я затремтів з радощів.

Спершу я вагався, а потім у пориві розпачливої відваги — серце в мене мало не розривалося — таки видряпався поверх руїн, що такий довгий час були мені за могилу.

Я оглянувся на всі боки ще раз. З півночі також не видно було марсіян.

Коли я востаннє бачив цю частину Шіна — це було теж удень — тут пролягала звивиста вулиця, під тінню зелених дерев красувалися чепурненькі білі й червоні будиночки. А зараз я стояв на купі битої цегли, гравію, глини, вкритий червоними будяками, вузлуватими, наче кактуси; заглушивши земні рослини, вони сягали вже мені по коліна. Ближчі до мене дерева стояли оголені, брунатні, але ще живі; стовбури їх обвивало марсіянське червоне пагіння.

Всі довколишні будинки було зруйновано, проте ані один з них не згорів. Стіни подекуди були цілі до другого поверху, тільки вікна повибивані, двері зірвані. Червона трава росла навіть у кімнатах. Піді мною у величезній ямі вороння змагалося за здобич. Багато інших птахів кружляло над руйновищем. Далеко під стіною одного будинку кралася худюща кішка. І ніде жодної людини.

Після моєї недавньої в'язниці день мені видався сліпуче ясним, небо — яскраво-блакитним. Ласкавий вітерець колихав червону траву, що вкривала геть усю землю. А повітря! О, як воно п'янило!

VI. ЩО ЗРОБИЛИ МАРСІЯНИ ЗА ПІВМІСЯЦЯ

Якийсь час я стояв, хитаючись, на купі уламків і землі, зовсім забувши про обережність. У тій смердючій норі, звідки я оце виліз, я думав тільки про небезпечне сусідство. Я не знав,

що діялося довкола, і не сподівався на таке незвичайне видовище. Я думав побачити Шін у руїнах,— а переді мною слався похмурий і зловісний краєвид, ніби якоїсь чужої планети.

Тоді в мене було почуття, не знане людям, та добре відоме тваринам, які опинилися під владою людини. Я відчував те, що відчуває кролик, повернувшись до своєї нірки і раптом побачивши, що його житло землекопи зруйнували дощенту, лаштуючи місце для підмурка. Я вперше гостро відчув те, що згодом стало переді мною в ще яснішому світлі, те, що й раніше вже довгі дні гнітило мене: я більше не цар природи, а тварина серед інших тварин під п'ятою марсіян. Тепер наша доля така, як і цих тварин,— нас будуть вистежувати, цькувати, на нас полюватимуть, а ми будемо втікати й ховатися. Пануванню людини настав кінець.

Та ці важкі думки швидко розвіялись, і я знову відчув задавнений пекучий голод. Поблизу ями за муром, порослим червоною рослинністю, я наглянув кілька вцілілих дерев. Я сподівався там знайти щось поїсти і став продиратися до садка, ідучи по коліна, а де й по шию в червоній траві; я почував себе цілком безпечно в цій гущавині. Мур був футів шість заввишки; знесилений, марно я намагався видряпатися на нього. Я пішов уздовж муру й за рогом побачив купу каміння. Вилізши на неї, я перескочив у садок. Тут я знайшов кілька зелених цибулин, пару головок косариків і чимало молодої моркви. Захопивши все це добро, я переліз через напівзруйнований мур і поміж багряними деревами попрямував до К'ю; мандрівка ця була немов прогулянка алеєю, над якою звисають величезні криваві сережки. Думав я тільки про те, щоб наїстися та якнайшвидше вибратися з цього проклятущого пекла.

Трохи далі в траві я знайшов кілька грибів і жадібно їх з'їв. Убога ця пожива тільки загострила мій голод. Потім я надибав якийсь видолинок з бурою проточною водою; видно, тут колись

був луг. Спершу я не міг зрозуміти, звідки такого посушливого літа могла взятися тут вода, але згодом здогадався, що це наслідок тропічного росту червоної трави. Як тільки ця незвичайна рослина знаходила воду, вона враз пускала паростки й досягала велетенських розмірів, її насіння, потрапивши у Вей і Темзу, відразу проросло й дуже швидко загатило обидві річки.

У Путні, як пізніше довелося мені бачити, ця трава майже зовсім заховала міст; а під Річмондом води Темзи вийшли з берегів і залили Гемптонські та Твікенгемські луги. Вода розливалась, і червона трава виростала слідом за нею. Зруйновані вілли в долині Темзи, де я оце був, поглинула багряна трясовина, і буйні зарості приховували марсіянські спустошення.

Пізніше червона трава зникла так само швидко, як і з'явилася, її знищила хвороба, викликана, мабуть, якимись бактеріями. Наші земні рослини завдяки природному доборові набули здатності змагатися з заразними бактеріями — вони ніколи не гинуть без упертої боротьби, а червона трава швидко висихала, її листя біліло, зморщувалось і кришилося на порох. Воно осипалося від найменшого дотику, і вода, що спочатку допомагала цій траві розростатися, несла її рештки до моря...

Дійшовши до води, я, зрозуміло, перш за все напився досхочу, а далі, спонукуваний голодом, пожував трохи червоного листя. Але воно було водянисте, з нудотним металевим присмаком. Переконавшись, що тут зовсім мілко, я пішов убрід, хоч і насилу міг пересувати ноги в цьому червоному баговинні. Та чим ближче до русла річки, тим вода ставала глибша, і я повернув назад до Мортлейка. Я намагався триматися дороги, орієнтуючись на руїни вілл, огорожі та ліхтарі. Отак ідучи, я незабаром вибрався з цієї повені на Рогемптонські горби й наближався вже до околиць Путні.

Тут краєвид змінився: замість чогось дивовижного й незнаного, перед очима поставали руїни знайомого нашого світу; спустошення було таке, ніби щойно пройшов циклон. Але за кілька десятків ярдів траплялися й зовсім неушкоджені будинки, з опущеними шторами й замкненими дверима,— виглядало так, наче їхні мешканці просто виїхали на день-другий або ще не встигли прокинутись. Червона трава росла тут не так уже буйно, на придорожних деревах не було червоної повитиці. Я спробував пошукати чогось поживного в садках, але нічого не знайшов; заглянув до кількох покинутих будинків, але їх було вже пограбовано... Решту дня я пролежав у кущах, не маючи сили йти далі.

За цей час я не зустрів жодної живої душі й ніде не побачив і сліду марсіян. Одного разу я помітив двох сухоребрих собак, але тільки я рушив до них, як вони кинулися геть. Під Рогемптоном я натрапив на два людські кістяки — не трупи, а саме обгризені кістяки; в лісі ж надибав розкидані котячі та кролячі кістки й овечий череп. Я намагався деякі з них обсмоктувати, та марно — вони були об'їдені начисто.

Вже й сонце зайшло, а я прямував далі на Путні; тут, як видно, марсіяни чомусь вдавалися до теплового променя. На городі за Рогемптоном я навибирав молодої картоплі й трохи втамував голод. Звідси вже було видно ген унизу саме містечко й річку. У вечірній імлі все виглядало пустельно: чорне ломаччя дерев, темні безлюдні руїни, а ще нижче — широкий розлив річки в червоних заростях. І над усім — тиша. Мене пройняв страх від самої лише думки, як швидко сталися ці жахливі зміни.

Мені здалося, ніби все людство зметене з лиця землі, ніби я залишився зовсім один, ніби я остання жива людська істота. На верхів'ї Путні-хілу я натрапив ще на один кістяк: руки його були відірвані й лежали за кілька ярдів далі. Я все більше

впевнювався, що тут людей винищено, за винятком хіба кількох утікачів, подібних до мене. Марсіяни, очевидно, залишили цей спустошений край і пішли шукати поживи деінде. Може, вони зараз руйнують Париж або Берлін, якщо тільки не вирушили на північ...

VII. ЛЮДИНА НА ВЕРХІВ'Ї ПУТНІ-ХІЛУ

Я ночував у заїзді на верхів'ї Путні-хілу і вперше від часу втечі до Лезергеда спав у ліжку. Не варто розповідати, як я даремне добивався до будинку, а потім помітив, що парадні двері на засуві, як нишпорив по кімнатах, шукаючи будь-чого поїсти, і, вже втративши надію, нарешті знайшов, здається, у няньчиній кімнатці, шматок обгризеної щурами скоринки хліба та дві банки консервованих ананасів. Тут уже хтось побував і обчистив увесь будинок. Згодом за прилавком я знайшов ще кілька сухарів і сендвічів, яких, мабуть, не помітив попередній відвідувач. М'ясо вже було зіпсоване, зате сухарями я не тільки втамував голод, а й набив кишені. Лампи я не світив, боячись, що раптом хто-небудь з марсіян нагодиться сюди, шукаючи поживи. Перш ніж лягти, я довго занепокоєно ходив од вікна до вікна, виглядаючи, чи не видно де отих страховиськ. Спав я мало. Вже лежачи, я помітив, що в моїх думках з'явилася тепер певна послідовність, чого не було від часу моєї останньої сутички зі священиком. Всі ці дні мої настрої й почування швидко змінювалися, так наче був я у стані цілковитого отупіння. Але цієї ночі мій мозок,— очевидно, тому, що я поїв,— знову прояснився, і я став мислити, як і раніше.

Три речі непокоїли мене: вбивство священика, місце перебування марсіян та доля моєї дружини. Перше не збуджувало в мені ані страху, ані докорів сумління; я дивився на це, як на доконаний факт, про який прикро згадувати — та й усе. Як тоді, так і тепер я вважаю, що крок за кроком наближався до того шаленства; я став жертвою неминучих

обставин. Я не почував себе винним, але спомини про вбивство все-таки не давали мені спокою. Безмовними ночами, відчуваючи в темряві й тиші близькість Бога, я сам над собою чинив суд за ту мить гніву й страху. Я згадував усі наші розмови з того часу, як ми зустрілися, коли він сидів поряд зі мною, байдужий до моєї справи, дивився на дим і полум'я, що підіймалися над руїнами Вейбриджа. Ми були занадто різні люди, щоб діяти спільно, і все-таки лукава доля з'єднала нас. Коли б я знав, до чого воно дійде, залишив би його в Голіфорді. Та де ж було знати наперед! А злочин — це те, що здійснюється передбачливо. Я розповів, як це сталося,— так, як я розповідаю тут взагалі все. Свідків при цьому не було, я міг би й замовчати. Але я розповів, і нехай читач буде моїм суддею. А коли, напруживши всю волю, я відігнав від себе той образ розпростертого людського тіла, мене опосіли думки про марсіян та про долю моєї дружини. Щодо марсіян, то я про них не знав нічого і міг думати всяку всячину, так само як, на жаль, і про дружину... І раптом ця ніч сповнилася жахом. Я сидів на ліжку, вдивляючись у морок. Я молився, щоб тепловий промінь разом прикінчив і мене, обірвавши всі страждання. Від тієї ночі, коли я повертався з Лезергеда, я ще ні разу не молився. Я, правда, бурмотів молитви, але бездумно, наче язичник бурмоче свої заклинання; зараз же це була справжня молитва, благання від щирого серця, зближена темрявою розмова з Богом... Дивна річ! Тим дивніша, що на світанку я, хто оце недавно розмовляв з Богом, крадькома виповзав із дому, неначе той пацюк з нори,— тільки й того, що трохи більший зростом, невільна тварина, яку господар міг щохвилини впіймати і вбити. Може, пацюки також якось там моляться Богу?.. І коли чого іншого ця війна нас не навчила, то навчила хоча б милосердя до тих позбавлених розуму створінь, що нам підвладні.

Ранок був погожий, на сході рожевіло небо, усіяне золотими хмаринками. Всюди на шляху між верхів'ям Путні-хілу і Вімблдоном видніли сліди того панічного потоку, що ринув

звідси до Лондона вночі перед понеділком, коли почався наступ марсіян. Тут стояв маленький двоколісний візок із написом: "Томас Лобб, зеленяр, Нью-Молден" — одне колесо було зламане, а поруч лежали побиті бляшанки,— трохи далі валявся втоптаний у болото капелюх, а на вершині Вест-хілу біля перекинутого жолоба — купа битого скла, забризканого кров'ю. Я насилу пересував ноги і мав дуже неясні наміри, куди мені йти. Була в мене думка пробиватися на Лезергед, хоча майже не було надії відшукати там дружину. Якщо їх там не спіткала нагла смерть, то вони, мої родичі разом із дружиною, певна річ, повтікали звідти. Та я сподівався хоч якось довідатися, куди втекло населення Серрею. Я відчував, що мені треба знайти дружину, що моє серце тужить за людьми, але я не знав, як до них дістатися, і тим гостріше переживав свою самотність. Звернувши на перехресті, я пішов під захистом густих дерев і кущів у бік величезної Вімблдонської рівнини.

На темному просторі яскраво виділялися латки жовтого дроку та верболозу. Червоної трави не було видно. Подеколи зупиняючись, я обережно йшов понад полем, а тим часом зійшло сонце й усе довкола сповнилося світлом і життям.

У калюжі під деревами я помітив багато пуголовків. Зупинившись, я спостерігав за ними: яке повчальне це змагання за життя! Раптом я оглянувся, відчувши, що за мною стежать; приглядаючись, я помітив, що хтось причаївся в кущах. Я трохи постояв, а тоді підступив ближче. З кущів піднявся чоловік, озброєний тесаком. Я повільно підходив до нього. Він стояв непорушно й мовчки дивився на мене. Наблизившись, я побачив, що він (як і я, зрештою) весь у пилюці й болоті,— виглядало так, ніби його тягли крізь каналізаційну трубу. На ньому видно було плями, зелені, наче від намулу, шматки налиплої глини, а подекуди сажу. Чорне волосся спадало на очі, обличчя було таке темне, брудне, запале, що я спершу й не впізнав його. На підборідді червонів свіжий рубець.

— Стій! — гукнув він хрипким голосом, коли я був ярдів за десять від нього.

Я зупинився.

— Відкіля ви йдете? — запитав він.

Я мовчки приглядався до нього, а тоді відповів:

— Я йду з Мортлейка. Мене було засипано біля самого марсіянського циліндра. Потім я вибрався звідти й утік.

— Тут ніде нема харчів,— сказав він.— Це моя місцевість. Весь цей горб униз до річки, а по той бік — до Клепгема й угору до рівнини. Тут харчів тільки для одного. Куди ви йдете?

— Не знаю,— відповів я, помовчавши.— Я був похований під руїнами тринадцять чи чотирнадцять днів. І я не знаю, що сталося за цей час.

Він недовірливо подивився на мене; тоді раптом погляд його змінився.

— Я не думаю залишатися тут,— додав я.— Певне, піду до Лезергеда; там я залишив дружину.

Він тикнув у мій бік пальцем.

— То це — ви? — здивувався він.— Отой вокінзький чоловік? То вас не вбило під Вейбриджем?

Аж тут і я впізнав його.

— А ви — артилерист, що ховався в моєму садку?

— Ото пощастило! — вигукнув він.— Нам обом пощастило! Ви уявляєте?

Він простягнув руку, я потис її.

— Я проповз каналізаційною трубою,— сказав він.— Вони не всіх знищили. Коли вони пішли далі, я полем навпростець попрямував до Волтона. Але... не минуло й шістнадцяти днів, а ви вже сиві! — Раптом він оглянувся.— Це гайворон,— пояснив він,— тепер навіть пташину тінь помічаєш. Тут дуже видне місце. Ходім он під ті кущі та поговоримо.

— Бачили ви марсіян? — запитав я.— Відтоді, як я вибрався...

— Вони пішли на Лондон,— не дав він докінчити.— Мабуть, вони там отаборилися. Вночі там, з боку Гемпстеда, все небо освітлене, ніби над великим містом. І на тлі того світла ясно видно, як вони ходять. А вдень нічого не побачиш. Близько ж... — він порахував на пальцях,— їх ось уже п'ятий день не було. Останній раз двоє з них тягли щось велике на Гаммерсміт. А передминулої ночі...— зупинився й промовисто докінчив: — З'явилися якісь огні і щось піднялося в повітря. Мабуть, вони змайстрували якусь літальну машину і пробують літати.

Підповзаючи до кущів, я так на чотирьох і завмер:

— Літати?!

— Авжеж,— повторив він,— літати. Я заповз глибше в кущі й сів на землі.

— Ну, тоді людству кінець,— сказав я.— Якщо вони цього досягли, їм нічого не варто облетіти всю землю.

Він кивнув головою:

— І облетять. Зате тоді... тоді тут стане трошки вільніше. Але...— він глянув на мене,— гадаєте, що з людством ще не покінчено? Для мене це ясно. Нас переможено. Розбито.

Я глянув на нього. Як не дивно, але ця очевидна істина не спадала мені на думку. Якісь непевні сподівання ще жили в моїй душі,— мабуть, це за звичкою. Він повторив:

— Нас розбито! — Непохитна певність бриніла в його словах. — Уже нічим не зарадиш,— сказав він.— Вони втратили одного, лише одного. Вони твердо стали на землю й розтрощили наймогутнішу людську державу. Вони розчавили нас. Смерть одного з них під Вейбриджем — це випадковість. І ці марсіяни — тільки піонери. Вони все прибувають. Ці зелені зорі, хоч їх і не видно вже днів п'ять-шість, але вони, я певен, щоночі десь падають. Нічого не вдієш. Ми в їхніх руках. Нас розбито.

Я не відповідав. Я сидів і дивився перед собою, марно шукаючи, чим би заперечити його слова.

— Це навіть не війна,— вів далі артилерист.— Не може ж бути війни між людьми й мурашками.

Раптом мені пригадалася ніч в обсерваторії.

— Після десятого пострілу вибухи на Марсі припинилися, принаймні до прибуття першого циліндра.

— Відкіля ви це знаєте? — запитав артилерист. Я пояснив. Він замислився.

— Щось сталося з гарматою,— вирішив він.— Та що з того? Вони налагодять її знову. Та хай вони й затримаються на якийсь час — хіба це може що змінити? Це ж точнісінько, як люди й мурашки. Мурашки також будують міста, живуть своїм життям, ведуть війни, роблять революції, аж доки людям не заманеться прибрати їх з дороги, і тоді їх просто знищать, та й усе. Оце ж ми тепер мурашки. Тільки...

— Ну?

— Тільки ми — їстівні мурашки. Наші погляди зустрілися.

— А що вони зроблять із нами? — запитав я.

— Я про це й думав,— відповів він,— саме про це. Із Вейбриджа я пішов на південь і весь час думав про це. Я бачив, що діється. Більшість людей розгубилися, розкисли. Та я не розкис. Я не раз уже зустрічався віч-на-віч зі смертю. Я не іграшковий солдатик і знаю: легка чи важка, а смерть — це таки смерть. І тільки той врятується від неї, хто має голову на в'язах. Я бачив, що всі сунули на південь. Я сказав собі: "Харчів там усім не вистачить" — і повернув назад. Я тримався марсіян, як горобець людей. А там,— він показав на обрій,— вони збилися вкупу, голодують, метушаться, душаться...

Він зиркнув на мене і, зніяковівши, затнувся.

— Звичайно, в кого були гроші, ті втекли до Франції,— сказав він і, якось ніби винувато глянувши на мене, вів далі: — їжі тут вистачає. В крамницях є консерви, вино, спирт, мінеральна вода, але водогін не працює. Ви знаєте, що я

подумав? Вони істоти розумні, сказав я собі, і скидається на те, що вони хочуть використати нас собі на їжу. Спершу вони знищать наші судна, машини, гармати, міста, зруйнують весь наш лад, організованість. Все це вони зроблять. Коли б ми були завбільшки, як мурашки, то змогли б заховатися. Але ж ми не мурашки. Ми занадто великі. Це перший незаперечний факт. Ну, що?

Я погодився.

— Оце все я обдумав. Гаразд, тепер далі: нас можна ловити будь-як. Варто марсіянину пройти кілька миль, і він натрапить на цілу юрбу. Я бачив, як один з них в околицях Вондсворта руйнував будинки й порпався серед уламків. Але довго вони не будуть так діяти. Покінчивши з усіма нашими гарматами й бойовими суднами, зруйнувавши наші залізниці, здійснивши свої задуми, вони відразу ж почнуть систематично виловлювати нас, відбирати кращих і закидати до кліток. Ось що вони робитимуть незабаром. Та вони ще й не взялися за нас по-справжньому.

— Не взялися?! — вигукнув я.

— А звісно, ні! Все, що було досі, сталося з нашої вини — нам забракло розуму сидіти тихо, ми дратували їх своїми гарматами та іншими дурницями. Ми розгубилися й кинулися бігти від них туди, де було анітрохи не безпечніше, ніж там, звідки ми втікали. У них ще не дотягайся до нас руки. Вони заклопотані своїм — виготовляють усе, що не могли захопити з собою, готуються зустріти нове поповнення. Може, циліндри перестали падати тому, що марсіяни бояться влучити у своїх. А нам, замість того, щоб тікати, зчиняти лемент, навмання підривати динаміт, розважливіше було б пристосуватися до нового становища. Ось як я гадаю. Це не зовсім те, чого прагнув людський рід, але воно відповідає вимогам життя.

Згідно з цим принципом я діяв. Міста, нації, цивілізація, поступ — усе минуло. Гра закінчена. Нас розбито.

— Для чого ж тоді жити? Артилерист хвилину дивився на мене.

— Певна річ, концертів не буде протягом якогось мільйона років; не буде Королівської академії мистецтв, не буде пишних обідів по ресторанах. Якщо ви прагнете таких забаганок, я думаю, що ваша гра закінчена. Коли вам до вподоби вишукані манери, коли ви не можете спокійно дивитися, як груші їдять з ножа або як сякаються без носової хусточки, то краще забудьте ці звички. Вони тепер ні до чого.

— Ви маєте на думці...

— Я маю на думці, що такі люди, як я, мусять вижити, аби рід людський не загинув. Кажу вам — я рішуче заповзявся жити. І коли не помиляюся, ви також невдовзі покажете свій дух. Нас не знищать. Ні! Я не дамся, щоб мене впіймали, приручили, відгодували, як бика. Бр-р... Уявити лише тих брунатних плазунів!

— Ви хочете сказати...

— Авжеж! Я житиму! Під їхньою п'ятою. Я все розрахував і обміркував. Нас, людей, розбито. Мало у нас знань. Нам треба ще довго вчитися, щоб на щось зважитись. Ми мусимо жити й зберігати незалежність, доки будемо вчитися. Зрозуміло? Ось що потрібно!

Я здивовано втупився в солдата, глибоко вражений його рішучістю.

— Боже мій,— вихопилося в мене,— та ви ж справжня людина! — Я стиснув йому руку.

— Ну? — мовив він, і очі його заблищали.— Добре я все обдумав, га?

— Кажіть далі,— нетерпляче вигукнув я.

— Так ось, хто не хоче потрапити їм до рук, мусить бути готовий на все. Я готуюся. Але не забувайте, що не всякий же з нас спроможеться жити по-звірячому, хоч саме про те йдеться. Тому я й стежив за вами. Я мав певні сумніви. Бачу, якийсь тонкий, худющий. Адже ж я не знав, що ви були живцем поховані. Все тутешнє населення, всі оці нікчемні конторники, звиклі до затишку,— з них пуття не буде. В них нема ні духу, ні гордощів, ні пристрасних бажань, лише страх і нерішучість. Вони тільки й звикли, що квапливо бігти на роботу; я бачив їх сотнями, як вони із сніданками в руках мчать щодуху і тільки й думають, щоб не пропустити поїзда, щоб їх не вигнали з роботи за спізнення. Настільки вони залякані, що навіть бояться зрозуміти ту роботу, яку роблять. Додому знову спішать, боячись запізнитись на обід. А вечорами сидять по хатах, бо їх лякають глухі вулички. Сплять із дружинами, до яких привело їх не почуття, а гроші, якими вони сподівалися забезпечити собі нікчемне існування. Своє життя вони страхують, боячись нещасних випадків. По неділях — страх перед "тим світом". Так наче пекло існує задля кроликів! Марсіян для таких — наче сам Бог послав. Гарненькі просторі клітки, поживний корм, дбайливий догляд і ніяких турбот. Отак із тиждень погасавши на порожній шлунок полями та лугами, вони самі прийдуть і з великою охотою віддадуться в руки. Ще й будуть дуже вдоволені. І ще дивуватимуться, як ото люди могли жити без марсіянського корита. Уявляю собі цих гультяїв, цих чепурунів, цих співаків! Я уявляю! — наголосив він з якоюсь злісною радістю.— Між іншим, з'являться всілякі секти. Багато з того,

що я бачив раніше, стало мені зрозумілим тільки тепер. Знайдеться багато відгодованих дурнів, які примиряться з новим становищем, інші нарікатимуть, що це несправедливо, вважатимуть, що вони мусять щось робити. А відомо, коли люди відчувають, що треба на щось зважитися, то слабодухі — чи від того, що зовсім не думають, чи від того, що думають забагато, — ці слабодухі вигадують собі Якусь благочестиву релігію і заспокоюються, поклавшись на волю Божу. Щось подібне, певне, ви й самі бачили. Це — викривлена енергія, породжена страхом. У тих клітках будуть побожно співати псалми й гімни, воздавати хвалу Всевишньому. Ну, а мудріші,— ті займуться...— як воно зветься?..— еротикою. Він помовчав.

— Може, марсіяни знайдуть собі між ними кількох мазунчиків, научать їх різних штук — хто зна? Може, їм стане шкода якого хлопчини, що виріс і ось його вже треба вбивати. Деяких, можливо, научать полювати на нас.

— Ні! — скрикнув я.— Цього не може бути. Жодна людська істота...

— Навіщо себе дурити? — мовив артилерист.— Знайдуться люди, які з радістю підуть на це. Сумніви тут ні до чого.

Я мусив погодитися з ним.

— Хай-но спробують вони взяти мене! Господи Боже! Нехай-но тільки спробують! — сказав він і поринув у важкі роздуми.

Я сидів, замислившись над його словами. Я не міг нічого знайти, щоб заперечити йому. До нападу марсіян ніхто б і не сумнівався, що я інтелектуально вищий за цього артилериста: я — відомий письменник з філософської тематики, він —

звичайний солдат. А тепер — я ледве починав усвідомлювати становище, як він уже чітко все визначив.

— Що ж ви думаєте робити? — запитав я згодом.— Які у вас наміри?

Він повагався.

— Ось мої плани,— озвався він.— Що нам діяти? Треба так улаштуватися, щоб люди могли жити, плодитися та безпечно вирощувати дітей. Зараз я скажу ясніше, що маю на увазі. Кого марсіяни підкорять, ті стануть просто свійськими тваринами. Через кілька поколінь це вже будуть великі, гарні, породисті дурні. А ми, ті, хто вирішив залишитися вільними, ризикуємо здичавіти, перетворитись на щось подібне до великих щурів... Знаєте, я маю на увазі життя під землею. Я багато думав про каналізаційну систему. Звичайно, тим, хто не знав каналізації, вона видається жахливою. Тільки під самим Лондоном вона тягнеться на сотні миль. Але кілька днів дощу, і під спорожнілим містом труби стануть просторі, й повітря там вистачить на всіх. До того ж є погреби, підвали, склепи, які можна сполучити з каналізацією. А залізничні тунелі й метрополітен? Га? Уявляєте?

Згуртуємо цілу ватагу дужих і кмітливих людей. Усяких слимаків нам не треба. Немічних будемо відкидати.

— І мене також?

— Ні, хіба ж я не кажу...

— Не будемо сперечатися. Говоріть далі.

— Всі прийняті мусять дотримуватись дисципліни. Нам будуть так само потрібні здорові, розважливі жінки — матері й виховательки. Не ті розніжені манірні леді, що тільки грають очима. Ми не можемо приймати слабосилих і вбогих на розум. Життя знову стає первісним, і той, хто ні на що не здатний, хто тільки заважає і шкодить, мусить померти. Всі вони мусять померти і навіть охоче. Бо це ж злочин супроти всіх — жити й псувати весь рід. Все одно ж вони не можуть бути щасливі. Та й смерть не така вже страшна,— це боягузтво робить її страшною. Отже, ми будемо сходитися в таких місцях. Нашим осередком буде Лондон. Ми зможемо висилати дозорців і, коли марсіяни будуть далеко, виходити на свіже повітря і навіть грати в крикет. Ось як ми зможемо зберегти людський рід. Ну? Можливе це? Але зберегти рід — діло не хитре. Для цього досить, як я казав, стати щурами. А ми повинні зберегти людські знання і навіть збагатити їх — це головне. Ось для цього й потрібні такі люди, як ви. Є книги, є всілякі моделі. Нам треба спорудити під землею велике безпечне сховище і зібрати туди всі книги, які тільки можна. Але не романи, не віршовану квашу, а ділові, наукові книжки. Отут і потрібна ваша допомога. Ми повинні забратися до Британського музею і захопити всі цінні книги. Нам треба не забувати нашої науки, треба ще більше вчитися. Ми мусимо стежити за марсіянами. Деяким нашим людям доведеться стати шпигунами. Коли все зорганізується, може, навіть і я піду в шпигуни. Тобто — здамся в полон. І щонайважливіше — необхідно дати марсіянам спокій. Не треба в них нічого красти. Якби довелося де натрапити на них, краще непомітно зійти з їхнього шляху. Хай вони впевняться, що ми не шкідливі. Авжеж. Вони розумні істоти й не будуть нищити нас, коли матимуть усе необхідне і впевняться, що ми всього лише безневинні слимаки.

Артилерист знову замовк і поклав мені на плече засмаглу руку. Потім вів далі:

— Зрештою, може, нам і не так довго доведеться вчитися... Уявіть лише: чотири-п'ять їхніх бойових триніг раптом рушили... Тепловий промінь ковзнув туди, сюди... І на триногах не марсіяни, а люди, люди, що опанували їхню зброю. Може, знайдуться такі люди ще за мого життя. Уявіть собі, що ми навчилися керувати однією з таких чудових машин з її тепловим променем і можемо косити ним на всі боки! Уявіть її в наших руках! Ну й що з того, коли б, знищивши їх, і сам розлетівся на шматки? О, як би марсіяни витріщили свої прекрасні баньки! Ви собі уявляєте їх, чоловіче? Бачите, як вони сопуть, хекають, гугукають, поспішають до інших машин? А всі механізми несправні — торохтять, свищуть, гуркотять, але — ані руш! Тільки вони кинуться обмацувати їх, а ми по них тепловим променем, і — дивіться! — людина знову стане володарем Землі!

Смілива уява артилериста, його впевнений тон, його бадьорість на якийсь час захопила й мене. Я не вагаючись повірив у те майбутнє, що він пророкував людству, і в можливість здійснити його сміливі плани. Читач, який би закинув мені надмірну довірливість і наївність, мусить спершу зважити на різницю мого та свого становища: він читає, не поспішаючи, може добре усе обмірковувати, а я, скоцюрблений у кущах, прислухаючись до слів артилериста, весь час ціпенів від похмурих передчуттів.

Пробалакавши кілька годин, ми нарешті вилізли з кущів і, уважно оглянувшись, чи не видно марсіян, метнулися до будинку на Путні-хіл, де солдат улаштував собі схованку. Ми спустилися в підвал для вугілля. Коли я побачив, що він зробив за тиждень,— це була ярдів десять завдовжки нора, яку він задумав копати далі аж до головної каналізаційної магістралі Путні-хілу,— я вперше відчув, яке провалля лежить між його мріями та його працьовитістю. Таку нору я вирив би за день! Але я ще настільки вірив у щирість його намірів, що разом з ним

длубався в тій норі до полудня. У нас була тачка, і накопану землю ми відвозили на кухню. Потім підкріпилися банкою консервованого супу й вином, що було тут-таки в комірчині.

У важкій праці я знаходив якесь дивне заспокоєння, забував про цей чужий довколишній світ. Коли ми працювали, я все обмірковував плани артилериста, і поволі в мені прокидалися сумніви й заперечення, але я цілий ранок не переставав копати, радий, що знайшов собі хоч якусь мету. Попрацювавши з годину, я взявся вираховувати в думці, яка відстань до головної труби,— виявлялося, що це далеко, і взагалі не було певності, чи правильний узято напрям. Мені було незрозуміло, навіщо копати такий довгий хід, коли можна люком залізти до стічних труб і відтіля пробиватися до будинку. До того ж мені здавалося, що й будинок непідходящий,— від нього треба копати занадто довгий хід. Саме коли я над цим розмірковував, артилерист перестав працювати й глянув на мене.

— Покопали ми добре,— сказав він і поклав на землю лопату.— Перепочиньмо трохи. Час, мабуть, піти на розвідку — подивитися з даху, що воно діється.

Я ж був за те, щоб працювати. Трошки повагавшись, він знову взявся за лопату. І тут неначе щось вдарило мені в голову. Я перестав копати; одразу ж і він зробив те саме.

— Чому ви блукали ото вдосвіта на полі, а не працювали?

— Вийшов подихати свіжим повітрям,— відказав він.— Поночі безпечніше. Я вже повертався.

— А робота?

— Та не можна ж весь час працювати,— відповів солдат. Тепер я бачив, що він за людина. Він повагався, тримаючи лопату, а тоді додав: — Треба піти на розвідку. Зблизька можна почути гупання лопати, і нас застукають зненацька.

Я більше не сперечався. Ми разом полізли на горище і, стоячи на східцях, виглядали крізь віконце. Марсіян не було видно; тоді ми повилазили на черепицю й заховалися за парапетом.

Більшу частину Путні-хілу закривали дерева, однак ми могли бачити річку внизу, вкриту червоною травою, та Ламбетські луги, затоплені й теж червоні. Червона повитиця оплітала дерева навколо старого палацу; похмуре мертве гілля зі скрученим листям стирчало між червоними заростями. Причому ця червона трава проростала тільки в проточній воді. Біля нас її не було. Тут росли плакуча верба, калина, гортензія, різні дерева, зелені й блискучі на осонні. Густий дим, що підіймався за Кенсінгтоном, та ще далі блакитний серпанок ховали від нас північні горби.

Артилерист почав розповідати мені про лондонців, які ще не встигли втекти.

— Минулого тижня,— мовив він,— якісь йолопи налагодили електрику, і Рюджент-стріт та Серкес були залиті вогнями. Цілі юрби розмальованих і обшарпаних п'яниць висипали на вулицю, чоловіки й жінки,— і всі танцювали, галасували аж до ранку. А коли розвиднілося, вони помітили, що бойова тринога стоїть неподалік від Ленгема і марсіянин згори стежить за ними. Хто зна, відколи він там стояв. А потім він підійшов до них і наловив їх близько сотні,— одні не могли втікати з перепою, інші зі страху.

Цікава рисочка того часу, яка навряд чи попаде на скрижалі історії!

Після цього, заохочений моїми запитаннями, артилерист знову перейшов до своїх грандіозних планів. Отут він розійшовся! Він так красномовно розводився про можливість захопити бойові триноги, що я знову наполовину повірив йому. А що я вже трошки розгадав його вдачу, то міг тепер легко зрозуміти, чому він так застерігав не квапитися. Тепер він уже не казав, що й сам братиме участь у захопленні бойових триніг і в війні проти нападників.

Перегодом ми знову спустилися до підвалу. Ні він, ані я не виявили бажання копати далі, і, коли він запропонував перекусити, я охоче на те пристав. Він раптом став дуже щедрий. Коли ми поїли, він кудись вийшов і повернувся з чудовими сигарами. Ми закурили, і його оптимізм розгулявся ще більше. Він ладен був розцінювати моє прибуття як незвичайну подію.

— У погребі є шампанське,— сказав він.

— Нам ще працювати, тож краще бургундське,— заперечив я.

— Ні,— наполягав він,— сьогодні господар я! Шампанське! Боже милий! І яка ж тяжка праця перед нами! Спочиньмо трохи, наберімось сили, доки можна. Гляньте-но, у мене вже пухирі на руках!

Назвавши цей день святковим, артилерист, коли ми поїли, наполіг сісти за карти. Він навчив мене грати в юкр. Поділивши між собою Лондон — мені дісталась північна частина, йому — південна,— ми стали грати на парафіяльні дільниці! Це може

видатися безглуздям, але я рішуче розповідаю все, що було. І як це не дивно, карти дуже мене захопили.

Чудна істота — людина! Тоді як людський рід стояв на краю загибелі або виродження, коли ми для себе не могли сподіватися на що-будь інше, крім жахливої смерті,— ми сиділи отут і, пильно стежачи за правильним ходом розмальованих папірців, запально "ходили з козиря". Далі він навчив мене грати в покер, а потім я ще виграв у нього три партії в шахи. Ми так захопилися, що, коли посутеніло, наважилися навіть засвітити лампу, аби тільки не припиняти гри.

Награвшись досхочу, ми повечеряли, і артилерист докінчив шампанське. Ми безперестану курили сигари. Мій артилерист уже був не тим запальним відновлювачем людського роду, якого я зустрів уранці. Він і далі залишався оптимістом, але від його оптимізму вже віяло філософським спокоєм. Пам'ятаю, він пив за моє здоров'я, виголошуючи одноманітні й безладні тости. Я закурив сигару й піднявся східцями нагору подивитися на зелені вогні, що горіли за Гайгейтськими горбами (про ці вогні розповідав мені артилерист).

Спершу я бездумно вдивлявся в Лондонську долину. Північні горби були повиті темрявою. Біля Кенсінгтона мерехтіла багряна заграва; час від часу виривалися оранжеві язики полум'я і знову щезали в синій глибині ночі. Решту Лондона покривав морок. Потім, уже ближче, я помітив якесь дивне світло — блідий, фіолетово-пурпуровий відблиск, що фосфоресціював під нічним вітерцем. Спершу я не міг зрозуміти, звідки воно взялося, а тоді здогадався, що це, мабуть, від червоної трави. Цей здогад повернув мене до жахливої дійсності. Я глянув на Марс, червоний і яскравий, що сяяв на заході, а потім довго й пильно вдивлявся в темряву, що огортала Гемпстед і Гайгейт.

Довго стояв я на даху, перебираючи в пам'яті примхливе плетиво сьогоднішніх подій. Силкувався пригадати, хвилина за хвилиною, всі свої переживання за цей день, починаючи від нічної молитви аж до цієї безглуздої гри в карти. Я відчував огиду до самого себе. Пам'ятаю, як майже символічним жестом я шпурнув сигару. Вся очевидна безглуздість моєї поведінки постала переді мною. Мені здавалося, що я зрадив свою дружину, зрадив ціле людство. Я щиро каявся. Я вирішив покинути цього химерного мрійника, що розпатякує про високі матерії, а сам тільки й думає, як би набратися та натоптати черево. Я вирішив іти до Лондона. Там, гадав я, швидше довідаюсь, що роблять марсіяни і мої брати — люди. Коли нарешті зійшов місяць, я все ще стояв на даху.

VIII. МЕРТВИЙ ЛОНДОН

Покинувши артилериста, я спустився з горба і попростував уздовж Гай-стріт через міст до Ламбета. Тоді червона трава росла ще буйно і вкривала майже весь міст,— щоправда, на її листі вже виступали білясті хворобливі плями, що незабаром і зовсім знищили цю марсіянську рослинність. На розі вулиці, що вела до станції Путні-Бридж, я побачив на землі якогось чоловіка. Чорний, як сажотрус, від того чорного пилу, він був живий, але такий п'яний, що не спроможен був зв'язати і двох слів. Він тільки вилаяв мене та ще спробував стусонути. Я подумав, що годилося б допомогти йому, але надто вже звиродніле було в нього обличчя.

Всю дорогу за мостом укривав шар чорного пилу, і чим ближче до Фулгема, тим товщий. На вулицях панувала моторошна тиша. В одній хлібній крамниці я знайшов трохи хліба, що вже давно зацвів і зачерствів, але їсти ще можна. Далі до Волег-Гріна на вулицях не було того пилу, і я пройшов повз білі будинки, охоплені вогнем. У цій мертвій тиші навіть гуготіння пожежі здавалося приємним. Ще далі до Бромптона

вулиці знову тонули в тиші. Чорний пил устилав землю й мертві тіла. Вздовж Фулгем-роуд я налічив більше десятка трупів. Вони лежали вже кілька днів, і я намагався скоріше проминути їх. Товстий шар пилу трохи пом'якшував їхні обриси. Одного чи двох уже обгризли собаки.

Там, де не було чорного пилу, місто мало звичайнісінький недільний вигляд: крамниці зачинено, будинки замкнено, штори спущено, тихо й безлюдно. Подекуди, особливо по бакалійних та винних крамницях, виднілися сліди пограбування. В ювелірному магазині було розбито вітрину, але злодієві, видно, щось перешкодило, бо на тротуарі валялися золоті ланцюжки і годинники. Я, звісно, не підбирав їх. Трохи далі на східцях сиділа якась жінка в лахмітті, її порізана рука звисала з коліна, і кров капала на нужденну коричневу сукню. В калюжі біля неї — велика розбита пляшка з-під шампанського. Жінка наче спала, але насправді була мертва.

Чим далі увіходив я в Лондон, тим глибшою ставала тиша. Та це була не тиша смерті, а скоріше тиша напруженого її чекання, що вже зруйнувало північно-західну частину столиці, скосило Ілінг та Кілберн, могло пройти по цих будинках і обернути їх на задимлені руїни. Це було місто покинуте й приречене на загибель.

У Сауз-Кенсінгтоні не було трупів і чорного пилу на вулицях. Підходячи сюди, я вперше почув якесь дивне завивання. Що воно таке, я не міг зрозуміти. То було невпинне розпачливе чергування двох нот: "Улла... улла... улла... улла..." Коли я проходив вулицями, що вели на північ, виття голоснішало; тільки будинки неначе приглушували його. Найгучніше воно лунало на Ексібішен-роуд. Я зупинився й глянув у напрямі Кенсінгтон-парку, вражений цим загадковим виттям. Здавалося, то голосить громаддя осиротілих будинків від страху та розпачу.

"Улла... улла... улла... улла..." — линуло нелюдське голосіння, і величезні хвилі звуків затоплювали широкі сонячні вулиці між високих будинків. Украй спантеличений, я повернув на північ до залізної брами Гайд-парку. Я майже зважився зайти до природничо-історичного музею, вилізти на вежу й оглянути звідти парк, але потім передумав: внизу легше сховатися. Я рушив далі по Ексібішен-роуд. Великі будинки обабіч були порожні й безгомінні; тільки мої кроки відлунювали в тиші. На узвишші, неподалік паркової брами, я побачив дивне видовище — перекинутий омнібус і кінський кістяк, геть обгризений. Постоявши хвилину, я подався далі до мосту через Серпен-тайн. Виття все дужчало, хоч на північ від парку над дахами будинків не видно було нічого, лише на північному заході висіла димова пелена.

"Улла... улла... улла... улла..." — волав голос, що линув, як мені здавалося, десь від Реджент-парку. Цей самітний крик дуже мене гнітив. У мене стало важко на душі. Я відчув, що вкрай стомився, що намуляв ноги, що хочу їсти й пити.

Було вже пополудні. І чого я никаю в цьому мертвому місті? Чого я залишився, коли весь Лондон лежить мертвий, укритий саваном? Я почував себе нестерпно самотньо. В моїй пам'яті оживали далекі, давно забуті друзі. Я подумав про отрути в аптеках, про вина в склепах виноторговців. Я згадав тих нещасних п'яних істот, що поділяли зі мною владу над Лондоном...

Через Мармурову арку я вийшов на Оксфорд-стріт. Знову трупи й чорний пил; крізь загратовані підвальні вікна деяких будинків несло важким смородом. Наблукавшись по спекоті, я дуже хотів пити. На превелику силу я вломився до ресторану, де знайшов поїсти й випити. Перекусивши, я відчув страшенну втому й пішов до вітальні, розташованої далі за буфетом. Там я ліг на чорну канапу, набиту кінським волосом, і заснув.

Коли я прокинувся, тужливе завивання все ще лунало: "Улла... улла... улла... улла..." Смеркалося. Знайшовши в буфеті трохи сухарів та сиру,— в комірчині, де зберігалися харчі, були самі черви,— через безлюдні сквери (пам'ятаю лише назву одного — Портмен-сквер) я вийшов на Бейкер-стріт, а далі й до Реджент-парку. Ще з Бейкер-стріт, удалині над верхів'ями дерев, на тлі ясного заходу я побачив ковпак марсіянського велетня, звідки линуло те завивання. Мені було зовсім не страшно, і я пішов просто на нього, так ніби то стояла звичайнісінька вежа. Я стежив за ним кілька хвилин, але він не рухався; стояв і тільки вив, а чого — я не міг збагнути.

Я намагався придумати, що ж його робити далі, але те безугавне "улла... улла... улла... улла..." не давало мені зосередитись. Може, я надто втомився, щоб відчувати страх, може, що інше, але мені кортіло взнати причину цього одноманітного виття. Я повернув назад і вийшов на Парк-роуд, щоб обігнути парк, попід терасами підійти ближче і роздивитися цього клятого невгамовного марсіянина з боку Сент-Джонс-вуд. Ярдів за двісті від Бейкер-стріт я почув гавкіт і побачив спершу одного собаку, що мчав на мене з шматком червоного гнилого м'яса в зубах, а далі — й цілу зграю голодних дворняг, які гналися за першим. Але собака ще здалеку обминув мене, ніби боявся, що я відберу ласий шматок. Гавкіт віддалився, і знову почулося те саме: "Улла... улла... улла... улла..."

На півдорозі до станції Сент-Джонс-вуд я натрапив на розбиту рукату машину. Спершу я подумав, що то на дорогу звалився будинок. Та коли пролазив крізь ці руїни, з подивом зрозумів, що механічний велетень з обвислими, поламаними й викрученими щупальцями лежав серед уламків ним же зруйнованого будинку. Передню частину корпусу розтрощило. Скидалося на те, що машина йшла навмання, розбила будинок й захрясла в його руїнах. Гадаю, це могло статися тільки тому, що машина йшла некерованою. Я не міг вилізти на уламки, щоб

роздивитися її; а довкола вже так посутеніло, що не було видно ні крові на сидінні, ані обгризеного собаками марсіянина.

Вражений усім цим, я подався по Примроз-хілу. Крізь просвітлину між деревами я помітив удалині другого, так само нерухомого марсіянина, який мовчки стояв біля зоологічного саду. Далі за руїнами, що оточували рукату машину, я знову побачив червону траву,— весь Реджентський канал вкрила губчата темно-червона рослинність.

Коли я переходив міст, неугавне "улла... улла... улла... улла..." припинилося, немов хтось зненацька його обірвав. Тиша впала, як грім.

Довкола мене стояли будинки, похмурі й високі; перед парком чорніли дерева. Всі руїни заросли червоною травою, і в темряві її пагіння наче тяглося й до мене. Западала ніч, несучи у своєму лоні страх і таємничість. Коли звучало те виття, легше було зносити самотність, бо тоді Лондон видавався живим, поряд чулося бодай чиєсь існування. І раптом така різка зміна! Щось сталося — я не знав, що саме,— і запала тиша, така густа, аж ніби відчутна на дотик. Ніде ні душі, тільки це моторошне безгоміння.

З усіх боків примарою дивився на мене Лондон. Вікна будинків зяяли, як очні западини в черепі. Уява моя малювала невидимих напасників, що звідусіль чигають на мене. Мені стало не по собі, я злякався своєї зухвалої відваги. Вулиця переді мною зовсім почорніла, неначе її вимазали смолою, і я ледь розрізнив якусь невиразну брилу поперек тротуару. Далі я не наважився йти. Повернув на Сент-Джонс-вуд-роуд і стрімголов побіг до Кілберна, тікаючи від цього нестерпного безгоміння. Від ночі й тиші я заховався у візницьку будку на Гарроу-роуд. Але вдосвіта знову набрався духу, і ще зорі не погасли на небі, як уже рушив назад, до Реджент-парку. Я

заблудився в лабіринті будинків і раптом у кінці довгої вулиці побачив повитий передранковими сутінками дугастий вигин Примроз-хілу. На його вершині, пнучись до зблідлих зірок, стояв третій марсіянин, нерухомий і мовчазний, як і два перші.

Мене охопила божевільна рішучість. Я вже ладен був загинути, аби тільки не мучитись. Це навіть легше за самогубство. З відчаю я пішов просто до велетня. Наблизившись, я помітив у передранішньому світлі зграю чорних птахів, що кружляли біля марсіянського ковпака. У мене шалено закалатало серце, і я знову кинувся вперед.

Я помчав червоною травою, яка вкривала Сент-Едмунд-терас, по груди в воді перебрів потік, що ринув із водогону на Олберт-роуд, і ще до схід сонця вийшов на суху траву. Здоровезні кучугури землі на пагорбі утворювали немовби великий марсіянський табір, останній і найбільший, а з-поза тих куп розкопаної землі здіймалося в небо тонке пасмо диму. Віддалік хутко прошмигнув собака. Думка, що зродилась у мене в голові, набула тепер вірогідності. Я відчував не страх, а нестямно-тремтливе збудження, коли поспішав нагору до того непорушного страховища. З-під ковпака машини звисали довгі брунатні клапті, що їх клювали й рвали голодні птахи.

Ще хвилина — і я видряпався на земляний вал, на самий гребінь, а переді мною розкинувся увесь марсіянський табір. Він займав величезну площу, там і сям стояли велетенські машини, височіли купи різних матеріалів і якісь дивні споруди, наче сховища. А серед цього розгардіяшу, на повалених бойових триногах, на нерухомих рукатих машинах лежали занімілі, більше десятка — вже мертві! — марсіяни. їх убили хворобливі бактерії, боротися з якими їхній організм був непристосований — так само було з червоною травою. Після того як усі людські намагання виявилися марними, їх убили наймізерніші створіння, що ними Господь у своїй мудрості населив землю!

Все сталося так, як я, та й багато інших людей могли б передбачити, якби жах та відчай не затьмарили нам розуму. Ці мікроби, збудники хвороб, брали данину з народів ще в прадавні часи, брали данину з наших предків ще тоді, як тільки зародилося життя на нашій планеті. Але завдяки природному доборові в нас розвинувся імунітет — жодній бактерії ми не піддаємося без упертої боротьби; а багатьом із них, як, наприклад, бактеріям, що розкладають мертву матерію, наш організм і зовсім неприступний. Але на Марсі, очевидно, немає бактерій, і як тільки марсіяни, прибувши на Землю, почали по-своєму їсти й пити, наші мікроскопічні спільники взялися до своєї руйнівної праці. Вже тоді, коли я вперше побачив марсіян, коли вони ще могли пересуватися, вони вже гнили й розкладалися, вони були приречені на загибель. Це було неминуче. Ціною мільярдів смертей людина купила собі панування на Землі, і воно належить їй всупереч усім завойовникам. Воно належало б людині навіть і тоді, якби марсіяни були вдесятеро могутніші! Бо живе людина і вмирає не марно.

Марсіян було тут щось із півсотні, розкиданих по всій цій величезній ямі, ними ж викопаній. Вони лежали, скошені смертю, що була незрозуміла для них, як зрештою і всяка смерть взагалі. Для мене теж їхня смерть була тоді незрозуміла. Я знав лише, що ці страховиська, які живими так жахали людей, тепер мертві. На хвилину мені здалося, що тут повторилася Сеннахерібова поразка,6 що Господь змилосердився над нами, і янгол смерті знищив ворогів за одну ніч.

Я стояв, дивлячись у яму, й серце моє раділо, коли сходило сонце й запалювало своїм промінням довколишній світ. Яму оповивали сутінки. Потужні машини, такі великі, складні й химерні, такі незвичайні для Землі своїми формами, похмуро й таємниче виступали з сутінок назустріч світлу. Я чув, як собача

зграя гризлася біля трупів, що темніли в глибині ями. В протилежному кутку лежала велика й плеската літальна машина, на якій марсіяни пробували літати в нашій щільній атмосфері, та хвороба й смерть усе обірвали. Загибель прийшла в слушну годину.

Почувши крякання над головою, я глянув угору й побачив високу бойову триногу, якій ніколи вже не воювати; з машини звисало червоне шмаття м'яса і капала кров на вершину Примроз-хілу.

Обернувшись, я глянув униз до підніжжя горба. Там, оточені зграями птахів, стояли ще двоє мертвих марсіян, що я їх бачив учора ввечері. Один із них помер, увесь час кликавши своїх товаришів на допомогу. Можливо, він помер останній, і голос його лунав, аж доки вистачило енергії в механізмі. Металеві вежі цих, тепер нешкідливих, триніг виблискували в сонячному промінні...

Вдалині, наче дивом якимсь врятоване від руйнування, лежало велике місто. Той, хто бачив Лондон тільки повитим буденною пеленою темного диму, навряд чи зможе собі уявити оголену ясність і красу його мовчазних пустельних будинків.

На сході, над почорнілими руїнами Олберт-терас і розтрощеною дзвіницею, серед чистого неба яскраво світило сонце. Де-не-де грані білої покрівлі відбивали сонячне проміння й палали сліпучим блиском. Сонце золотило навіть круглястий винний склад біля Чок-Фармаського вокзалу, залізничні рейки, недавно ще чорні, а тепер червоні від двотижневої іржі, і все це повите якоюсь таємничою красою.

На північ розкинулись Кілберн та Гемпстед — великі житлові масиви в блакитній імлі. З південного боку, за марсіянськими

триногами, видніли зелені хвилі Реджент-парку, Ленгем-отель, купол Альберт-холу, Королівський інститут і величезні будинки на Бромптон-роуді, а на сході з ранкової імли підносились зубчасті руїни Вестмінстера. В блакитній далечині височіли Серрейські горби; вежі Кришталевого палацу виблискували, неначе дві срібні колони. На тлі східного неба чорнів купол собору святого Павла. Спереду зяяла в ньому — я тільки зараз це помітив — велика пробоїна.

Я дивився на це безмежжя будинків, фабричних корпусів, церков, покинутих і занімілих, я думав про людські надії й змагання, про цілі покоління, що віддали своє життя, аби спорудити цей підмурівок людства, і про швидке та безжальне руйнування, що врешті спіткало його. Коли я зрозумів, що лиховісна тінь відійшла геть і що люди можуть знову жити на цих вулицях, що дороге мені це велике мертве місто житиме знову в красі та силі, я мало не заплакав з радості.

Страждання залишилися позаду. Тепер почнуть гоїтися рани; люди, що вижили, розкидані по всій країні без їжі, без законів, без провідників, як отара овець без чабана, тисячі відплилих за море,— почнуть вертатися назад. Пульс життя, що дедалі чутніше битиметься, на пустельних нині площах та вулицях. Хоч яке було страшне руйновище, та нищівну руку зупинено! Незабаром серед цих гнітючих руїн, у чорних кістяках будинків, що похмуро височать на зелених сонячних узвишшях, застукотять молотки, задзвенять кельми. На думку про це я простяг до неба руки і склав подяку Богові. За якийсь рік, думав я, за якийсь рік...

І тут, ніби мене вразила якась сила, я раптом згадав про самого себе, про свою дружину, про минуле життя, сповнене задумів і звершень, життя, яке обірвалося назавжди.

IX. РУЇНИ

Тепер я підходжу до найдивовижнішого у своїй розповіді. А може, воно не таке вже й дивовижне? Я досить виразно пам'ятаю все, що робив того дня, аж до часу, коли стояв на вершині Примроз-хілу і крізь сльози дякував Богові. А далі — все випало з пам'яті...

За три подальші дні — я анічогісінько не пам'ятаю. Пізніше я довідався, що не я перший відкрив загибель марсіян, що кілька таких самих бездомників, як і я, никаючи по Лондону, ще попередньої ночі дізналися про те. Один із них найперший побіг до Сент-Мартінс Ле-Гран і тоді, коли я сидів у візницькій будці, якось дав телеграму в Париж. Звідти радісна звістка облетіла весь світ. Тисячі міст, що завмерли від жаху, відразу заквітчалися спалахами різнобарвних вогнів. Коли я ще стояв над ямою, про загибель марсіян уже знали в Дубліні, Единбурзі, Манчестері, Бірмінгемі. Мені розповідали, як люди плакали від радості, кричали, кидали роботу, тисли одне одному руки, сміялися; поїзди на Лондон були переповнені вже в К'ю. Церковні дзвони, що два тижні мовчали, радісно бомкали по всій Англії. Польовими дорогами поспішали на велосипедах худі, зачухрані (а хто й обпалений вогнем) люди; вони голосно кричали, оповіщаючи знеможеному, доведеному до відчаю населенню радісну новину.

А продукти харчування!

Через Ла-Манш, через Ірландське море, через Атлантику — звідусіль ішли до нас судна з хлібом, зерном та м'ясом. Здавалося, ніби всі судна світу поспішали до Лондона. Але я нічого про це не пам'ятаю. Я був байдужий до всього — розум мій потьмарився. Отямився я в якихось добросердих людей, що підібрали мене на третій день, коли я кричав і плакав, блукаючи вулицями Сент-Джонс-вуду. Вони розповіли мені, що я горланив якусь нісенітницю: "Остання жива людина, слава! Остання жива людина!"

Цим людям,— на жаль, я не можу тут назвати їх, хоч і хотів би подякувати,— вистачало й власних клопотів, проте вони потурбувалися про мене, дали мені притулок і захистили від себе самого.

Очевидно, з мого безтямного бурмотіння вони дещо дізналися про моє минуле, бо, коли я прийшов до тями, мої добродійники обережно розповіли мені все, що знали про долю Лезергеда. Через два дні після того, як мене присипало в будинку, один із марсіян дощенту зруйнував Лезергед разом з його мешканцями. Знищив його так собі,— ніби знічев'я, як ото малий бешкетник руйнує мурашника.

Я був тепер самотній, і ці люди прихильно поставилися до мене. Я був самотній і прибитий горем, і вони оточили мене щирим піклуванням. У них я пробув ще чотири дні після одужання. Весь цей час мені дедалі більше хотілося поглянути на те, що залишилося від мого минулого життя, яке здавалося таким світлим і щасливим. То було немов розпачливе бажання справити поминки по втраченому щастю. Вони розраджували мене, всіляко намагалися відмовити від цієї хворобливої примхи. Та мені несила було опиратися цьому бажанню; пообіцявши неодмінно повернутися до них, я зі слізьми на очах залишив своїх нових друзів і рушив вулицями, ще недавно такими таємничими, темними й відлюдними. Тепер усюди там заклопотано снували люди; де-не-де траплялися навіть відчинені крамниці; з одного фонтана била чиста вода...

Пам'ятаю, яким глузливо ясним видавався мені той день, коли я, неначе сумний пілігрим, повертався до Вокінга. На вулицях скрізь довкола дзвінко пульсувало життя. Всюди метушилося стільки заклопотаних жвавих мешканців, що важко було й повірити, ніби багато людей знищено. Проте я помітив, що обличчя у всіх жовті, волосся розкуйовджене, очі — широко розплющені й блискучі. Мало не кожен був обдертий та

забруднений. І на всіх обличчях або радісне збудження, або сувора зосередженість. Якби не цей вираз, Лондон здавався б містом волоцюг. По церквах роздавали хліб, що надіслав французький уряд. У тих небагатьох коней, які залишилися живі, були самі ребра та кості. На перехрестях вулиць стояли схудлі констеблі з білими значками. Слідів марсіянського руйнування я бачив мало, аж доки не дійшов до Веллінгтон-стріт, де червона трава оповила підпори мосту Ватерлоо.

Тут я помітив тріпотливий аркушик паперу, пришпилений (цікавий контраст того гротескного часу!) сучком до куща червоної трави. Це було повідомлення про вихід першої "помарсіянської" газети "Дейлі мейл". Я дав за газету почорнілого шилінга, що випадково завалявся у мене в кишені. Газета більш як наполовину була порожня, зате складач, що самотужки випустив газету, на останній сторінці, відведеній під оголошення, вмістив розчулене звернення до читачів. Те, що друкувалося,— були чисті емоції: постачання інформації ще не налагодили. Тут я дізнався тільки про одну новину — що вивчення марсіянських механізмів протягом тижня вже дало дивовижні наслідки. Між іншим, тут повідомлялося, що було розкрито "таємницю літання" (тоді я не повірив цьому).

З вокзалу Ватерлоо залізницею розвозили людей. Народу вже поменшало. Поїзд був напівпорожній. Настрій у мене був такий, що не хотілося заводити випадкових розмов. Отож я сів у порожньому купе і, склавши руки, похмуро дивився на залиті сонцем руїни, що пропливали за вікном. Одразу ж за вокзалом поїзд перевели на тимчасову колію; обабіч видніли чорні руїни будинків. Незважаючи на дводенну зливу, Лондон був укритий чорним пилом аж до Клепгемської вузлової станції. Біля Клепгема колію теж було пошкоджено. Тут сотні дрібних урядовців та прикажчиків, що втратили роботу, працювали поряд із землекопами. Наш поїзд перевели на поспіхом прокладену нову колію.

Упродовж усієї дороги відкривалися незвичні й сумні краєвиди. Особливо постраждав Вімблдон. Волтон, завдяки своїм уцілілим сосновим лісам, потерпів, здавалося, найменше. Річки Вендл, Моул, навіть маленькі струмки — позаростали буйною червоною травою, що звіддалік нагадувала купи сирого м'яса і пошаткованої червоної капусти.

Серрейські соснові ліси були, певно, занадто сухі для червоної повитиці, і її тут не було видно. За Вімблдоном на городах темніли величезні купи розритої землі навколо шостого циліндра. Тут тислося багато людей, а в самій ямі щось робили сапери. Вгорі весело маяв на ранішнім вітерці британський прапор. Земля скрізь поросла багряною травою, і ці яскраві барви, впереміж із бордовими тінями, різали очі. Приємно було перевести погляд з цієї густо-червоної, а подекуди сірої, випаленої вогнем землі на лагідні синювато-зелені горби, що мріли далеко на сході.

На залізниці між Лондоном і Вокінгом ще не відновився рух, тому я зійшов з поїзда в Байфліті й подався пішки на Мейбері, проходячи повз ті місця, де ми з артилеристом розмовляли колись із гусарами і де під час бурі я побачив марсіянина. Тут з цікавості я звернув убік і в плетиві червоних заростей побачив свій перекинутий поламаний візок та обгризені й уже побілілі кінські кості. Хвилину я постояв, дивлячись на ці останки…

Потім рушив сосняком далі, подекуди по саму шию поринаючи в червону траву. Тіла власника заїзду "Мурий пес" я не побачив — певно, його вже поховали. Я проминув військовий коледж. Якийсь чоловік біля дверей котеджу привітався зі мною, назвавши мене на ім'я.

Нарешті я побачив свій будинок, і в мене прокинулась надія, що миттю й згасла. Замок розбитий, двері вільно ходили туди й сюди; коли я підійшов, вони помалу відчинилися, а тоді

зачинилися знову. У розчахнутому навстіж вікні мого кабінету колихалась од вітру завіска. Звідси ми з артилеристом на світанку стежили за довколишніми подіями... Вікна відтоді ніхто так і не зачиняв. Поламані кущі були такі ж самі, як я й залишив їх майже чотири тижні тому.

Я ступив у передпокій і відчув, що будинок порожній. Килимок під сходами був зім'ятий і полинялий на тому місці, де я сидів, змокнувши до рубчика в ніч катастрофи. На сходах виднілися брудні сліди ніг, моїх і артилеристових, що вели до самого кабінету. Тут на письмовому столі й досі лежав під селенітовим прес-пап'є списаний аркуш паперу, що я залишив, коли відкрився перший циліндр. Якийсь час я стояв і перечитував свою незакінчену статтю. Темою її був розвиток моралі у зв'язку з прогресом цивілізації. "Може, через двісті років,— писав я,— настане..." На цьому речення обірвалося. Пам'ятаю, я ніяк не міг зосередитися того ранку і, покинувши роботу, вийшов купити у хлопця-газетяра свіжий номер "Дейлі кронікл". Пам'ятаю, як, наблизившись до хвіртки, я здивовано слухав неймовірні новини про "людей із Марса".

Я зійшов униз в їдальню. На столі лежали баранина й хліб, уже зогнилі; валялася перекинута пляшка з-під пива — все виглядало так, як ми з артилеристом і залишили. Будинок був порожній. Я зрозумів усе безглуздя своїх наївних сподівань, які так довго плекав... Раптом сталося щось дивне.

— Нічого не вдієш,— сказав чийсь голос,— будинок покинутий. Тут уже днів десять нікого не було. Не побивайтеся марно. Врятувалися тільки ви одні...

Я стрепенувся. Чи не сам я оце висловив свої власні думки? Я оглянувся — французьке вікно ззаду відчинене. Я кинувся до нього й виглянув надвір.

Там, вражені й налякані так само, як і я, стояли мій двоюрідний брат і моя дружина,— обличчя її було бліде, ні сльозинки на очах. Вона тихо скрикнула.

— Я прийшла,— почала вона.— Я знала, знала... Вона притисла руку до грудей і захиталася. Я миттю підбіг і стиснув її в обіймах.

ЕПІЛОГ

Кінчаючи свою розповідь, я шкодую, що так мало можу допомогти в розв'язанні тих неясних питань, навколо яких усе точаться суперечки. Дещо в моїй книзі, безперечно, будуть критикувати. Моя спеціальність — спекулятивна філософія. Знання мої з порівняльної фізіології обмежуються кількома книжками, але, мені здається, Карверові припущення з приводу швидкої загибелі марсіян такі правдоподібні, що їх можна вважати за майже доведені. Про це я вже говорив у своїй розповіді.

У всякому разі, в марсіянських трупах, досліджуваних після війни, було знайдено лише бактерії, відомі на землі. Марсіяни не ховали трупів своїх товаришів, не закопували знищених людей; це свідчить про те, що їм незнані були процеси розкладу. А втім, хоч які правдоподібні ці припущення, вони все ж таки не доведені.

Так само невідомий нам і склад чорного диму, що ним марсіяни повинищували стільки землян; залишається загадкою і генератор теплового променя. Страшні катастрофи в Ілінзькій та Сауз-Кенсінгтонській лабораторіях примусили вчених відмовитись від подальших досліджень у цьому напрямку. Спектральний аналіз чорного пилу показав наявність якогось невідомого нам елемента, що дає чотири яскравих лінії в

зеленій частині спектра, може, цей елемент разом з аргоном утворює сполуку, яка руйнує складові частини крові. Та це все не доведено і ці припущення навряд чи цікавитимуть широкий читацький загал, для якого написано цю повість. Жодної частинки брунатного накипу, що плив Темзою після зруйнування Шеппертона, не дослідили вчасно, тепер же це неможливо зробити.

Про наслідки анатомічного дослідження марсіянських трупів (наскільки можливе було таке дослідження, після того як трупи порозтягали ненажерливі собаки) я вже говорив. Очевидно, всі бачили дивовижний, майже цілком збережений екземпляр марсіянина, заспиртований у природничо-історичному музеї, і численні малюнки з нього. Фізіологічні ж і анатомічні деталі можуть становити інтерес лише для фахівців.

Важливіше й цікавіше для всієї Землі питання — це можливість нового нападу марсіян. Мені здається, що цьому питанню ми не надали належаної уваги. Тепер Марс віддалений від нас, але я думаю, що з наступним протистоянням вони можуть напасти знову. В усякому разі, ми мусимо до того бути готові. Мабуть, можна було б визначити, де саме стоятиме гармата, що посилає на Землю циліндри, і постійно стежити за цією частиною Марса, щоб наступний їхній напад не був несподіванкою.

Перший же циліндр можна знищити динамітом чи артилерійським огнем ще до того, як він охолоне і марсіяни вилізуть із нього, а то ще можна перестріляти їх з гармат, коли відкрутиться покришка. Я вважаю, що невдача першого раптового нападу позбавила марсіян великої переваги. Певно, вони й самі це зрозуміли.

Лессінг висловив переконливі припущення, що марсіянам уже пощастило висадитися на Венеру. Сім місяців тому Венера

й Марс були на одній прямій із Сонцем, інакше кажучи, Марс був у протистоянні з погляду спостерігача, який би стежив за ним з Венери. Невдовзі на неосвітленій половині планети з'явився яскравий, характерно хвилястий слід, і майже одночасно відбилася така сама хвиляста пляма на фотографії Марсового диска. Придивившись до зображення обох цих явищ, легко помітити, що вони надзвичайно схожі одне на одне.

Та чи загрожує нам небезпека нового нападу, чи ні, усі ці події великою мірою змінили наші погляди на майбутнє людства. Тепер ми знаємо, що наша планета — це не такий уже безпечний для людини притулок. І ми ніколи не здатні передбачити те незриме добро чи лихо, яке може впасти на нас із безмежних просторів усесвіту. Може, той марсіянський напад призначила нам доля, дбаючи про наше добро? Цей напад позбавив нас легковажної віри в майбутнє, яка часто веде до занепаду, він збагатив земну науку, сприяв розвиткові ідей вселюдського єднання! Та й марсіяни зі свого боку — може, вони звідти, з безмежного простору, стежили за долею своїх піонерів на Землі і, врахувавши сумний цей досвід, знайшли собі безпечніший об'єкт колонізації на Венері? Та хоч як там не є, а люди, безперечно, ще багато років стежитимуть за Марсом, і вогненні стріли летючих зірок ще лякатимуть людський рід.

Після нападу марсіян набагато розширилися розумові обрії людини. До появи циліндра всі гадали, що за межами нашої маленької планети, в глибині космічного простору, життя немає. Тепер ми вже далекозоріші. Якщо марсіяни змогли досягнути Венери, то, очевидно, здатні на це й люди. Коли повільне охолодження Сонця зробить нашу Землю непридатною для життя,— а це коли-небудь станеться,— то, може, нитка життя, що почалася тут, перекинеться на іншу планету і вкриє її своєю мережею? І, може, ми будемо звитяжцями?

У моїй уяві постає невиразне дивне видіння — життя з цього крихітного розсадника сонячної системи повільно розповсюджується по всіх незаселених просторах усесвіту... Але це — далека мрія. Може статися й інше,— що ця перемога над марсіянами тільки тимчасова. Може, не нам, а їм належить майбутнє?

Мушу визнати, що пережиті страшні небезпеки й знегоди породили в мені почуття сумніву й непевності. Буває, сиджу я у своєму кабінеті, пишу при світлі лампи і раптом бачу, як унизу знову корчиться у вогні ось недавно ще зелена долина, відчуваю, що довкола мене будинок порожній і покинутий. Інколи йду по Байфліт-роуд, повз мене проїздять екіпажі, хлопчик-різник з візком, кеб з екскурсантами, промайне робітник на велосипеді, діти квапляться до школи,— і несподівано все це вкриється туманом, стає якимось несправжнім, і я знову з артилеристом скрадаюся крізь спеку та гнітючу тишу. Ночами сниться мені чорний пил, що вкриває мовчазні вулиці й спотворені трупи; вони встають переді мною, пошматовані, обгризені собаками. Вони щось бурмочуть, лютішають, далі розпливаються ці огидні людські подоби, і я, холодний та розбитий, просинаюся в темряві ночі.

Я їду в Лондон і там на Фліт-стріт та Стренді бачу заклопотані юрби, і мені здається, що це привиди минулого вийшли на вулиці, які я бачив безгомінними й спустошеними, що це розгулюють самі примари мертвого міста, пародія життя у великому гальванізованому трупі. І якось дивно стояти на Примроз-хілі,— я був там за день до написання цього епілога — і бачити крізь заслону диму й туману невиразне й сизувате громаддя будинків, що губляться в низько навислій імлі, бачити, як люди спокійно гуляють між клумбами, бачити екскурсантів біля марсіянської машини, що й досі стоїть там непорушно, чути веселий гамір дітвори і згадувати той час, коли все це лежало

перед моїми очима яскраве, оголене й німотне на світанку того останнього великого дня...

Та над усе дивно — знову тримати у своїй руці руку дружини і згадувати, як ми вважали одне одного загиблими.

1898

1 — Роберт Бертон (1557-1640) — англійський філософ-гуманіст.

2 — Джованні Скіапареллі (1835-1910) — італійський астроном. У 1877 році він відкрив існування на Марсі т. зв. "каналів".

3 — Геліограф — світлосигнальний прилад, побудований із дзеркал, що відбивають сонячне проміння на великі відстані.

4 — Г. Веллс має на увазі свою власну статтю "Про одну ненаписану книгу".

5 — Бріарей — сторукий велетень у грецькій міфології.

6 — Сеннахеріб — давньоассирійський цар, військо якого взяло Єрусалим в облогу, але було знищене янголом за одну ніч, як сказано в Біблії.